

T.C.
KARA HARP OKULU
SAVUNMA BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
GÜVENLİK BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

İRAN NÜKLEER PROGRAMININ ULUSLARARASI AKTÖRLERİN
TEHDİT ALGILAMALARINA VE TÜRK DIŞ POLİTİKASINA ETKİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Hasan ÜRKÜT

Tez Danışmanı
Dr. Gökhan SARI

ANKARA – 2013

TEZ TANITIM FORMU

TEZİN TARİHİ : 10.06.2013

TEZİN TİPİ : Yüksek Lisans Tezi

TEZİN BAŞLIĞI : İran Nükleer Programının Uluslararası Aktörlerin Tehdit Algılamalarına ve Türk Dış Politikasına Etkisi

TEZİN YAPILDIĞI BİRİM : Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü
Güvenlik Bilimleri Anabilim Dalı

SPONSOR KURULUŞ : –

DAĞITIM LİSTESİ : Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü Tez Hazırlama, Onay, Dağıtım ve Muhafaza Esasları Kılavuzunda Belirtilen Yerlere

TEZİN ÖZETİ : 2002 yılında gizli nükleer santrallerin ortaya çıkması ile başlayan İran nükleer krizi, uluslararası toplumun gündemindeki en önemli güvenlik sorunlarından biri olarak devam etmektedir. ABD önderliğindeki Batılı devletler İran nükleer programının askerî amaçlı olduğunu ileri sürerken, İran nükleer faaliyetlerinin sivil amaçlı olduğunu iddia etmektedir. İran ile Batı dünyası arasındaki ilişkiler nükleer krizden dolayı her geçen gün kötüye gitmektedir. Bu yönüyle İran nükleer krizi, uluslararası aktörler arasında farklı bakış açılarına neden olmaktadır. Bu krizin muhtemel olumsuz sonuçları karşısında en çok etkilenecek ülkelerden biri olan Türkiye ise ABD ile İran arasında tırmanan gerginlikte dengeli bir siyaset takip etmek durumundadır.

ANAHTAR KELİMELER : İran Nükleer Programı, Tehdit Algısı, Türk Dış Politikası, Komşularla Sıfır Sorun Doktrini, Füze Kalkanı Projesi, Eksen Kayması.

SAYFA SAYISI : 176

GİZLİLİK DERECESESİ : Tasnif Dışı

T.C.
KARA HARP OKULU
SAVUNMA BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
GÜVENLİK BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

İRAN NÜKLEER PROGRAMININ ULUSLARARASI AKTÖRLERİN
TEHDİT ALGILAMALARINA VE TÜRK DIŞ POLİTİKASINA ETKİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Hasan ÜRKÜT

Tez Danışmanı
Dr. Gökhan SARI

ANKARA – 2013

KARA HARP OKULU
SAVUNMA BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Hasan ÜRKÜT'ün, "İran Nükleer Programının Uluslararası Aktörlerin Tehdit Algılamalarına ve Türk Dış Politikasına Etkisi" konulu tez çalışması, jürimiz tarafından GÜVENLİK BİLİMLERİ Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan

Yrd.Doç.Dr. Mehmet GÜNEŞ

Üye

Yrd.Doç.Dr. Ertan EROL

Üye

Dr. Gökhan SARI
(Danışman)

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

.../2013

Ali IŞIK
Yrd.Doç.Dr. Öğ. Alb.
Svn.Bil.Enst.Md.

TEŞEKKÜR

Şahsıma eğitim-öğretim izni vererek yüksek lisans yapmama vesile olan başta yüce devletim olmak üzere sıralı komutanlarıma; bu çalışmanın vücuda gelmesinde engin tecrübeleri ile bana yol gösteren, eksiklerimi nazikçe ve gönül bolluğuyla kapatan değerli hocam Dr.J.Alb. Gökhan SARI'ya; ERASMUS Öğrenci Değişim Programı kapsamında üç ay boyunca öğrenim gördüğüm ve tezimin olgunlaşmasında benden yardımlarını esirgemeyen İtalya Perugia Üniversitesinde görevli Sayın Prof. Stefania Magliani'ye teşekkürlerimi arz ederim.

Ayrıca, tezin yazım aşamasında çalışma ortamımın iyileştirilmesinden öteye, bana gerekli özveriye ve desteği sunan eşime sonsuz sevgi ve minnettarlığımı sunarım.

T.C.
KARA HARP OKULU
SAVUNMA BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
GÜVENLİK BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ANKARA 2013

İRAN NÜKLEER PROGRAMININ ULUSLARARASI
AKTÖRLERİN TEHDİT ALGILAMALARINA VE TÜRK DIŞ
POLİTİKASINA ETKİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hasan ÜRKÜT

ÖZET

2002 yılında gizli nükleer santrallerin ortaya çıkması ile başlayan İran nükleer krizi, uluslararası toplumun gündemindeki en önemli güvenlik sorunlarından biri olarak devam etmektedir. ABD önderliğindeki Batılı devletler İran nükleer programının askerî amaçlı olduğunu ileri sürerken, İran nükleer faaliyetlerinin sivil amaçlı olduğunu iddia etmektedir. Bölgenin lider gücü olmak için nükleer programını rasyonel bir dış politika aracı olarak gören İran ile Batı dünyası arasındaki ilişkiler nükleer krizden dolayı her geçen gün kötüleşmektedir. Neticede bu konunun çözümü ile ilgili uluslararası platformda cereyan eden girişimler ve tartışmalar İran'ın nükleer programını uluslararası bir krize dönüştürmüştür. Uluslararası aktörlerin İran'ın nükleer programına yönelik tutumu tehdit algılamaları çerçevesinde şekillenirken kriz daha karmaşık bir hale bürünmüştür.

Öte yandan Türkiye'nin 2000'li yıllardan itibaren komşularıyla sorunlarını diplomasi, diyalog ve ekonomik anlamda karşılıklı bağımlılıkla çözme arzusu; halen devam etmekte olan İran nükleer krizi konusundaki

tutumunu belirlemiştir. Türk karar alıcıları, Batılı güçlerin yaptırımlara yönelik eğilimine rağmen İran yönetiminin nükleer politikalarına karşı daha yumuşak bir üslubu benimsemiştir. Bu bağlamda 2010 yılında Türkiye ve Brezilya'nın ortak girişimleri ile İran'la imzalanan Tahran Bildirisi krizin çözümüne bir katkı sağlamamıştır. Daha sonra Türkiye'nin BM Güvenlik Konseyi'nin 1929 sayılı yaptırım kararına hayır oyu kullanması, Türkiye'nin İran'ın nükleer programını korumaya çalıştığı yönünde eleştirilere yol açmış ve Batı'da "eksen kayması" tartışmalarını tetiklemiştir.

Bu tez çalışması; Uluslararası aktörlerin İran nükleer programı karşısında aldığı tutumu anlamlandırmak için İran nükleer programından aldıkları tehdit algılamalarını irdelemek maksadıyla hazırlanmıştır. Ayrıca, Türkiye'nin bu soruna yaklaşımı geçmişten çıkarılan dersler çerçevesinde geleceğe yönelik değerlendirmelerle ele alınmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler : İran Nükleer Programı, Tehdit Algısı, Türk Dış Politikası, Komşularla Sıfır Sorun Doktrini, Füze Kalkanı Projesi.

Tez Yöneticisi : Dr.Gökhan SARI

Sayfa Sayısı : 176

**T.R.
TURKISH MILITARY ACADEMY
DEFENSE SCIENCES INSTITUTE
SECURITY SCIENCES DEPARTMENT
ANKARA 2013**

**THE EFFECT OF IRAN NUCLEAR PROGRAM ON THE
INTERNATIONAL ACTORS' THREAT PERCEPTIONS AND
TURKISH FOREIGN POLICY.**

MASTER THESIS

Hasan ÜRKÜT

ABSTRACT

Iranian nuclear crisis was started in 2002 with the emergence of secret nuclear power plants. It continues to be one of the most important security problems in the agenda of the international community. The US-led Western powers argue that Iran's nuclear program is for military purposes, whereas Iran claims its nuclear activities are for civilian purposes. Iran sees its nuclear program serving as a rational instrument of foreign policy to become the leading power of the region. So the relations between Iran and the Western world due to the nuclear crisis worsen with each passing day. As a result, the solution of this issue that took place on the international platform initiatives and discussions have transformed Iran's nuclear program over an international crisis. The crisis has been become more complex while international actors' attitude towards Iran's nuclear program was shaped within the framework of the perceptions of threat.

On the other hand, since the 2000s Turkey's desire to solve the problems with its neighbors using diplomacy, dialogue and the economic sense of mutual dependency has determined its position on the Iranian nuclear crisis which is still ongoing. Turkish decision-makers, in spite of the

tendency of Western powers for sanctions against the Iranian government's nuclear policy have adopted a softer style. In this context, in 2010 with the joint venture Turkey and Brazil signed the Tehran Declaration with Iran didn't provided a contribution to the solution of the crisis. Then, Turkey's negative vote to the UN Security Council's No.1929 sanction decision has led to criticism of in the direction of trying to protect Iran's nuclear program and has triggered "shift of axis" debate.

This treatise is prepared in order to make sense of the attitude of the international actors in the face of Iran's nuclear program while examining their perceptions of threat perceptions towards it. In addition, Turkey's approach to this problem within the framework of the lessons learned from past assessments is discussed for the future.

Keywords : Iran Nuclear Program, Threat Perception, Turkish Foreign Policy, Policy of Zero Problems with the Neighbors, Missile Shield Project.

Advisor : Dr. Gökhan SARI

Number of Pages : 176

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR LİSTESİ	ix
ÖNSÖZ	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DÜNYANIN NÜKLEER ENERJİYLE TANIŞMASI VE İRAN NÜKLEER PROGRAMININ TARİHSEL ARKA PLANI

1. NÜKLEER SİLAHLARA SAHİP OLMANIN DEVLETLERİN DİŞ POLİTİKASINA ETKİSİ	7
a. Nükleer Silahlar ve Özellikleri.....	9
b. Gönderme Araçları	11
c. Uranyum Zenginleştirme ve Plütonyum Ayırıştırma Teknolojisi	13
ç. Nükleer Enerjinin Önemi	15
2. DÜNYANIN NÜKLEER ENERJİYLE TANIŞMASI VE “BARIŞ İÇİN ATOM” PROJESİ	19
3. NÜKLEER SİLAHLARIN YAYILMASINI ÖNLEME REJİMİNİN GELİŞİMİNE YÖNELİK GELİŞTİRİLEN MEKANİZMALAR.....	21
a. Uluslararası Atom Enerji Ajansı (IAEA).....	21
b. Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması (NPT).....	24
(1) NPT’nin Zayıf Yönleri	27
(2) NPT’ye Taraf Olmayan Ülkelerin Gösterdiği Tepkiler.....	29
c. Nükleer Tedarikçiler Grubu (NSG) ve Diğer Önlemler.....	32
4. İRAN NÜKLEER PROGRAMININ TARİHSEL ARKA PLANI	35
a. Şah Dönemi’nde İran Nükleer Programı.....	39
b. Şah Hükümeti’nin Nükleer Silahlara Yaklaşımı	43
c. İran İslam Devrimi Sonrasında İran Nükleer Programı	44
(1) Nükleer Programın Yeniden Hayata Geçirilmesi	44

(2) Çin Reaktör Anlaşmaları ve İşbirliği	45
(3) Rus Reaktör Anlaşmaları ve İşbirliği	46
ç. İran'ın Nükleer Programı ile İlgili Gerekçeleri	49
d. İran'ı Nükleer Silah Geliştirmeye Zorlayan Motifler	51
e. İran'ın Nükleer Silah Geliştirdiğine Dair Emareler	54

İKİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI AKTÖRLERİN İRAN NÜKLEER PROGRAMINA YÖNELİK TEHDİT ALGILAMALARI ve TUTUMLARI

1. ULUSLARARASI AKTÖRLERİN İRAN NÜKLEER PROGRAMINA YÖNELİK TEHDİT ALGILAMALARI	57
a. ABD'nin Nükleer İran'dan Tehdit Algısı	57
b. Rusya'nın Nükleer İran'dan Tehdit Algısı	63
c. AB'nin Nükleer İran'dan Tehdit Algısı	68
ç. İsrail'in Nükleer İran'dan Tehdit Algısı	72
ç. Arap Ülkelerinin Nükleer İran'dan Tehdit Algılamaları	75
2. İRAN NÜKLEER KRİZİNDEN SONRA YAŞANAN GELİŞMELER	81
a. AB Troykası'nın Krize Müdahil Olması	81
b. Paris Anlaşması	83
c. Cumhurbaşkanı Ahmedinejad'la Başlayan Yeni Süreç	86
ç. İran'ın Uranyum Zenginleştirme Alanındaki Faaliyetlerini Yeniden Başlatması ve Rusya'dan Gelen Çözüm Önerisi	91
d. 5+1 Londra Toplantısı ve BM Güvenlik Konseyi'nin Krize Müdahil Olması Arap Ülkelerinin Nükleer İran'dan Tehdit Algılamaları	92
e. 28 Nisan 2006 Tarihli UAEA Raporu ve AB Troykası'nın Girişimiyle Hazırlanan İkinci 5+1 Öneri Paketi	94
3. BM GÜVENLİK KONSEYİNDEN İRAN'A KARŞI ÇIKAN YAPTIRIM KARARLARI	98
a. BM Güvenlik Konseyi Yaptırım Kararına Zemin Hazırlayan Süreç ve İran'a Karşı Çıkan Yaptırım Kararları	98
(1) BM Güvenlik Konseyi'nin 1737 Sayılı Yaptırım Kararı	99
(2) BM Güvenlik Konseyi'nin 1747 Sayılı İkinci Yaptırım Kararı ve Sonrasında Yaşanan Gelişmeler	101
(a) Ulusal İstihbarat Ajansı (NIE) Raporunun Anlamı	103
(a) NIE Raporuna Karşı Uluslararası Platformdaki Tepkiler	105

(3) BM Güvenlik Konseyi'nden İran'a Karşı Çıkan Diğer Yaptırım Kararları	107
b. BM Güvenlik Konseyi Kararlarının Değerlendirilmesi	110
c. Barrack H. Obama Dönemi ile Başlayan Yeni Süreç ve Viyana Anlaşması	112

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İRAN NÜKLEER PROGRAMININ TÜRK DIŞ POLİTİKASINA ETKİSİ

1. TARİHSEL DÜZLEMDE TÜRK-İRAN İLİŞKİLERİNİN ANALİZİ.....	117
2. TÜRKİYE'NİN İRAN NÜKLEER PROGRAMI KARŞISINDA ALDIĞI TUTUM	120
a. Türkiye'nin Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Politikaları	122
b. Türkiye'nin Nükleer Diplomasisi	124
c. İran Nükleer Krizinde Türkiye'nin Rolü	126
(1) Tahran Bildirisi	128
(2) Tahran Bildirisi'ne Karşı Uluslararası Platformdaki Tepkiler	130
ç. BM Güvenlik Konseyi'nin 1929 Sayılı Yaptırım Kararı.....	134
3. EKSEN KAYMASI TARTIŞMALARI.....	135
4. FÜZE KALKANI PROJESİ.....	141
a. Füze Kalkanı Projesinin Geçmişi.....	141
b. Projenin Amacı ve Son Hali.....	144
c. İran'ın Balistik Füze Çalışmaları	145
ç. Türkiye'nin NATO Füze Savunma Sistemi'ndeki Rolü.....	147
d. Füze Kalkanı Projesi'ne Karşı Türkiye'nin Tutumu	150
e. İran'ın Füze Kalkanı Projesi'ne Göstermiş Olduğu Tepki	153

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

KAYNAKÇA	159
----------------	-----

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AKKA	: Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Anlaşması
BAE	: Birleşik Arap Emirlikleri
BM	: Birleşmiş Milletler
CIA	: <i>Central Intelligence Agency</i> (Merkezi İstihbarat Teşkilatı)
ETKB	: Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı
FKP	: Füze Kalkanı Projesi
ICBM	: <i>Intercontinental Ballistic Missile</i> (Kıtalararası balistik füze)
KİS	: Kitle İmha Silahları
NATO	: <i>North Atlantic Treaty Organization</i> (Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü)
NIE	: <i>National Intelligence Estimates</i> (Ulusal İstihbarat Tahminleri)
NPT	: <i>Non-Proliferation Treaty</i> (Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması)
NSG	: <i>Nuclear Suppliers Group</i> (Nükleer Tedarikçiler Grubu)
PSI	: <i>Proliferation Security Initiative</i> (Kitle İmha Silahlarının Yayılmasına Karşı Güvenlik Girişimi)
TNAR	: Tahran Nükleer Araştırma Reaktörü
IAEA	: <i>International Atomic Energy Agency</i> (Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı)

ÖNSÖZ

İran, şu anki rejiminden bağımsız olarak uzun yıllardır nükleer teknolojiye sahip olmayı stratejik bir gereklilik olarak görmektedir. İran, hedeflerinin barışçıl nükleer enerji üretmek olduğunu ileri sürse de uluslararası toplumda İran nükleer programının askerî amaçlı olduğuna dair şüpheler her geçen gün artmaktadır. İran, Amerika Birleşik Devletleri'ni (ABD) en büyük düşmanı olarak tanımladığı ve bu devlet tarafından dünya sisteminden dışlanmak istendiği bir ortamda kendisini bir güvenlik devleti haline getirmeyi amaçlamaktadır.

11 Eylül saldırılarından sonra ABD'nin kendisini Irak ve Kuzey Kore ile birlikte "şer eksenî" kulübüne dahil etmesi, İran'ın güvenlik, prestij ve ulusal çıkarlarını göz önünde bulundurunca nükleer silahlara sahip olmak için yeterli motivasyona sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca, Irak-İran Savaşı sırasında üstün silah teknolojisinin eksikliğini tecrübe etmiş olması, bölge devletlerinden İsrail, Pakistan ve Hindistan'ın nükleer silahlara sahip olması, bölgede lider bir güç olma çabasında olması ve bu durumu iç politika malzemesi olarak kullanması bu konuda İran'ın nükleer silahlara sahip olmak arzusunu artırmaktadır.

Ancak nükleer silahları gönderme araçlarına sahip nükleer silah elde etmiş bir İran, sadece ABD, İsrail ve Avrupa Birliği (AB) gibi küresel güçler için değil, özellikle bölge ülkeleri için de tehdit teşkil etmektedir. İran'ın nükleer silahlara sahip olması durumunda bölgesel güç dengeleri değişecektir. Bölgede bozulan güç dengesi, diğer bölgesel aktörlerin de nükleer teknolojiye sahip olması reaksiyonunu beraberinde getirebilir. Böyle bir silahlanma yarışı bölgesel ve küresel güvenlik anlamında ülkelerin tehdit algılamalarını değiştirecektir.

İran'ın nükleer programı dolayısıyla Batı dünyası ile sorunlar yaşamaya başladığı bir dönemde Türkiye; ekonomik karşılıklı bağımlılık, yoğun bir diplomasi trafiği ve güvenlik sorunlarının ortaklaşa çözülmesiyle tehditleri fırsatlara çevirmeyi planlayan bir vizyonla İran nükleer krizine aktif

bir şekilde müdahil olmuş ve ABD öncülüğünde Batılı güçlerce tercih edilen yaptırımlara karşı çıkmıştır. Türkiye, yaptırımların ters teptiğini ve İranlı muhafazakârları güçlendirmeye yarayacağına inanmaktadır. Öte yandan İran tarafından geliştirilen füze sistemlerinin yaratacağı tehdide karşı, 2010 yılı NATO Zirvesi'nde kurulması kabul edilen Füze Kalkanı Projesi (FKP)'nin önemli parçalarından biri olan radar sistemlerinin Türkiye topraklarına yerleştirilmesi Türk-İran ilişkilerinde gerginlik yaratmıştır.

Bu gerçeklerden hareketle, bu çalışmanın temel amacı 2010 yılı NATO Lizbon Zirvesi'nde kabul edilen FKP'ye kadar olan sürede, İran nükleer programının uluslararası aktörlerin tehdit algılamaları ve Türk dış politikasına etkisini incelemektir. Uluslararası aktörlerin, İran ile yürütülen müzakerelere ve Güvenlik Konseyi'nde alınan kararlara yönelik tutumlarını açıklamaktır. Uzun yıllar sürüncemede kalmış bu krizin çözümünde Türkiye'nin iddialı girişimlerinin ne kadar yol gösterici olabileceğini irdelemektir. İran nükleer krizinin, ABD ile İran arasında bir üstünlük yarışına dönüştüğü bir ortamda, Türkiye'nin kriz bölgesine olan yakınlığı ve krizin maliyetlerinden ciddi bir şekilde etkilenme olasılığı konunun önemini açıklamaktadır.

GİRİŞ

Köklü bir devlet geleneğine ve kültür birikimine sahip olan İran tarih boyunca Orta Doğu'nun vazgeçilmez bir ülkesi olmuştur. Özellikle 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte kendisini Orta Doğu'nun "yeni süper gücü" olarak tanımlama eğilimine girmiştir. Müslüman kimliği, 70 milyona yaklaşan dinamik nüfusu, Hazar Havzası ve Basra Körfezi'nde sahip olduğu zengin hidrokarbon rezervleri, Hürmüz Boğazı'nı denetleyen stratejik konumu İran'ın bu iddiasını destekler niteliktedir (Bozkurt, 2007: 79).

Pehlevi idaresi altında Batı'nın Orta Doğu'daki ileri karakolu işlevini yürüten İran, nükleer çalışmalarına 1957 yılında ABD'nin desteğiyle başlamıştır (Keneş, 2012: 304). 1979 İran İslam Devrimi'ne kadar olan süreçte nükleer programıyla ilgili Avrupalı devletlerle de iş birliği yapan İran için bu tarih bir dönüm noktası olmuştur. ABD, 1979 İslam Devrimi'nin ardından İran'ı "terörizmi desteklemek", "Orta Doğu Barış Sürecini engellemek", "insan haklarını ihlal etmek" ve "Kitle İmha Silahı (KİS) üretmek" suçlamaları ile itham etmiştir (Bozkurt 2007: 79). İran'da buna karşılık İslam Devrimi ile oluşan yeni siyasal yapısıyla birlikte, bölgeye yönelik politikalarında ABD ve İsrail karşıtı radikal politikalar yürütmüştür (Gök, 2008: 70). İran İslam Devrimi'yle birlikte ABD, nükleer alanda İran ile iş birliğini sonlandırmakla kalmayıp nükleer teknolojiyi İran'a nakletmemeleri için diğer ülkelere baskı uygulayarak bir "engelleme politikası" takip etmiştir (Kibaroğlu, 2011: 208). Devrim'den sonra Batı'nın yardımı son bulurken Rusya ve Çin Tahran'ın nükleer çalışmalarına destek vermeye başlamıştır.

Çift yönlü bir teknoloji olan nükleer enerji; barışçıl amaçlarla kullanılabilirdiği kadar, felaket senaryoları için de kullanılabilir (Ekinci: 2009: 3). Reaktör yakıtı elde etmek için uygulanan uranyum zenginleştirme süreci nükleer bir silah için yakıt üretmekle neredeyse aynıdır. Aradaki fark uranyumun saflığındadır. Hafif su reaktörleri yüzde 3-5 oranında zenginleştirilmiş uranyum yakıtı kullanırken nükleer silahın çekirdeği yüzde 90 oranında zenginleştirilmiş uranyum kullanmaktadır (Ülgen, 2011: 19-20). Bu nedenle Batı devletlerinin KİS'lerle mücadele amaçları kapsamında

nükleer teknolojiye sahip olmak isteyen yeni devletler konusundaki kaygılarının tamamen asılsız olduğunu söylemek yanlış olacaktır. Artan enerji ihtiyaçlarına alternatif olarak geliştirilen nükleer teknolojinin, yanlış ellere geçtiği zaman telafisi mümkün olmayan sonuçları beraberinde getirecektir (Ekinci: 2009: 3).

Öte yandan İran'ın, Uluslararası Atom Enerji Ajansı'na (IAEA) haber vermeden gizlice inşa ettiği Natanz uranyum zenginleştirme ve Arak ağır su üretim tesislerinin 2002 yılı Ağustos ayında açığa çıkması, İran'ın nükleer programını uluslararası bir krize dönüştürmüştür. Her ne kadar İran, Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması'nın (NPT) imzalamışlarından biri olarak barışçıl nükleer enerjiye erişim ve bu alanda faaliyetler yürütme hakkına sahip olsa da Batılı devletler, İran'ın fosil yakıt rezervlerinin uzun yıllar bu ülkeye yeterli olacağını ve nükleer enerjiye ihtiyacı olmadığını iddia etmektedir. Bu bağlamda Batılı devletler, İran'ın gizli tasarıları olduğunu ve İran'ın nükleer kapasitesini nükleer silahlar geliştirmek için kullanacağını öne sürmektedir. Buna karşın, İranlı resmi görevliler bu suçlamaları reddetmekte ve nükleer programın sadece barışçıl amaçlarla kullanılacağını iddia etmektedir.

2002 yılı İran nükleer krizi sonrasında IAEA, İran nükleer tesislerini incelemeye başlamış, İran'daki faaliyetlerin uranyum zenginleştirme üzerine yapıldığı ve İran'ın halen bilgi gizlemekte olduğundan şikâyet etmiştir. İran'ın; NPT'nin Ek Protokolünü halen meclis onayından geçirmemesi, zengin enerji yataklarına sahip olması, nükleer politikasında şeffaf olmaması uluslararası toplumda İran'dan gelen tehdit algısını artırmıştır (Karacasulu, 2010: 208). Ayrıca, İran'ın nükleer silah geliştirmesi durumunda bu silahları hedefe gönderebilecek balistik füzelerle sahip olması ve bu füzelerin menzillerini sürekli artırma çabaları, İran'ın nükleer silah geliştirdiğine dair ciddi bir emare olmuştur. Bu arada 2005 yılında İran'da aşırı muhafazakârların yönetimde başa geçmesi krizi derinleştirmiştir. İran, şimdiye kadar IAEA'nın uranyum zenginleştirme faaliyetlerine son vermesi taleplerini kabul etmemiştir.

Öte yandan Irak benzeri ikinci bir tecrübe daha yaşamak istemeyen ve bu nedenle ABD politikalarını dengeleyici bir rol üstlenmek isteyen AB, İran

nükleer krizinin barışçıl yöntemlerle çözüme kavuşturulması amacıyla 2003 yılından itibaren arabuluculuk rolüne soyunmuştur. Bu krizin çözüme AB'ye uluslararası bir itibar kazandıracak ve küresel bir aktör olma amacına hizmet edecekti. Ayrıca AB krizin derinleşmesi durumunda önemli bir ticari partneri olan İran'ı kaybetmemek adına hesaplı bir yol haritası izlemek istemekteydi (Ekinci, 2009: 216-217). Bu saiklerden hareketle AB, İran ile yaptığı görüşmeler neticesinde bu ülke ile Kasım 2004'te Paris Anlaşması'nı imzalamıştır. İran, AB ile ortak bir çözüme ulaşıncaya kadar tüm uranyum zenginleştirme ve yeniden işleme faaliyetlerini askıya alınmasını, Ek Protokolü gönüllü olarak uygulamayı kabul etmiştir (IEAE [web], 2004).

İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerini tam olarak durdurmayıp sadece askıya aldığını ve bu nedenle anlaşmanın sadece geçici bir çözüm olacağını düşünen ABD ve İsrail, bu durumu İran'ın sadece üzerindeki baskıyı azaltmak ve zaman kazanmak için yaptığı taktikler olarak değerlendirmiştir (The Institute for National Security Studies [web], 2004). ABD yönetimi Paris Anlaşması'nın İran'ı ödüllendirmekten başka bir şeye yaramadığını düşünerek karşı çıkması ve daha sonra İran'ın anlaşmaya uymayıp uranyum zenginleştirme faaliyetlerine başlaması nedeniyle AB, bu çabalarından sonuç alamamıştır. Bu arada Ahmedinejad'ın 2005 yılı Ağustos ayında cumhurbaşkanlığı görevine seçilmesi, AB ile İran arasında süren nükleer müzakere sürecinin seyrini değiştirmiştir (Keneş, 2012: 309-310). Neticede, AB nükleer krizin başında ABD'nin tersine İran ile müzakerelere yaklaşımı olumlu olmuş ve diplomatik bir uzlaşma hedeflemiştir.

Ancak Ahmedinecad'ın Cumhurbaşkanı seçilmesiyle başlayan İran'ın saldırgan retoriği, AB'nin kendi politikalarını revize ederek ABD'nin pozisyonuna yaklaştırmıştır. AB'nin diplomatik çabaları sonucu her ne kadar İran masaya oturmak durumunda kalsa da İran kendi pozisyonundan taviz vermeyen tutumuna devam etmiş ve rasyonel bir oyalama taktiği ile zaman kazanarak nükleer programında ilerleme kaydetmiştir. 2006 yılından itibaren BM Güvenlik Konseyi'nce İran'ın nükleer programına yönelik uygulanan yaptırım kararları ile daha sonra ABD ve AB'nin tek taraflı ekonomik yaptırımları da İran'ı nükleer faaliyetlerinden caydırmamıştır.

Türkiye, İran ile Batı arasındaki gerginliğin artmasına paralel olarak İran nükleer kriziyle ilgilenmeye başlamıştır. Nükleer silahlara sahip bir İran'ın bölgede büyük gerilimlere ve istikrarsızlıklara sebep olacağından endişe duyan Türkiye, Irak'tan sonra bölgede yeni bir istikrarsızlık kaynağı istememektedir. İran'ın nükleer silah sahibi olduğu takdirde bölgedeki güç dengelerini değiştirecek olması, Türkiye'nin İran nükleer programıyla ilgilenmeye başlamasının bir diğer nedeni olmuştur (Sinkaya, 2010a: 67). Ancak, Türkiye'nin İran'ı daha fazla iş birliği yapması yönünde ikna etme çabaları birçok geleneksel Batılı müttefikinden farklılık göstermiştir. Türkiye, yaptırımların İranlı muhafazakârları güçlendirmeye yarayacağına inanmaktadır. Ayrıca, yaptırımların ABD veya İsrail'in askerî bir harekâtına zemin hazırladığı inancı da vardır. Bir askerî saldırıdan kaynaklanacak potansiyel nükleer serpinti, Orta Doğu'nun bölgesel bir savaşın içine çekilme tehdidi ve Türkiye'nin bir karşı saldırıda İran füzelerine hedef olma ihtimali Ankara'nın krizde daha aktif bir rol oynamaya iten nedenler arasında yer almaktadır (Ülgen, 2011: 22).

Yukarıda kısaca değinilen nedenlerden dolayı Türkiye, nükleer programını "ısrarla" sürdürmesi sebebiyle İran ile Batı arasında ortaya çıkan krizin diplomatik yollardan çözülmesi için arabuluculuk faaliyetlerine girişmiştir. Brezilya'nın da bu faaliyetlere katılması ile birlikte Brezilya, İran ve Türkiye arasında 17 Mayıs 2010'da Tahran'da, krizin çözümünde güven artırıcı bir adım olması beklenen uranyum takası mutabakatı imzalanmıştır (Sinkaya, 2010a: 67). Bu mutabakat ile birlikte Türkiye, İran nükleer krizine aktif bir şekilde müdahil olmuş ve ABD öncülüğünde Batılı güçlerce tercih edilen yaptırımlara karşı çıkarak, diplomatik araçları öne çıkaran alternatif bir yaklaşımı savunmaya başlamıştır.

Türk karar alıcıların, İran yönetiminin nükleer politikalarına karşı daha yumuşak bir üslubu benimsemeleri; Türkiye'nin BM Güvenlik Konseyinde nükleer programı nedeniyle İran'a yaptırım uygulanmasını öneren karar tasarısına olumsuz oy vererek, Batı'da "eksen değişikliği" tartışmalarına yol açmıştır (Egeli ve Güvenç, 2012: 23). Öte yandan İran tarafından geliştirilen füze sistemlerinin yaratacağı tehdidine karşı, 2010 yılı NATO Zirvesi'nde

kurulması kabul edilen FKP önemli parçalarından biri olan radar sistemlerinin Türkiye topraklarına yerleştirilmesi Türk-İran ilişkilerinde gerginlik yaratan bir durum olmuştur (Kibaroğlu, 2012a: 70). Neticede Türkiye'nin İran nükleer krizine barışçıl çözüm bulma çabaları ve akabinde FKP'nin önemli parçalarından biri olan radar sistemlerinin Türkiye topraklarına yerleştirilmesi, Türkiye'nin bölgesel politikalarının önündeki engelleri göstermesi ve kendi gücünün sınırlarını hatırlatması bakımından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Türkiye'nin İran'a karşı NATO'nun ABD öncülüğünde geliştirdiği FKP, Türkiye'nin güvenlik bağlamında Batı ittifakı ile bağlarını sürdürmeye devam edeceğini göstermiştir.

Bu gerçeklerden hareketle, bu çalışmanın temel amacı 2010 yılı NATO Lizbon Zirvesi'nde kabul edilen FKP'ye kadar olan sürede, İran nükleer programının uluslararası aktörlerin tehdit algılamaları ve Türk dış politikasına etkisini incelemektir. Uluslararası aktörlerin, İran ile yürütülen müzakerelere ve BM Güvenlik Konseyi'nde alınan kararlara yönelik tutumlarını açıklamaktır. Uzun yıllar sürüncemede kalmış bu krizin çözümünde Türkiye'nin iddialı girişimlerinin ne kadar yol gösterici olabileceğini irdelemektir. Türkiye'nin FKP kapsamında, İran'ın tehdit kaynağı olarak zikredilmemesi talebinin ne kadar gerçekçi olabileceğini değerlendirmektir. İran nükleer krizinin, ABD ile İran arasında bir üstünlük yarışına dönüştüğü bir ortamda, Türkiye'nin kriz bölgesine olan yakınlığı ve krizin maliyetlerinden ciddi bir şekilde etkilenme olasılığı konunun önemini açıklamaktadır. Bu çerçevede, çalışma üç bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde; nükleer silahlara sahip olmanın devletlerin dış politik eylemlerine etkisi, dünyanın nükleer enerjiyle nasıl tanıştığı, sivil nükleer teknolojinin barışçıl amaçlar üzerinde kullanılması için ne tür önlemler geliştirildiğine değinilenecektir. Daha sonra; İran'ın nükleer programının tarihsel arka planı Şah ve İran İslam Devrimi dönemleri hedefleriyle birlikte ele alınacaktır. Son olarak; bu bilgiler ışığında İran'ın nükleer programı ile ilgili gerekçeleri, İran'ı nükleer silah geliştirmeye zorlayan motifler ve İran'ın nükleer silah geliştirdiğine dair emareler mercek altına alınacaktır.

İkinci bölümde, ilk olarak uluslararası aktörlerin İran nükleer

programından risk/tehdit algıları anlatılacaktır. İkinci olarak, AB'nin krize müdahil olmasıyla yaşanan gelişmeler ve Ahmedinejad'ın İran Cumhurbaşkanı olması ile krizin aldığı yeni şekil süreç mercek altına alınacaktır. Üçüncü olarak, BM Güvenlik Konseyinden İran'a karşı çıkan yaptırım kararları ve kararların değerlendirilmesi yapılacaktır. Bölümün geri kalan kısmında Barrack Obama dönemi ile başlayan yeni süreç ve Viyana Anlaşması sonuçları ile birlikte incelenecektir.

Üçüncü bölümde, öncelikle Türkiye'nin İran nükleer programı karşısında aldığı tutumu ve bu krizin çözümünde oynadığı rolü anlamlandırmak için Türkiye'nin nükleer silahların yayılmasını önleme politikaları ile Türkiye'nin nükleer diplomasisi incelenecektir. İkinci olarak, Türkiye'nin İran'a yönelik yaptırımlara hayır oyu vermesinin ardından başlatılan "eksen kayması" tartışmaları kısaca özetlenecektir. Ardından, İran'dan kaynaklanabilecek balistik füze tehdidine karşı kurulan NATO füze savunma sistemi içerisinde Türkiye'ye kurulan radar sisteminin yeri anlatılacak; bu bağlamda projenin Türkiye ile İran arasında var olan tarihsel rekabet halini bir kez daha tetiklediği tezi işlenecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

DÜNYANIN NÜKLEER ENERJİYLE TANIŞMASI VE İRAN NÜKLEER PROGRAMININ TARİHSEL ARKA PLANI

1. NÜKLEER SİLAHLARA SAHİP OLMANIN DEVLETLERİN DİŞ POLİTİKASINA ETKİSİ

19. yüzyılın sonundan itibaren jeopolitik ve strateji alanlarının gelişmesiyle birlikte, “milli gücün” nasıl ve hangi değişkenlere dayanılarak tanımlanabileceğine dair çalışmalar hız kazanmıştır. Özellikle, Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra uluslararası ilişkiler kendi başına bir bilimsel disiplin olarak belirginleşmeye başlayınca, bu yeni disiplinin öncelikli çalışma alanlarından biri de devletlerin güçlerinin ve performanslarının bilimsel olarak ölçülebileceği bir yöntemin geliştirilmesi olmuştur. Uluslararası ilişkiler akademisyenlerinin, uzmanların ve stratejik çalışmalarla iştigal edenlerin neredeyse 90 yıla yaklaşan çalışmaları sonucunda, üzerinde mutabakata varılmış bir milli güç tanımından bahsetmemiz mümkün değildir. Bununla birlikte, uzmanlar bir devletin uluslararası alandaki gücüne temelde iki göstergeye bakarak karar vermişlerdir. Birincisi, ikna kabiliyetidir. Yani, söz konusu devletin kendi çıkarları doğrultusundaki politikaları uygulamaya çalışırken, diğer devletlerin de ona uygun hareket etmesini sağlamasıdır. İkinci unsur ise caydırıcılıktır. Eğer bir devlet, başkalarının ona saldırmasını ya da saldırma tehdidinde bulunmasını engelleyebiliyorsa, devletin etkinlik alanının hacmine bağlı olarak, bölgesel ya da küresel seviyede güçlü bir devlet sayılır. Yukarıdaki iki güçlölük göstergesi de “milli güç unsurları” olarak adlandırılan hususların gelişmişlik seviyesine göre artar ya da azalır (Erhan [web], 2012).

Devletler; güçlerini ve güvenliklerini, uluslararası sistemde var olan anarşik durum nedeniyle sürekli arttırmaya çalışmaktadırlar (Tanrısever, 2010: 107). Morgenthau’ya göre, bir ulusu diğer uluslar karşısında kuvvetli kılan faktörler nicel ve nitel unsurlardan oluşmaktadır. Bu unsurlar ulusal gücün parametreleridir. Bunlardan coğrafya, doğal kaynaklar, endüstriyel kapasite, askerî hazırlık derecesi ve nüfus nicel öğeleri; ulusal moral, ulusal

karakter, diplomasinin ve hükümetin niteliği ise nitel ögeleri oluşturmaktadır. Morgenthau'ya göre; coğrafi faktöre, doğal kaynaklar faktörüne ve endüstriyel kapasite faktörüne bir ulusun fiili gücü açısından önem kazandıran askerî alanda hazır olma durumu ve kapasitesidir. Uluslararası ilişkilerde en son başvurulanan araç askerî güç olduğundan, bir devletin gücü hesap edilirken en fazla üzerinde durulan konu da budur. Askerî güç ise; modern savaş teknolojilerine, nitelikli silahlara ve disiplinli bir orduya sahip olmakla ilgilidir (Arı, 2011: 135-142).

Genel hatlarıyla bakıldığında, milli gücün hesaplanmasında askerî gücün ön plana çıktığını söyleyebiliriz. Ancak “En büyük orduya sahip olan devlet, dünyanın en güçlü devletidir.” demek doğru değildir. Çok büyük bir orduya sahip olmak, uluslararası alanda istediklerini her zaman yaptırabilmek anlamına gelmez. Ama diğer taraftan, askerî gücü tamamen dışarıda bırakarak, sadece gayri safi milli hâsıla, büyüme hızı ve dış ticaret hacmi gibi ekonomik verilere bakılarak da güç hesaplaması yapmak eksik bir yaklaşım olur. Nitekim “Yumuşak Güç” kavramını geliştiren teorisyenler askerî gücü devre dışı bırakan bir tutum içinde hiçbir zaman olmamışlardır. Çünkü bir devletin salt ekonomik gücünü öne çıkararak, bölgesel ve küresel hedeflerine ulaşmasına imkân yoktur. ABD Başkanlarından Theodore Roosevelt dış politika stratejisini bir cümleyle, “Yumuşak konuş ve büyük bir sopa taşı” şeklinde özetlemektedir. “Yumuşak Güç” olma hevesindeki devletlerin, gerektiğinde bölgelerindeki hasım devletlere karşı kullanabilecekleri caydırıcı bir güç yoksa “Yumuşak Güç” olmaları da mümkün değildir. Ayrıca “Moral Güç” olarak nitelendirilmeye başlanan, “bir devletin sosyo-kültürel yapısı ve siyasal dinamizminin başka devletlerin dönüşmelerine yaptığı etki” de, “Moral Güç” sahibi devletin krizleri önleyebilecek ya da gerilimlere müdahale edebilecek nitelikte bir askerî güce sahip olmasına bağlıdır. Dahası, o devletin askerî gücünü, gerek duyduğunda gözünü kırpmadan kullanacağına dair yaygın bir algının oluşmuş olması da, “moral değerler ihracatını” daha anlamlı hale getirir (Erhan [web], 2012). Bu noktadan hareketle, devletlerin kendi çıkarlarına yönelik tehditleri bertaraf etmeleri için askerî kapasitelerini artırması onların en rasyonel dış politika aracıdır (Reus-Smith, 1992: 17).

Uluslararası ilişkilerde askerî güç sadece savunma amacıyla kullanılmamaktadır. Silahlar sadece askerî açıdan değil, belki daha önemlisi, siyasal açıdan da devletlerin kullandığı dış politika araçlarındandır. Nükleer silahlar bu konuda en iyi örnektir. Bu silahlar düşmana verilecek fiziksel zarar kadar, diplomatik pazarlıklarda da oynadıkları rol bakımından önem kazanmaktadır. İki devlet arasında var olan bir uyuşmazlık kapsamında, bu devletlerin sınır boylarında yaptıkları küçük ve simgesel askerî tatbikatlar ve askerî konuşlanmalar bile onların tehdit algılamasının artmasına yol açmaktadır (Gönlübol, 2000: 172). Nükleer silahlara sahip olan devletlerin diğer devletlerde oluşturduğu tehdit algısı ve diplomatik pazarlıklarda oynadığı rol çok daha yüksek olmaktadır. Nükleer silahlara sahip ülkeler; devletler arasındaki güç dengelerini, uluslararası sistemi ve onun üyelerini kısaca uluslararası ilişkilerin niteliği üzerinde önemli etkilere sahip olmaktadır. Bu noktadan hareketle İran, nükleer silaha saldırı değil, savunma ya da caydırıcılık için ulaşmak istemektedir. İran da Almanya, Brezilya, Japonya gibi birkaç ay içerisinde atom bombası yapabilecek bilgi ve teknolojiye sahip olmak istemektedir. Bu seviyeye ulaştıktan sonra kendisine yönelecek nükleer tehditlere karşı hazırlıklı olan, caydırıcılık gücü ve kendine güveni artmış bir millet haline gelmek İran'ın en büyük isteğidir. Bu yüzden İran öncelikle nükleer silahlara, caydırıcılık için ulaşmak istemektedir (Özbay, 2007: 201). Yine İran hem nükleer silahlar ile ilgili küresel karar alma mekanizmalarında yer almak hem de bölgesel güç olma konumunu güçlendirme adına bu silahlara sahip olmak istemektedir.

Nükleer silahlara sahip olmanın neden bu kadar önemli ve güçlü bir araç olduğunu anlamak için nükleer silahların özelliklerine ve kullanıldığı takdirde meydana getireceği yıkım gücüne de bakmak gerekir. Bu bilgiler ışığında, İran'ın nükleer silaha sahip olmak istemesinin ardında yatan çeşitli sebepleri ve elde edeceği kazanımları değerlendirmek doğru olacaktır.

a . Nükleer Silahlar ve Özellikleri

Kullanıldıkları ortamlarda canlı ve cansız varlıklar arasında büyük bir yıkıma yol açan, ölümlere ve sakatlanmalara sebebiyet veren ve silah olup olmadıkları dahi tartışma konusu olduğu için üzerinde bir ortak anlayışa

varılamayan “konvansiyonel olmayan” silahlara KİS denilmektedir. KİS'lerin nükleer, kimyasal ve biyolojik olmak üzere üç çeşidi bulunmaktadır. Bu silahlardan, nükleer silahlara karşı korunma önlemleri almak adeta imkânsızken; kimyasal ve biyolojik silahlara karşı korunma yolları mevcuttur. Kimyasal ve biyolojik silahlar, nükleer silahlara göre kullanımları çok daha yaygın olmasına rağmen, askerî açıdan kullanılabilirlikleri çok daha kısıtlı KİS'lerdir (Kıbaroğlu, 2003: 1-10).

Atom çekirdeğinin parçalanması sonucunda ortaya çıkan enerjinin değerlendirilmesi temeline dayanan ilk nükleer silah (atom diğer adıyla fisyon bombası), 16 Haziran 1945 tarihinde, ABD'nin Alamogordo çölünde denenmiştir. Daha sonra, İkinci Dünya Savaşı'nda Japonya'nın bir an önce teslim olmasını sağlamak amacıyla, bu ülkenin Hiroşima ve Nagasaki şehirlerine 6 ve 9 Ağustos 1945 tarihlerinde ABD tarafından atılmıştır. Neticede, kullanılan bu nükleer silahlar Japonya'yı teslim olmak zorunda bırakması açısından askerî anlamda başarılı; insani anlamda ise dehşet vericidir (Sönmezoğlu, 2005: 430). ABD tarafından Nagasaki'ye atılan bombanın gücü 19 kilotondur. Bu yaklaşık 20 bin ton dinamitin patlamasına eşdeğer bir bomba demektir. 20 bin ton dinamitin patlamasıyla ortaya çıkan güç ise yaklaşık olarak 2000 adet 10 tonluk kamyonun her birinin tamamıyla dinamitle doldurup hepsinin aynı anda infilak etmesiyle meydana gelen güce tekabül eder. Nagasaki'ye atılan bombanın da ilk ilkel nükleer silah olduğu unutulmamalıdır (Kıbaroğlu, 2002a: 2). Neticede Hiroşima'ya atılan atom bombası; 300.000 nüfuslu kentte 78.000 kişinin hayatını kaybetmesine, binlerce kişinin kaybolmasına, yaklaşık 80.000 kişinin yaralanmasına ve 60.000 kadar evin tamamen veya kısmen tahrip olmasına neden olmuştur (Gönlübol, 2000: 176).

Hidrojen bombası veya termonükleer bomba olarak adlandırılan diğer bir nükleer silah ise atom çekirdeklerinin birleşmesi sırasında ortaya çıkan çok yüksek derecelerdeki ısıdan yararlanılması temeline dayanmaktadır. ABD, bu bombayı 1952 Ekim'inde; Sovyetler Birliği ise 1953 yılı Ağustos ayında denemiştir. Sonradan Çin, İngiltere ve Fransa da hidrojen bombası üretmişlerdir. Hidrojen bombasının patlatılması sonucunda elde edilen enerji

atom bombasından elde edilen enerjiden çok daha yüksek olmaktadır (Sönmezoğlu, 2005: 430). Örneğin 1954 yılında Sovyetler Birliği'nin patlattığı termonükleer bomba, Hiroşima'ya atılan atom bombasından 6500 kat daha güçlüdür. Dolayısıyla nükleer silahlara karşı önlem almak oldukça zordur (Kibaroglu, 2002a: 2).

Nükleer silahların konvansiyonel silahlara göre çok daha fazla zarara yol açmasının nedenleri arasında ayrıca;

- İhbar süresinin çok kısa olması,
- En modern ve güçlü sığınakların bile darbeye ve yüksek ısıya dayanamaması,
- Bombanın patladığı çevreyi oksijensiz bırakması,
- Radyoaktivitenin kısa bir sürede öldürücü etkiler yapması bulunmaktadır.

Bununla birlikte, radyasyon etkisi hava koşullarına göre yıllarca bu alanda kalabilmektedir. Bu bağlamda; nükleer silahların darbe, ısı ve radyasyon olmak üzere çevreye üç tür etkisi olmaktadır (Gönlübol, 2000: 176).

b. Gönderme Araçları

Nükleer silah üretmek tek başına bir tehdit unsuru oluşturmamaktadır. Zira nükleer bomba savunma amaçlı olarak ülke topraklarında kullanılamaz. Bu nedenle nükleer silahların üretilmesinin yanı sıra, söz konusu silahlar için taşıyıcı ve atma vasıtalarının da envanterde bulunması gerekmektedir. Nükleer silahların taşınması için stratejik bombardıman uçakları, kara, su üstü ve su altı platformlardan fırlatılan balistik füzeler, seyir füzeleri ve benzeri vasıtalar kullanılabilmektedir [Bahçeşehir Üniversitesi Uluslararası Güvenlik ve Stratejik Araştırmalar Merkezi (BÜSAM), 2010: 26]. Kısaca bu silahlar tespit edilen hedeflere gönderildikleri sürece bir işleve sahiptirler. Bu araçlar olmadan nükleer silahlar bir anlam ifade etmez.

Nükleer silahları hedefe ulaştırmakta kullanılan gönderme araçlarından uçaklar ve füzeleri kıyaslayacak olursak; bir insan tarafından idare edilmesi nedeniyle uçakların geri döndürülebilmesi, birden fazla hedef için kullanılması ve hedeflerinde değişiklik yapılabilmesi gibi yönler uçakların avantajlarıdır. Öte yandan uçakların; füzeler karşısında süratlerinin çok daha düşük olması, uçak filolarının tahkim edilmiş yer altı filolarında veya denizaltılarda saklanma ve korunma imkânlarının olmaması, füzeler kadar yüksekten seyretemeyişi ve dolayısıyla savunma sistemlerince imha edilme olasılığının artması dezavantajlarıdır (Gerger, 1984: 177-178). Uçakların bir dezavantajı ise, mütecaviz ülkelerin konumuna bağlı olarak, bir dost ülkede yakıt ikmali yapabildikleri takdirde kullanılabilmesidir (Sönmezoğlu, 2005: 431).

Balistik füzeyi diğer saldırı silahlarından ayıran, fırlatılmasını takiben dik açıya yakın bir açıyla atmosferin üst tabakaları ve uzaya doğru süratle yükseldikten sonra, dünyanın çekim gücüyle yavaşlayıp uçuşunun tepe noktasına ulaştığında, yine Dünya'nın çekim etkisini kullanarak bu kez daha büyük bir süratle hedefine doğru tepeden dalışa geçmesidir. Balistik füzenin menzili arttıkça, ulaştığı irtifa ve buna bağlı olarak hedefine doğru dalışa geçtiğindeki sürati de artmaktadır. Örneğin, günümüzde İran'ın balistik füze envanterinin temelini oluşturan Şahap-3 füzelerinin 1.300 km menzilli türevi için tepe noktası yaklaşık 300 km'ye, yani 100 km'de sona eren atmosferin bir hayli dışına, yere yaklaşma sürati ise 5.500 km/saate yükselmektedir. Ayrıca 250-300 km civarında menzile sahip bir balistik füze için 3 dakika, 1.300 km menzile sahip bir füze içinse 10 dakikadan az olan uçuş süresi, hedef alınan ülkeye tanınan reaksiyon süresini başka hiçbir silah sisteminde görülmediği kadar kısaltmaktadır. Karşılaştırma olması açısından, aynı rakamlar 1.300 km menzile gitmeleri söz konusu olduğunda savaş uçakları için 1 ila 1,5 saat civarındadır. Dolayısıyla, balistik füze saldırısının hedefindeki bir ülkenin fırlatılan füzeyi tespit edip, savunma önlemlerini devreye sokmak için sahip olduğu zaman dakikalar, hatta saniyeler mertebesinde. Gerçekte bu "havadaki mermiyi başka bir mermiyle vurmak" ayarında bir zorluk içermektedir. Tüm bu nitelikleri ve avantajlarından dolayı balistik füzeler, özellikle ileri ve modern bir hava gücünün gerektirdiği

finansal, insan gücü veya teknolojik imkânlara sahip olmayan ülkeler açısından cazip bir seçenek olarak ön plana çıkmaktadır (Egeli ve Güvenç, 2012: 20).

Sonuç itibarıyla füzelerin gönderme aracı olarak uçaklardan daha avantajlı olduğu söylenebilir. Kıtalararası balistik bir füzenin (ICBM) hedefine varması 30 dakikayı aşmazken, aynı mesafe bombardıman uçakları için saatlerle ifade edilmektedir. Bu durum uçaklardan tamamen vazgeçilmesi anlamına gelmemektedir. Çünkü çok uzun menzilli olan balistik füzelerin hedeflerini vurmadaki hata oranı birkaç mili bulmaktadır. Bu yüzden, ICBM'lerin büyük yerleşim yerlerinin ya da endüstri komplekslerinin tahribi için problem yaratmayacağı; fakat oynak ve daha küçük hedeflere karşı, manevra yeteneği yüksek olan uçakların kullanılmasının daha yararlı olacağı görülmektedir (Gönlübol, 2000: 178-179). Bu bağlamda balistik füzelere sahip ülkelerin sahip olduğu seçenek, füzelerini nokta hedefi niteliği taşıyan askerî ve stratejik noktalardan ziyade, hedef ayrımı gözetmeksizin sivil nüfusa karşı bir nevi dehşet silahı olarak kullanılmasıdır. İşte bu sebeple, herhangi bir bölgesel gücün balistik füzelere ilgi göstermeye başlaması, bu ülkenin er veya geç KİS'lere de ilgi duyacağı yönündeki kaygı ve şüpheleri beraberinde getirmektedir (Egeli ve Güvenç, 2012: 21).

c. Uranyum Zenginleştirme ve Plütonyum Ayrıştırma Teknolojisi

Nükleer enerji, atomun çekirdeğiyle ilgili bir olay olup, iki şekilde elde edilmektedir. Bunlardan birincisi, daha önce de bahsedildiği üzere, büyük bir çekirdeğin parçalanması (filyon) ve iki küçük çekirdeğin birleştirilmesi (füzyon) reaksiyonlarından açığa çıkan enerjidir. Bu enerji ile su kaynatılıp buhar elde edilmektedir. Sonra da bu buhar, termik santrallerde olduğu gibi, yüksek basınç altında bir türbine gönderilir ve türbine bağlı olarak dönen bir elektrik jeneratörü vasıtasıyla da elektrik enerjisi üretilir. Elektrik enerjisi; kömür, petrol veya nükleer gibi "birincil" enerji kaynaklarının kullanım sonucu elde edildiğinden, "ikincil" enerji olarak nitelendirilir. Üretimi çoğu kez kirli olmasına rağmen birçok alanda kullanılan elektrik enerjisinin kendisi temizdir. Dünyada halen aktif olan 430'dan fazla nükleer santral, fisyona dayalı olarak çalışmakta ve başlangıç yakıtı olarak uranyum kullanmaktadır

(Altın, 2004: 4). Doğada toprakla karışık olarak bulunan uranyum, kömür madeni istihsaline benzer basit metotlarla çıkartılır. Bu safhada, toprağın içindeki uranyum oksidinin (U3O8) miktarı takriben yüzde 0,1 gibi çok düşük bir orandadır. Kimyevi ve mekanik usullerle toprak temizlenir ve uranyum oksidi oranı yüzde 80'e kadar yükseltilir. Uranyumun metal haline gelmeden önceki bu kaba metal haline "sarı pasta" denir (Ersun, 2005: 89).

Nükleer silah yapımında kullanılan uranyum maddesinin, U-235 ve U-238 olarak tanımlanan iki izotopu bulunmaktadır. Bunlardan nötron ışınlanması sonucu parçalanarak büyük oranda enerji açığa çıkartan U-235 izotopunun doğal uranyum içindeki oranı % 0,7 civarındadır. Dolayısıyla "sarı pasta"dan patlayıcı olmaz; çünkü içindeki uranyum cevherinin yüzde 99,3'ü patlamaya elverişli olmayan U-238 izotopundan oluşmaktadır (Ersun, 2005: 89). Askerî amaçlı kullanım için, U-235 izotopunun oranı asgari %90'lar ve daha yukarı olmak zorundadır. Bunu sağlamak için yapılan işleme "zenginleştirme"¹ denilmektedir. Bunu sağlayan yöntemlerden bir tanesi, doğal uranyumu çeşitli aşamalardan geçirerek gaz haline getirmek ve bu gazın son derece yüksek hızda dönen santrifüjlerde², izotoplarını birbirinden ayırmak şeklinde olabilmektedir. Santrifüj içindeki U-238 izotopu daha ağır olması nedeniyle santrifüjün duvarlarına doğru gitmekte; daha hafif olan U-235 ortada toplanmak suretiyle birbirlerinden ayrışabilmektedir. Ancak, nükleer silah yapımında kullanılacak miktarda U-235 izotopunu ayırtmak ve biriktirmek için bu işlemin binlerce santrifüj ile defalarca yapılması gerekmektedir. Bu hem yüksek oranda enerji gerektirmesi sebebiyle pahalı bir işlem, hem de ileri birikime sahip olmayı gerektiren bir teknolojidir (Kıbaroğlu, 2006b: 85-86; Altın [web], 2010). Kısaca, doğal uranyumdaki U-235 bileşeninden bomba yapılmak isteniyorsa, %90'lar düzeyinde zenginleştirilmesi gerekmektedir.

¹ Uranyum zenginleştirme işlemi, nükleer yakıt elde etmek maksadıyla da yapılır. Hafif su reaktörlü nükleer santrallerde elektrik üretmek için doğal uranyumun %3-5 arasında yükseltilmesi gerekirken, araştırma reaktörlerinde kullanılan oran %20'dir. Sonuç olarak, bu teknoloji uluslararası ilişkiler ve güvenlik için hassas bir teknolojidir: Barışçıl amaçlara hizmet ederken -bu yönde siyasî bir karar alınırsa- stratejik öneme sahip askerî bir yeteneğin edinilmesine imkân sağlar (Udum, 2012: 101).

² Santrifüj, uranyumu nükleer silah veya nükleer enerji santrallerinde kullanmak üzere ayırmak için kullanan hassas teknolojidir (Ülgen, 2011: 14).

Nükleer silahlarda kullanılan diğer madde ise plütonyumdur. Plütonyum doğada hazır bulunmamaktadır. Nükleer reaktörlerin çalışması sırasında yakıt olarak kullanılan uranyumun ışınlaması sırasında U-238 izotopunun bir nötron kazanması ile U-239'a (Pu-239) dönüşmesi sonucu elde edilir. Bu işlem parçalanma özelliği olmayan U-238 izotopunun parçalanabilme özelliğini kazanması sonucunu doğurur. Plütonyum, reaktör çalışması sırasında yakıt içinde olduğu için reaktörün çalışması bittikten sonra yakıtın çıkartılması sonrasında ortaya çıkan atık maddeden elde edilebilir. Reaktör yakıtı içinde, reaktörün çalıştırılma süreleri ve derecelerine bağlı olarak belli miktarlarda oluşan plütonyum atık madde soğuduktan sonra (aylar süren bir zaman dilimi) kimyasal ayrıştırma ile elde edilebilir. Elde edilen plütonyum başka işleme tabi tutulmadan nükleer silah yapımında direkt olarak kullanılabilir (Kıbaroğlu, 2006b: 86).

Dünyada, bugün itibarıyla 13 ülke uranyum zenginleştirme tesislerine sahiptir. Dünyadaki 400'den fazla nükleer reaktörün büyük kısmı, düşük oranda (%3 ila %5) zenginleştirilmiş uranyum yakıtı kullanılan hafif su reaktörü tipindedir. Ancak, bir ülkenin uranyumu, doğal oranı olan % 0,7'den reaktörde kullanılan yüzde 3 veya 5 çıkartması ile patlayıcılarda kullanılan % 90'lara çıkartması arasında temelde sadece zaman farkı vardır. Aynı işlemi uzun sürelerle yaparak nükleer silah için gerekli yüksek zenginleştirme oranı elde edilebilir (Kıbaroğlu, 2006b: 86). Dolayısıyla, nükleer enerji çift yönlü bir teknolojidir. Barışçıl amaçlarla kullanılabildiği kadar, felaket senaryoları için de kullanılabilir. Bu nedenle Batı devletlerinin KİS'lerle mücadele amaçları kapsamında nükleer teknolojiye sahip olmak isteyen yeni devletler konusundaki kaygılarının tamamen asılsız olduğunu söylemek yanlış olacaktır (Ekinci: 2009: 3).

Ç . Nükleer Enerjinin Önemi

Büyük devletler, küresel enerji ihtiyacının karşılanmasında Orta Doğu ve Rusya'nın zengin petrol ve gaz rezervlerine bağımlı hale geldikleri için, özellikle Soğuk Savaş sonrasında istikrarlı enerji kaynaklarına sahip olabilmek ve bunu daha ucuza mal edebilmek için büyük bir mücadele içine girmişlerdir. Bu mücadeleyi zorlaştıran unsurlar, gerekli fosil yakıt

kaynaklarının kendi topraklarından çok uzakta olması ve bu kaynakların kontrolünün sağlanması maksadıyla stratejik politikalar izleme yoluna gitmelerinin gerekmesidir (Ekinci, 2009: 21). Çünkü bir devletin, enerjisi için dış kaynaklara olan bağılılığı arttıkça, yaşayabileceği herhangi bir aksaklığın maliyeti ve bunun doğuracağı ekonomik sonuçların artması da kaçınılmaz olmaktadır. Dış yakıt kaynaklarına olan bağılılığı azaltan herhangi bir enerji kaynağının, enerji tedariklerinin güvenliğini ve sonuç olarak ulusun güvenliğini arttırdığı söylenebilir (Askarieh, 2011: 243). Bu bağlamda, ulusal güvenliğin temel hedeflerinden biri de enerji politikaları olmuştur. Elektrik üretmek için nükleer enerjiyi; ilk olarak ABD 1951 yılında, ardından İngiltere (1953), Rusya (1954), Fransa (1956) ve Almanya (1961) kullanmışlardır. 1960'lı yıllarda bu ülke sayısı on beş olmuş, 1970'lerde bu sayıya 10 yeni ülke daha eklenmiştir (Askarieh, 2011: 239). Yapılan tahminlere göre gelecek 50–60 yıl içerisinde gaz ve petrol rezervleri, gelecek 200 yıl içerisinde de kömür rezervleri tükenme noktasına gelecektir (Ekinci, 2009: 21). Bu veriler göz önüne alındığında alternatif enerji kaynaklarının önemi gün geçtikçe artmaktadır.

Nükleer enerjinin önemi ülkelerin ekonomik kalkınmasıyla da ilgilidir. Ekonomik kalkınma ve nüfus artışının sonucu olarak, dünyanın enerji talebi artmaya devam edecektir. Enerji, sürdürülebilir gelişimin her politikası için önemli bir unsurdur. Çünkü insan faaliyetleri ve ekonomik büyüme için hayati önem taşımaktadır. Dünya Enerji Konseyi, 2050'ye kadar küresel enerji talebinin muhtemelen 1,5 ile 3 kat arasında artacağını ve elektrik talebinin en az ikiye katlanacağı sonucuna varmış, nükleer enerjiye duyulan ihtiyacın giderek artacağını gözler önüne sermiştir (Askarieh, 2011: 240). Şu anda dünyada 430'u aşkın nükleer reaktörün olduğu gerçeği nükleer enerjinin önemini ortaya koymaktadır. Örneğin, Fransa kullandığı elektriğin %80'nini; ABD'de % 20'sini nükleer enerjiden karşılamaktadır (World-Nuclear Association [web], 2012). 15 ülkede ise 53 santralin inşaa çalışmaları devam etmektedir. Kalkınmış ülkelerin çoğu nükleer enerjiye sahiptir. Başlangıçta oldukça maliyetli olan nükleer enerji teknolojisi ileriki aşamada ekonomik ve güvenilir bir enerji kaynağına dönüşmektedir. Ülkeler yoğun çalışmalar yaparak nükleer enerjiden istifade etme olanaklarını giderek artırmaktadır

[Stratejik Araştırmalar Enstitüsü (SDE) [web], 2010]. Bunun yanında, nükleer enerjinin üretilmesi esnasında kullanılan yakıt masrafları diğerk enerji üretim türlerine göre daha ekonomiktir. Yakıt masrafları nükleer kaynaklı masrafların yalnızca %20'sini oluşturur; dolayısıyla fosil yakıtlardaki durumun aksine, yakıt bedeli dalgalanmalarından nispeten etkilenmez (Askarieh, 2011: 242).

Küresel ekonomi içinde güçlü ve belirleyici konuma sahip ülkelere baktığımızda, bunların büyük bir kısmının nükleer enerjiyi uzun yıllardan beri kullandığı göze çarpmaktadır. Örneğindünyanın ilk 10 büyük ekonomisi nükleer enerjiden azami ölçüde istifade etmektedir. Bunun tek istisnası olan İtalya da daha önce sahip olduğu ancak 1987 referandumu ile vazgeçtiğı nükleer enerji üretimine yeniden başlama kararı almıştır. İtalyan Ekonomik Kalkınma Bakanı, ülkesinin 1987'de nükleer enerjiye sırtını dönmesiyle yaklaşık 50 milyar Avro ekonomik kayba uğradığını açıklamıştır. İtalya, elektrik faturasına Avrupa ortalamasına göre yüzde 30, Fransa'ya göre ise yüzde 60 daha fazla ödemektedir. İtalya, nükleer santrallerin tekrar kurulması amacıyla 2008 yılında kabul ettiğı yasayla, 2030 yılına kadar ülkenin elektrik ihtiyacının yüzde 25'inin nükleer güçten elde etmesini planlamaktadır (SDE [web], 2010).

UAEA'nın 2007 yılında yaptığı 2030 Yılı Nükleer Enerji İhtiyaç Projeksiyonu'na göre, nükleer santraller, ülkeler için en önemli enerji kaynaklarından birisi olmaya devam edecektir. Nükleer enerji santrallerinin dışında yine sivil amaçlarla kurulan araştırma reaktörleri bulunmaktadır. Dünya üzerinde toplam 56 ülkede, bir kısmı zenginleştirilmiş uranyum yakıtıyla çalışan 250 civarında araştırma reaktörü vardır. Daha çok üniversitelerde ya da ulusal araştırma merkezlerinde bulunan ve enerji reaktörlerine göre çok daha küçük olan bu reaktörler, bilimsel, eğitim ve endüstriyel alanlarda ve kanser tedavisinde kullanılmaktadır (SDE [web], 2010).

Devletlerin farklı enerji kaynaklarına yönelmelerine sebep olan diğerk bir etkende "küresel ısınma" sorunun giderek endişe veren bir hal almasıdır. Fosil yakıtlardan elde edilen bütün enerji türlerinde, atıklar doğrudan havaya

karışmakta ve bu atıkların büyük bir kısmı karbondioksit gibi sera gazlarına³ dönüşmektedir. Küresel ısınma ile birlikte Dünya'daki ortalama sıcaklıklar giderek artmaktadır. Senaryolara göre bu artışın 6 ile 15 derece arasında olması öngörülmektedir. Bunun sonucunda, kutuplardaki buzullar giderek eriyecek; artan sıcaklık ile okyanuslardaki sular genleşecek ve denizlerdeki su seviyeleri yükselecektir. Bu durum kıyılarda toprak kaybına neden olacak, bölgesel iklimler arası farklılıklar çok büyük olacak, iklimler genellikle daha sert bir hale gelecektir. Kıyı bölgelerde yağış miktarı artacaktır. Artan fırtınalar ve yağışlarla birlikte ortalama deniz seviyesi yükselecek, sel felaketleri yaşanacaktır. Kıyı bölgelerin tersine iç bölgelerde ise sert bir kuraklık hâkim olacaktır. Küresel ısınma nedeniyle kuraklaşan bölgelerde yangın oluşumları artacaktır (Hacettepe Üniversitesi [web], 2012). Bu noktada nükleer enerjinin önemi ortaya çıkmaktadır. Nükleer enerji, karbon emisyonunun bulunmaması yani hiçbir hava kirletici gaz ya da sera gazı yaymayan bir enerji kaynağı olması sebebiyle (Askarieh, 2011: 240-245) küresel ısınmayla mücadelede ön plana çıkmaktadır. Şu an itibarıyla dünya elektriğinin % 17'si nükleer enerjiden elde edilmektedir. Bu oran, bile yıllık 2,3 milyar ton karbondioksit emisyonunu önlemektedir (Ekinci, 2009: 21).

Nükleer enerji teknolojisine sahip olmanın diğer bir faydası, belki de en önemlisi, devletlerin nükleer silah üretebilme kapasitesine hemen hemen sahip olması anlamına gelmesidir. Bugün uluslararası alanda, örneğin Almanya ve Japonya, siyasi karar alındıktan bir ay sonra nükleer silah sahibi olabilirler. Bunun için gerekli olan bütün altyapı ve malzemeye sahiptirler (Kıbaroğlu, 2002a: 21). Bu durum, ülkelere mevcut dünya dengesinde caydırıcı bir güç olma fırsatı tanımaktadır. Nitekim Soğuk Savaş sonrası dönemde, Rusya'nın hala uluslararası sisteme yön veren bir büyük güç konumunu önemli ölçüde koruyabilmesinin en önemli nedeni sahip olduğu nükleer silahlardır (Sönmezoğlu, 2005: 431).

³ Atmosferdeki karbondioksit gazı tabakası tıpkı bir 'sera' gibi güneş ısılarının içeri girmesine izin verir; ancak ısının dışarı çıkmasına engel olur (Ekinci, 2009: 22).

Öte yandan büyük devletler, yeni dönemin enerjisi sayılan nükleer teknolojiyi de eskiden petrol ve doğalgaz kaynakları üzerinde hâkimiyet kurmaya çalıştıkları gibi tekellerine almaya çalışmaktadırlar. Bugün itibarıyla aktif nükleer reaktörlere sahip ve nükleer yakıtı kendi ülkesinde üreten ülkeler ABD, İngiltere, Fransa, Japonya, Çin, Rusya ve Kanada'dır. Bu ülkeler, dünyadaki mevcut tüm reaktörlere yakıt temin etmek için uluslararası bir yakıt merkezi kurma gayesindedirler. Büyük devletlerin bu planına göre;

- Nükleer yakıt teknolojisine sadece hâlihazırda bu yakıtı kendi ülkesinde üreten ülkeler sahip olacak,
- Reaktörlere sahip olan 32 ülke dışında başka ülke sahip olamayacak,
- Bunların haricindeki ülkeler (Müslüman ülkelerin de bu kategoride olmasının planlandığı iddia ediliyor) ise araştırma reaktörleri ve paket reaktörlere sahip olabileceklerdir (Ekinci, 2009: 29).

Sonuç olarak enerji, devletlerin bekası için yaşamsal bir girdidir. Dünya nüfusunun %5'ini oluşturan, fakat dünya enerji tüketiminde %25'lik bir paya sahip bulunan ABD'nin bu konumu, enerjinin önemini özetlemektedir (Altın, 2004; 1).

2. DÜNYANIN NÜKLEER ENERJİYLE TANIŞMASI VE “BARIŞ İÇİN ATOM” PROJESİ

Nükleer teknolojiyle ilk tanışan ve nükleer silah üretme kapasitesine erişerek bu silahları üreten ilk ülke ABD olmuştur⁴. Ürettiği bu silahları Hiroşima ve Nagazaki'de kullanarak nükleer teknolojinin olumsuz sonuçlarını görmüştür. ABD, nükleer silahların yayılmasını engellemek maksadıyla belirli bir süre bu konudaki bilgilerini kimseyle paylaşmama kararı almıştır. Fakat

⁴ 1945'te ABD'nin nükleer silahları geliştirmesinin ve 1949'da Sovyetler Birliği'nin ilk nükleer denemeleri yapmasının ardından hızlı bir silahlanma yarışı başlamıştır. İngiltere 1952'de, Fransa 1960'ta, Çin Halk Cumhuriyeti de 1964 yılında ilk nükleer denemelerini yapmışlardır (Kibaroglu, 2002a: 3). 1945-1991 yılları arasında, 1923 nükleer silah denemesinin 936'sı ABD, 715'i Sovyetler Birliği, 192'si Fransa, 46'sı İngiltere, 36'sı Çin ve Hindistan tarafından gerçekleştirilmiştir (Caşın, 1999: 312).

1949 yılında Sovyetler Birliği'nin de nükleer silah geliştirebilme gücüne erişmesinden sonra, ABD bu teknolojiye ilişkin sahip olduğu bilgileri müttefiki olan İngiltere ile paylaşmıştır (Ekinci, 2009: 13). Sovyetler Birliği'nin hemen ardından, İngiltere, Fransa ve Çin'in de bu stratejik silahları edinmesi ve özellikle İngiliz firmalarının nükleer teknoloji transferinden büyük mali kazanç elde etmeleri, ABD'nin nükleer enerji konusundaki gizlilik politikalarını değiştirmesine yol açmıştır. ABD, değişen politikalarının sonucunda nükleer teknolojinin barışçıl amaçlarla kullanımının yaygınlaşmasını, ancak bunu yaparken nükleer silah yapımını teşvik etmeyecek, gerekirse engelleyecek önlemleri içeren bir politika benimsemiştir. ABD'nin daha önce gizlilik içerisinde yürüttüğü nükleer çalışmalar, ABD başkanı Eisenhower tarafından, 1953 yılı BM Genel Kurulunda "Barış İçin Atom" konulu konuşmasıyla tüm dünyaya açıklanmıştır. Bu tarih itibarıyla ABD, dost ve müttefik olarak gördüğü ülkelere küçük ölçekli araştırma reaktörleri kurmuş ve bu reaktörlerin çalıştırılabilmesi amacıyla teknolojik ve bilimsel altyapıyı desteklemiştir (Aydın ve Tekbıyık, 2007: 108-109).

Amerikan firmalarının nükleer teknoloji transferinden elde edeceği mali kazançlarının yanı sıra ABD, Hiroşima ve Nagazaki'de kullandığı bombaların dünyada yarattığı kötü imajı temizlemek için nükleer güçten elektrik elde edilmesi ve fosil kaynakların daha az tüketilmesi hususunda diğer devletlere ön ayak olarak kendisine iyi bir gerekçe bulmuştur. O dönemde Amerika'da reklam kampanyaları ile birlikte santraller de çoğalmaya başlamış, tüm açıklamalar ve tanıtımlar barışçıl nükleer teknolojinin mucizelerinden bahsetmiştir. ABD, barışçıl nükleer teknolojinin tarımdan tıp alanına kadar birçok alanda insanlığa faydası olduğu argümanına önemle vurgu yapmıştır (Ekinci, 2009: 14).

3. NÜKLEER SİLAHLARIN YAYILMASINI ÖNLEME REJİMİNİN GELİŞİMİNE YÖNELİK GELİŞTİRİLEN MEKANİZMALAR

a . Uluslararası Atom Enerji Ajansı

Atom Enerjisi alanında bir milletlerarası teşkilat kurulması fikri, ilk olarak, 14 Haziran 1946 yılında BM Komisyonunda Amerikan temsilcisi Bernard Baruch tarafından ortaya atılmıştır. Bu plana göre:

- Atom enerjisinin geliştirilmesi ve kullanımının tüm aşamalarını denetleyecek olan bir Uluslararası Atom Geliştirme Kuruluşunun kurulması,
- Oluşabilecek ihlallere karşı bu kuruluşa sınırsız denetleme yetkisinin tanınması,
- Atom silahının yapımıyla ilgili her türlü ihlalin en sert biçimde cezalandırılması,
- Kuruluş, tam denetim kurduktan sonra atom silahının yapımının yasaklanması ve mevcut atom stoklarının yok edilmesi,
- Anlaşmayı ihlal edenlerin cezalandırılmasının engellenmemesi için BM Güvenlik Konseyindeki veto sisteminin değiştirilmesi tasarlanmıştı (Tacar, 1969: 17; Sander, 2004: 218-219).

Baruch Planı, Sovyetler Birliği tarafından kabul edilmemiştir. Sovyetler Birliği'nin planı reddetme nedenine gelince, şunlar söylenebilir: Bu planın uygulanmasıyla ABD, atom silahını yapabilme yeteneğine sahip tek devlet olarak kalacaktı. İkinci olarak, ABD, BM'de karar verme sürecine egemen olduğu için, bu örgütün bir kuruluşu olan Atom Enerjisi Komisyonunu da etkisi altına alabilirdi. Üçüncü olarak, planın tartışıldığı sıralarda Sovyetler Birliği atom silahının gizlerini ele geçirip bu silahı çok kısa bir süre içinde yapabilme uğraşı içindeydi ve tahminlere göre en geç 1949 yılında ilk atom bombasını yapabilecekti. Sovyetler Birliği'nin Baruch Planı'na karşı önerisi ise ABD'nin elindeki tüm atom silahlarını yok etmesi ve bütün devletlerin bu silahları bir

daha kullanmayacakları konusunda bir anlaşma imzaladıktan sonra denetim konusunda görüşmelerin başlaması şeklinde olmuştur. Bu plan kabul edilmemesine rağmen, daha sonra ABD tarafından nükleer silahsızlanma konferanslarında ortaya konan önerilerin tekeli oluşturması açısından önemlidir (Sander, 2004: 219-220).

Sonuç olarak, ABD'nin nükleer alandaki "tekeli" konumunu meşrulaştıracak olan bu plan gereğince kurulması planlanan Milletlerarası Atom Geliştirme Otoritesi, dünyanın bütün önemli nükleer tesislerini işletme tekeline sahip olacaktı. Daha sonra da Soğuk Savaş havası, teklifin ileri bir tarihte tekrar görüşülmesini önlemişti (Tacar, 1969: 17). Ancak, Sovyetler Birliği'nin 1949'da, İngiltere'nin de 1952'de nükleer patlamayı gerçekleştirmesi ABD'nin tekel statüsünün yürümeyeceğini göstermiştir. Sovyetler Birliği'nin nükleer çalışmalara el atması, ABD'de bir fikir değişikliğine yol açmıştır. Maddenin en küçük bileşeninin sırlarını çözen bu teknolojik devrim, aynı zamanda yepyeni bir enerji kaynağının da habercisi olmuştur. Dolayısıyla ABD bu alandaki öncülüğü Sovyetler Birliği'ne bırakmak istememiştir. ABD, insanlığa ucuz ve temiz enerji sunacak nükleer reaktörleri dünyaya kendisi tarafından pazarlama yollarını düşünmeye başlamıştır. Zira ABD, bu gelişmeler öncesinde, denizaltıların merkez üssünden uzun süre uzak ve bağımsız seyretmesini sağlayacak, makul boyutta bir nükleer reaktör geliştirme çabası içindeydi. Şartlar değişince, askerî amaçlı bu programdan birçok ülkenin reaktörler satın aldığı ortaya çıkmıştır (Ersun, 2005: 88-89). Daha önce de bahsedildiği gibi, bu gelişmeler üzerine ABD başkanı Eisenhower, "Barış İçin Atom" konulu konuşmasının ardından barışçıl nükleer teknolojinin paylaşılmasına yönelik bir öneri sunmuş ve bu kurum, BM'nin özerk bir alt kuruluşu olarak, UAEA adıyla 1957 yılında kurulmuştur (Ülgen, 2011: 8).

UAEA'nın görevi, Ajans Tüzüğü'nün II. Maddesi'ne göre, "Atom enerjisinin dünya barışına, sağlığa ve refaha katkısını hızlandırmak ve artırmaktır. Bunu yaparken Ajans, olabildiğince, kendisi tarafından veya isteği üzerine veya kendi idaresi veya denetimi altında yapılan yardımın askerî

amaçla kullanılmamasını sağlayacaktır.” Tüzüğü’nün III. Maddesi’nin A5 bendi Ajans’a;

- Madde II’de kayıtlı görevi yerine getirmek,
- Tarafların isteği üzerine ikili veya çok taraflı anlaşmalarda öngörülen güvenlik denetimlerini uygulamak,
- Bir devletin isteği üzerine, bu devletin nükleer enerji alanındaki herhangi bir çalışmasına güvenlik kontrolü uygulamak amacıyla bir Nükleer Güvenlik Denetim Sistemi kurma ve uygulama yetkisi vermektedir (Dayday, 2012: 1).

UAEA’nın güvenlik tedbirleri sistemi, nükleer malzeme ve diğer belirtilmiş malzemelerin barışçıl nükleer kullanımından sapmamaları yönünde uluslararası topluma yönelik inanılır bir güvence sunmayı amaçlamaktadır. Ajans ile bir güvenlik tedbirleri anlaşması yapmadan herhangi bir devlet nükleer teknoloji satın alamamaktadır. Daha sonra UAEA, alıcı devlet tarafından yapılmış nükleer beyanları bağımsız olarak doğrulayacak birbiriyle bağlantılı bir dizi protokole dayanarak çalışmalarını yürütmektedir. UAEA Denetçileri, ilgili devletin beyanları doğrultusunda oluşturulan temel kayıt sistemi ile çekirdeği bölünebilir malzemenin amacından saptırılarak nükleer silah amaçlı kullanılmadığından emin olabilmektedir (Ülgen, 2011: 8).

Ajans, yaptığı denetimler sonucu herhangi bir uyumsuzluk olduğu kanısına varırsa:

- İlgili ülkenin üyelik haklarının durdurulması,
- İlgili ülkeye yapılan Ajans yardımlarının kesilmesi,
- Anlaşmalara uymayan durumların ayrıntılarının UAEA’nın üye ülkelerine, BM Güvenlik Konseyi ile Genel Kurulu’na bildirilmesi yönünde kararlar alabilir.

Bu şekilde uyarılan uluslararası topluluk ilgili ülkeyi hizaya getirmek üzere, kuvvet kullanma yoluna dahi yol açan cezalandırma usullerine başvurabilir (Dayday, 2012: 5).

b. Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması

Nükleer silahların yayılmasını kontrol etmeye yönelik çabalar, Küba Füze Krizinin çözüme kavuşmasıyla birlikte ABD Başkanı John F. Kennedy ve Sovyetler Birliği Başkanı Nikita Kruşçev'in birbirlerine yazdıkları mektuplarda dile getirilmeye başlanmıştır (Americanpresidency [web], 2012). Zira 1960'lı yıllarda nükleer silahlara sahip olma çabaları, Hindistan, Japonya, Brezilya, Federal Almanya, Pakistan, İsrail, Libya ve İran gibi ülkelerde de görülmeye başlanmıştır. Bu devletlerin böyle bir imkâna sahip olması çatışmalarda nükleer silah kullanılması olasılığını artırdığı gibi, nükleer silah sahibi ülkelerin diğer devletler üzerindeki etkilerini de azaltacaktı. Bu açıdan daha çok ABD ve Sovyetler Birliği'nin uyarlamaları ile NPT anlaşması hazırlanmıştır (Sönmezoğlu, 2010: 513).

Soğuk Savaş'ın ilk yıllarında nükleer silahların kontrolü, ABD ve Sovyetler Birliği'nin çıkarlarının örtüştüğü nadir alanlardan biri olmuştur (Ülgen, 2011: 7). 1968 yılında, devletler arasında süregelen nükleer silahlanmanın dünyayı yeni bir felakete sürüklemeye ihtimaline karşı, BM Genel Kurulu'nun kararları uyarınca, nükleer silahların geliştirilip, yaygınlaştırılmasını engelleyecek bir anlaşmanın yapılması öngörülmüş ve bu süreç sonucunda NPT anlaşması imzalanmıştır (Hüseyinoğlu, 2007: 372).

1968 yılında bu konvansiyonu imzalayan İran, 1970 yılında NPT'yi meclis onayından geçirerek yürürlüğe sokmuştur (Kıbaroğlu, 2006b: 80). Günümüz itibarıyla Hindistan, İsrail, Pakistan ve Küba dışında NPT'ye taraf olmayan ülke kalmamıştır. 1995'te yapılan NPT Gözden Geçirme ve Uzatma Konferansı'nda anlaşmaya taraf olan devletler, anlaşmanın koşulsuz ve süresiz olarak uzatılması hususunda fikir birliğine varmışlardır (Ekinci, 2009: 18-19).

Anlaşmanın üç temel hedefi vardır: Nükleer silahların yayılmasını önlenmek, barışçıl amaçlarla nükleer enerjiden yararlanma hakkını garanti altına almak ve nükleer silahsızlanmadır (SDE [web], 2010).

NPT, barışçıl amaçlı olarak kullanılan nükleer teknolojinin insanlığa faydalarını kabul etmenin yanı sıra, aynı teknolojinin askerî amaçlı kullanılabilmesi nedeniyle, barışçıl amaçlar dışındaki kullanımına kısıtlama getirilmesi gereğini benimsemiştir. Bu amaçla, bu yeni koruma rejiminde “Nükleer Silaha Sahip Devlet”⁵ ve “Nükleer Silahlara Sahip Olmayan Devletler”⁶ ayırımı yapılmıştır (Ekinci, 2009: 17). Bu anlaşma ile beş “Nükleer Silaha Sahip Devlet” dışındaki ülkeler, nükleer gücün askerî amaçlı kullanımlarından vazgeçmektedirler. Buna karşılık bu beş ülke nükleer silahları, bunları tamamen ortadan kaldırmak hedefini gözeterek, azaltmak üzere müzakereler yapmayı yüklenmektedir. NPT’deki bu eşitsizlik ve dengesizlik çok eleştirilmiş ve “bu eşitsizliğe karşı, nükleer güç olmaktan gönüllü olarak vazgeçen ülkelerin kazancı ne olacaktır?” sorusu sorulmuştur. Hatta Hindistan, dünyadaki dengenin, nükleer silaha sahip olmanın bu beş ülkeye verdiği özel statünün ortadan kaldırılmasıyla sağlanabileceğini öne sürmüştür. Neticede nükleer olmayan bir ülke NPT’yi onaylamakla, gelecekteki askerî ve dış politikalarını etkileyecek çok önemli bir adım atarken, “nükleer devletler” yeni bir yükümlülük altına girmemişlerdir. Bu devletler açısından NPT, nükleer güç dengesinin dondurulmasını sağlayan bir araç olmuştur. Ayrıca NPT, bir nükleer ülkenin diğer ülkelerin topraklarında, karasularında ve hava sahalarında nükleer silahlar ve nükleer patlayıcılar bulundurmasını yasaklamamaktadır. Bu sebeptir ki, ABD ve Rusya başta olmak üzere bu ülkeler diğer ülkelerde bulunan askerî üslerinde nükleer silah bulundurabilmektedir (Dayday, 2012: 3).

⁵ Anlaşmanın düzenlendiği tarihte nükleer silahlara sahip devletler şunlardır: ABD, Sovyetler Birliği, İngiltere, Fransa ve Çin Halk Cumhuriyeti (Ekinci, 2009: 17).

⁶ 1 Ocak 1967 tarihinden sonra nükleer silahlara sahip olan ülkeler ise (Hindistan, Pakistan, İsrail ve Güney Afrika) anlaşmaya taraf olmak istedikleri takdirde nükleer silahlarından arınmak ve “Nükleer Silaha Sahip Olmayan Devlet” statüsünü kabul etmek zorundadırlar. Bu sebeple Güney Afrika, 1990’lı yılların başında, yönetimin beyaz azınlıktan siyah çoğunluğa geçmesinden sonra 1980’li yıllarda imal ettiği altı adet nükleer başlığı imha ettiğini açıklayarak nükleer silahlardan ve onları imal edecek askeri altyapı, donanım ve tesislerden arınmış bir şekilde NPT’ye taraf olmuştur (Kibaroğlu, 2003: 5).

Anlaşmanın önem arz eden maddelerine baktığımızda anlaşmaya taraf nükleer silah sahibi her devlet nükleer silahları veya diğer patlayıcı nükleer araçları doğrudan doğruya veya dolaylı olarak, nükleer silah sahibi olmayan bir devlete devretmemeyi, herhangi bir şekilde yardım, özendirme veya isteklendirmede bulunmamayı üstlenir. İkinci maddesi, anlaşmaya taraf nükleer silaha sahip olmayan her devlete, nükleer silahları kimden olursa olsun doğrudan doğruya veya dolaylı şekilde devralmamayı, yapmamayı ve bu silahların yapımı için herhangi bir yardım aramamayı yasaklar. Üçüncü maddesi UAEA'nın denetim yetkisi ile ilgilidir. Nükleer silah sahibi olmayan taraf ülkeler, UAEA ile yapacakları bir Güvenlik Denetimi Anlaşması ile UAEA'nın güvenlik denetimini kabul etmekle yükümlüdürler. Dördüncü maddesi gereğince; anlaşmaya taraf bütün devletler, nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla kullanılmasını sağlayacak cihaz madde, bilimsel ve teknolojik bilgilerin mümkün olan en geniş ölçüde alışverişini kolaylaştırmayı üstlenirler ve bu alışverişe katılma hakkına sahiptirler. Bunu gerçekleştirebilecek anlaşmaya taraf devletler, anlaşmaya taraf nükleer silahlara sahip olmayan devletlerin topraklarında, nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla uygulanmasının daha da geliştirilmesine, tek başlarına veya diğer devletlerle veya uluslararası örgütlerle birlikte, katkıda bulunmak üzere iş birliğini de yapacaklardır. Onuncu maddesi devletlerin NPT'den çekilmesini düzenlemektedir. Taraflardan her biri, ulusal egemenliğini uygulayarak, anlaşmanın konusuna giren olağanüstü olayların ülkesinin yüksek çıkarlarını tehlikeye düşürdüğüne karar verirse, anlaşmadan çekilme hakkına sahip olacaktır. Bu durumda, çekilme kararı hakkında, üç ay önceden BM Güvenlik Konseyi'ne bildirimde bulunacaklardır (Türkiye Atom Enerjisi Kurumu [web], 2012).

NPT'nin güvenlik denetimlerine gelince, anlaşmayı imzalayan bir devletin UAEA ile bir "Güvenlik Denetim Anlaşması" imzalayarak güvenlik denetimlerinin uygulanmasına rıza göstermesi gerekir. Bu anlaşmayı imzalayan her devlet;

- Sahip olduğu nükleer tesislerdeki nükleer maddelerin envanterini (yani bunların miktarını ve bu miktarlardaki azalma ve artışları) ve

bulundukları yerleri eksiksiz olarak UAEA'ya bildirmekle,

- UAEA'nın bu konuda görevlendirdiği müfettişlerini buralara serbestçe girip gerekli izlemeleri ve denetimleri düzenli aralıklarla yapmalarını sağlamakla yükümlü kılınmaktadır.

Anlaşmaya taraf olan bir devlet, nükleer madde envanterinin muhasebesini ve denetimini, kendi ulusal denetim düzenini kurarak, denetlemekle yükümlüdür. UAEA bu ulusal denetim sisteminin verilerini denetleyerek, bildirimlerin doğruluğunu tespit etmeye çalışmaktadır. NPT çerçevesinde yapılan denetimlerde UAEA, nükleer tesislerin kendisi ve işletmesi ile doğrudan ilgilenmemekte, yalnızca nükleer madde envanteri, ihracatı, ithalatı ve transferi gibi envanter değişimleri ile ilgilenmektedir (Dayday, 2012: 4).

(1) NPT'nin Zayıf Yönleri

1 Ocak 1967'den önce nükleer deneme yaptığı için herhangi bir sınırlamaya tabii olmayan ABD, Rusya, Çin, Fransa ve İngiltere'nin bulunduğu beş ülkenin varlığı NPT'deki sorun alanlarından en önemlisidir. Çünkü diğer ülkeler, anlaşmayı imzalayarak kendilerini kısıtlama altına almalarına rağmen bu beş ülke için herhangi bir kısıtlama yoktur (Cankara, 2005: 46). NPT'nin üçüncü maddesi ile UAEA, "Nükleer Silaha Sahip Olmayan Devletler" in taahhütlerini yerine getirdiklerini doğrulamak ile yükümlü kılınmıştır. Bu amaçla UAEA, NPT'ye taraf olan devletler ile doğrulama işleminin hangi koşullarda ve ne şekilde yerine getirileceğine ilişkin prosedürü belirlemek ve denetimleri yapmakla yükümlüdür. NPT'ye taraf olan "Nükleer Silaha Sahip Devletler" ise böyle bir yükümlülük altında değildirler. Çünkü nükleer tesislerinden askerî amaçlar için faydalanmalarını engelleyen herhangi bir madde anlaşma metninde bulunmamaktadır (Kibaroglu, 2003: 5).

"Nükleer Silaha Sahip Devletler", kendilerindeki nükleer silahlar "meşru" sayılırken başka ülkelerin bu silaha sahip olması yollarını engellemeye yönelik bir anlaşmayı uluslararası camiada kabul ettirebilmek

için bu silah sistemlerine sahip olmayan devletlere, NPT'nin altıncı maddesine dayanarak kapsamlı nükleer silahtsızlanma görüşmelerine iyi niyet esasına dayalı olarak başlayacaklarına dair söz vermişlerdir. Ancak, bu konuda bu ülkeler kendilerini bağlayacak bir hükmün anlaşmada yer almasına imkân vermemişlerdir (Kibaroğlu, 2003: 6; Ekinci, 2009: 17).

NPT'nin caydırıcılığı hususu da tartışmalıdır. Her ne kadar, NPT'nin koşullarına uymayan devletler, BM Güvenlik Konseyi'nin BM şartı'nın VII. Bölümü'nde ifade edilen kuvvet kullanımı da dâhil, yaptırımlarına tabi olabilecekse de bu her devlet tarafından caydırıcı bir unsur olarak algılanmamaktadır (Kibaroğlu, 2003: 8).

NPT'nin diğer bir zayıflığı ise UAEA'nın yapacağı denetlemelerin etkinliği konusundadır. UAEA, 1971 yılında denetlemelerini ne şekilde ve hangi esaslara göre yapacağını belirten bir 'Model Protokol' hazırlamıştır. Ancak bu model protokolün bazı zayıf noktalarının var olduğu sonradan ortaya çıkmıştır. Düzenlemeye göre; UAEA denetçileri, sadece taraf ülkenin izin verdiği tesislere ve hatta o tesislerin kısıtlı bölümlerine girebilirlerdi. Rejimin bu zafiyeti yıllarca tartışılmış, ancak sorunun giderilmesi adına somut bir adımı atılması ancak Körfez Savaşı'ndan sonra mümkün olabilmıştir (Ekinci, 2009: 18). Irak'ın Kuveyt'i işgali sonrasında Koalisyon Kuvvetleri karşısında aldığı yenilgi ertesinde maruz kaldığı yaptırımlar ve denetlemeler sırasında denetleme rejimindeki eksiklikler sebebiyle Irak'ın gizli nükleer silah geliştirme projesini saklayabildiği iddia edilmiştir. Bu iddialar ve aynı dönemde Güney Afrika Cumhuriyeti'nin NPT dışında kalarak gizlice geliştirmiş olduğu nükleer silahlardan arındırılarak NPT'ye dâhil olması sürecinden edinilen tecrübeler ışığında, UAEA bünyesinde 1993 yılında başlatılan ve nükleer alanda denetlemelerin daha etkin ve güçlü bir hale getirilmesini amaçlayan çalışma, 1995 yılında tamamlanmıştır. 1997 yılında son şeklini alan yeni denetleme rejimine "Ek Protokol" adı verilmiştir (Kibaroğlu, 2003: 8-9). NPT' nin Ek Protokolü olan bu düzenleme, nükleer programın denetiminden sorumlu olan UAEA yetkililerine, bu protokole taraf ülkenin nükleer tesislerine habersiz ve ani denetimler gerçekleştirebilmesi hakkı tanımaktadır (Ekinci, 2009: 18). Ayrıca bir devletin Ek Protokolü

onaylamasının ardından ilgili devlet, nükleer yakıt döngüsünün tüm yönlerini açıklamak ve UAEA'nın uydu görüntülerini denetim amacıyla kullanmasına izin vermek zorundadır (Ülgen, 2011: 8). Ancak, yeni Ek Protokol'ün eski Model Protokol'den farkı; nükleer silahlara sahip olmayan tarafların bu Ek Protokole taraf olma zorunluluklarının bulunmamasıdır. Bu nedenle, NPT'ye üye 192 ülkenin 75 tanesi Ek Protokol'e taraf olup, onu resmi olarak uygulamaktadır (Ekinci, 2009: 18).

(2) NPT'ye Taraf Olmayan Ülkelerin Gösterdiği Tepkiler

Günümüz itibarıyla Hindistan, İsrail, Pakistan ve Kuzey Kore dışında NPT'ye taraf olmayan ülke yoktur. Hindistan “anlaşma içeriğinin ülkeler arasında ayrım gözetmediğini” öne sürerek, “hiçbir zaman anlaşmaya taraf olmayacağını” belirtmiştir. 1974 yılında barışçıl olarak tanımladığı bir nükleer deneme yapmış, ardında da 1998 yılının Mayıs ayında bir dizi deneme daha gerçekleştirerek, nükleer silah sahibi ülke konumuna geldiğini ifade etmiştir (Cankara, 2005: 46).

Keşmir meselesi yüzünden sürekli gerginliğe ve bazen de silahlı çatışmalara sahne olan Pakistan-Hindistan ilişkileri, Hindistan'ın atom bombasını elde etmesiyle daha da kötüleşmiş, bu durumu yaşamsal bir tehdit olarak algılayan Pakistan, 1972'de başlattığı nükleer silah programını hızlandırmış ve NPT'ye katılmayacağını ifade etmiştir. Çin Halk Cumhuriyeti'nden teknoloji ve malzeme desteğini alan Pakistan, 1998 yılında ilk nükleer silah denemesini gerçekleştirmiştir. (Kıbaroğlu, 2003: 6; SDE [web], 2010).

Her iki ülke de resmi olarak nükleer cephaneliğini açıklamamışlardır. Ancak Hindistan'ın 60–80 adet nükleer başlık ve 60-105 nükleer başlık için yeterli olabilecek nükleer materyali; Pakistan'ın ise 70-90 adet nükleer başlık ve en az 90 başlık için gerekli olan nükleer malzemeyi ürettiği tahmin edilmektedir. Bunların pek çoğu savaşa hazır olarak konuşlandırılmamıştır. Her iki ülkenin de nükleer başlık stoklarını arttırmaya devam ettiklerine inanılmaktadır (Norris ve Kristensen, 2010: 80).

NPT'ye taraf olmayan ve resmi olarak açıklanmasa da nükleer silah

sahibi olduğuna inanılan bir diğer ülke de İsrail'dir. Orta Doğu'da yaşadığı coğrafi ve sosyo-politik sorunlar sebebiyle büyük güvenlik endişeleri bulunan İsrail, hayati çıkarlarının bekasını böylesi tahrip gücü yüksek stratejik bir silaha sahip olmakta görmüştür. 1960'lı yıllardan bu yana nükleer silah üretme çabaları içine girmiş ve başarılı olmuştur. İsrail bugün önemli sayıda nükleer silaha sahiptir ancak nükleer silahı "son başvuru silahı" olarak gördüğünü ifade etmektedir. İsrail'in gerek NPT'ye gerek Orta Doğu'da oluşturulmasına çalışılan "Kitle İmha Silahlarından Arındırılmış Bölge" düşüncesine fiiliyatta yanaşmamasının en temel sebebi, NPT'nin yeterli denetim gücünün olamayacağına olan inancı ve bu yöndeki ifadesidir. Gerekçe olarak da NPT'ye taraf olan bazı ülkelerin nükleer silah yapma yolunda ciddi girişimlerinin UAEA tarafından fark edilmemiş olmasını göstermektedir. Nitekim 1969 yılından beri NPT'ye taraf olan Irak, -bazı görüşlere göre- eğer 1991 Körfez Savaşı olmasaydı, 1994 yılında ilk nükleer silahını yapmış olacaktı. Ayrıca, Körfez Savaşı sonrası dönemde sık sık yaşanan denetleme krizleri de göstermektedir ki her türlü yetki ve imkânla donatılmış uzmanlar bile yıllar boyunca yaptıkları yüzlerce denetime rağmen bir ülkenin elinde bulunan KİS'leri tam olarak tespit edememektedirler (Kibaroğlu, 2003: 6-7).

ABD Savunma İstihbarat Örgütüne (Defense Intelligence Agency) göre, İsrail yaklaşık 80 nükleer başlık ve 115-190 adet nükleer başlık için yeterli olabilecek nükleer materyali üretmiştir. İsrail, yürüttüğü "nükleer belirsizlik⁷" politikası gereği şimdiye kadar resmi bir açıklama yapmamıştır (Norris ve Kristensen, 2010: 80).

⁷ İsrail'in nükleer silah edinme çabası 1950'li yıllarda bir yandan Dimona'yı (nükleer silah için plütonyum dönüştürme santrali) inşa ederken, diğer yandan da Fransa'dan nükleer santral satın alma çabası ile başlamıştır. Rus İstihbarat Servisine göre; İsrail'in Dimona dışında nükleer silah üretim ve depolama merkezleri şunlardır: Sorek (nükleer silah araştırma ve geliştirme merkezi), Yodefat (nükleer silahların takılıp sökölme merkezi), Kfar Zachariah ve Eilabun (nükleer füze ve nükleer bomba depolama merkezleri), Palmikin (füze deneme merkezi).

Amerikan Başkanı J.F.Kennedy, Soğuk Savaş ortamında Orta Doğu'da bunun nükleer silahlanmaya yol açacağı endişesiyle İsrail Başbakanı Ben Gurion'u bu konuda uyarmış ve denetleme yapmak istediklerini iletmiştir. Bunun üzerine İsrail 1961 yılında Amerikalı denetçilere yeraltına doğru 6 kattan oluşan Dimona'nın sadece yüzeydeki kısmını göstermiş ve diğer bölümlerle bağlantısını ustaca kapatmıştır. Kennedy'nin öldürülmesinden sonra ABD'nin İsrail üzerindeki baskısı da ortadan kalkmıştır. 1969 yılında İsrail Başbakan'ı Golda

Kuzey Kore⁸; Hindistan, İsrail ve Pakistan'dan farklı olarak NPT'yi imzalamış olmasına rağmen, ABD'nin 11 Eylül olaylarından sonra bu ülkeyi düşman ilan etmesinden dolayı 2003 yılında NPT'den çekilmiştir (Wallerstein [web], 2007). Kuzey Kore, UAEA'yı ABD'nin çıkarlarına hizmet etmekle suçlamış, o dönemin Kuzey Kore BM Daimi Temsilcisi Büyükelçisi Pak Gil Yon, "ABD, Kuzey Kore'yi düşman ilan edip nükleer saldırılarının öncelikli hedefi haline getirmiştir. NPT'den çekilme kararımızda bu husus başlıca rolü oynamıştır." demiştir (Haber Vitrini [web], 2003). Kuzey Kore 2006 yılında da ilk nükleer silah denemesini gerçekleştirmiştir (SDE [web], 2010).

Anlaşma, tüm ülkelerin taraf olmasını gerektirecek zorlayıcı bir müeyyide gücünden yoksundur. Anlaşmanın en önemli eksikliği burada yatmaktadır. Ayrıca, Anlaşmada ayrıcalıklı konumda olan ilk beş nükleer ülkenin aynı zamanda BM Güvenlik Konseyi'nin daimi üyeleri olmaları, Anlaşmanın bu ülkelere karşı hiçbir baskı gücüne ve bağlayıcılığa sahip olmaması anlamına gelmektedir. UAEA eski genel müdürü Baradey 2010 yılında BM Güvenlik Konseyi'nde yaptığı konuşmada, küresel nükleer kontrol rejiminin çok kırılgan ve yetersiz olduğunu ifade etmiştir. Bu konuda en önemli icra organı olmakla birlikte 90'ın üstünde ülkeyle resmi ilişkilerinin

Meir ile Richard Nixon arasında bugüne kadar sürecek ve her Amerikan başkanı döneminde yenilenerek devam eden bir anlaşma imzalanmıştır. "Nükleer Belirsizlik" olarak adlandırılan bu anlaşmaya göre ABD, dışarıya sızdırılmaması koşuluyla, İsrail'in nükleer programının devam edebileceğini kabul etmiştir. Dolayısıyla İsrail bu politikasının sonucu olarak, nükleer silahlarını ne teyit etmekte ne de inkâr etmektedir. Bu yolla İsrail, Arap komşularına karşı güçlü bir caydırıcı etki sağlamaktadır. Benzer şekilde Amerikan Kongresi 1996 yılında, İsrail'in uzaydan detaylı resimlerini çekip dağıtacak ticari uydu şirketlerinin lisanslarının yasaklanmasını içeren yeni bir yasayı kabul etmiştir. Kyl-Bingaman Yasası olarak bilinen bir düzenlemeyle örneğin bir metreye kadar oldukça detaylı resimler çekebilen ticari uydulardan IKONOS, İsrail üzerinde çekilen resimleri en az iki metrelik ve oldukça düşük bir kalite düzeyine getirdikten sonra dağıtılabilmektedir. Sadece İsrail için çıkarılan bu yasa başka hiçbir ülkeyi içermemektedir. Bugün UAEA ve 'uluslararası toplumun' İsrail'in nükleer silahlara sahip olmasına ses çıkarmamasının altında bu geçmişin payı ve Amerika'nın süper güç konumu yatmaktadır (Güner, 2007: 30-31).

⁸ Kuzey Kore'nin nükleer silaha yönelmesinde, ABD ile Doğu Bloğunu (Sovyetler Birliği ve Çin) karşı karşıya getiren 1950-1953 Kore Savaşı'nın önemli bir etkisi vardır. Savaş esnasında Kuzey Kore'ye yönelik nükleer silah kullanma tehdidinde de bulunan ABD'nin aklında II. Dünya Savaşı'nda Japonya'yı teslimiyete zorlayan atom bombalarının ikna edici gücü vardı. Dış tehditler karşısında kendi varlığının devamı için bu teknolojiye sahip olmayı gerekli gören Kuzey Kore de savaşı bitiren ateşkesin hemen ardından Kim İl Sun'un liderliğinde nükleerleşme yoluna girmiştir. Bu amaçla Sovyetler Birliği ile iş birliği anlaşmaları imzalanmış ve nükleer teknolojinin alt yapısı ülkeye transfer edilmiştir. Kuzey Kore'nin bu alandaki çabalarına, sonraki dönemde Çin'den finans ve eğitim desteği de gelmiştir. Bu çabaların neticesinde Kuzey Kore ilk nükleer denemesini 2006'da gerçekleştirerek nükleer silahlı güç olduğunu dünyaya ilan etmiştir (SDE [web], 2010).

henüz olmadığını ya da çok yetersiz olduğunu söyleyerek, bu durumun küresel düzeyde ülkelerin nükleer teknoloji ve malzeme durumlarını izlemelerinin önünde önemli bir engel oluşturduğunu açıklamıştır (SDE [web], 2010).

Sonuç itibarıyla; NPT'nin evrensellik sorunu, Hindistan, Pakistan ve İsrail'e karşı nasıl bir politika yürütüleceği, barışçıl nükleer enerjiye erişim sorunu, NPT'ye taraf ülkelerin anlaşmadan çekilmesi gibi konular NPT'nin günümüz koşullarına cevap vermekte yetersiz kaldığını göstermektedir.

c . Nükleer Tedarikçiler Grubu (NSG) ve Diğer Önlemler

Hindistan'ın 1974 yılında ilk nükleer silah denemesini gerçekleştirmesinin ardından nükleer tedarikçi devletler hassas nükleer teknolojilerin yayılmasını yönetmek üzere NSG'yi oluşturmuştur. Hindistan'ın nükleer testinin ardından bu devletler bir araya gelerek nükleer malzeme ve teknoloji ihracatını denetim altına almak ve diğer devletlerin Hindistan'ın izinden gitmesini engellemek maksadıyla hassas çift kullanımlı teknolojilerini içeren bir liste oluşturmuşlardır. Malzemeyi satın alan devlet, UAEA ile tam kapsamlı bir güvenlik tedbirleri anlaşması yapmadan ve nükleer silah üretilmeyeceğine dair yasal olarak bağlayıcı bir taahhüt sunmadan bu listede yer alan herhangi bir malzemeyi ihraç edemez (Ülgen, 2011: 10).

Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Rejiminin gelişimine yönelik bir diğer girişim, 2003 yılında ABD liderliğinde başlatılan Nükleer Silahların Yayılmasına Karşı Güvenlik Girişimi (PIS) olmuştur. PIS'in en önemli konusunu KİS'lerin, dünya çapında terörist gruplarla bazı bağlantıları veya sempatisi olduğu düşünülen devletlerin eline geçmesinin engellenme amacı oluşturmaktadır. Bu girişim, üye ülkelerin suları, hava sahaları ve toprakları dâhil, KİS'lerin yayılmasının önlenmesi için güç kullanımına müsaade etmektedir (Kazemi, 2007: 12). Yine bu girişime üye devletler denizde, havada veya karada uluslararası sevkiyatları tespit etmek üzere ortak eğitim almaktadır (Ülgen, 2011: 10). Bu kapsamda 21 Mart 2011 tarihinde Türk yetkililer, Suriye'ye giden bir İran uçağını, KİS teknolojisinin yasadışı sevkiyatından şüphelenerek Diyarbakır'da indirmişlerdir. Türk yetkililer

indirilen kargo uçağında güdümlü roketler, makineli silahlar ve patlayıcı malzemeler bulmuşlardır (RIA Novosti [web], 2011; Sabah [web], 2011). Bu konuda başka bir örnek de, İran'ın sahip olduğu ve işlettiği STEP-SA adlı şirketin, çift kullanımlı füze parçalarını 2006 yılında Türkiye'den İran'a geçirmeye çalışırken ABD Merkezi İstihbarat Teşkilatı (CIA) ve Türk Milli İstihbarat Teşkilatı tarafından yürütülen ortak bir operasyonla tespit edilmesi olmuştur (Ülgen, 2011: 14).

İran'ın nükleer programına ilişkin kriz ve bazı Orta Doğu devletlerinin hassas nükleer teknolojileri satın alma girişimleri neticesinde nükleer tedarikçiler, ihracat kontrollerini sıkılaştırmak üzere başka önlemlere de başvurmuşlardır. Bu kapsamda Mart 2004'te ABD, uranyum zenginleştirme ve yeniden işleme teknolojilerinin (plütonyum) bu nitelikte tesisleri olmayan devletlere transferini sınırlandırmayı amaçlayan teklifi Grubu NSG'ye⁹ iletmiştir (Boese [web], 2008). Bu öneri nükleer enerjiye sahip olmak isteyen devletleri, uluslararası bir konsorsiyum veya yakıt bankasından nükleer yakıt almayı zorunlu kılmakta idi. Söz konusu öneri NSG'de dört yıl boyunca tartışılmış; ancak üzerinde ortak bir karara varılamamıştır. Nihayetinde, ABD zenginleştirme ve yeniden işleme teknolojilerinin transferi için somut kriterlere dayalı bir sistemin hayata geçirilmesini NSG'nin diğer 44 ülkesi ile birlikte kabul etmiştir. Bu kriterlere göre tedarikçiler; hassas tesislerin, teknolojilerin ve nükleer silah veya diğer nükleer patlayıcı cihazlarda kullanılabilecek malzemelerin transferinde özenli hareket etmelidirler. Ayrıca tedarikçiler çokuluslu yakıt bankası ile ilgili uluslararası faaliyetleri de teşvik etmelidirler. Bunlara ilave olarak NSG, Haziran 2011'de zenginleştirme ve yeniden işleme teknolojilerinin yayılmasını önlemek üzere tasarlanmış daha sıkı kısıtlamaları da kabul etmiştir. Yeni kurallar bu hassas teknolojilerin NPT'yi imzalamayan ve UAEA denetimlerine Ek Protokol çerçevesinde izin vermeyen ülkelere satışını engellemektedir (Ülgen, 2011: 16-17).

⁹ Bir zenginleştirme tesisinin ya da teknolojisinin transferi için alıcı ülke, ne transfer edilen tesisin, ne de bu teknolojiye dayalı herhangi bir tesisin tedarikçi ülkenin onayı olmadan yüzde 20'den fazla zenginleştirilmiş uranyum üretimi için kullanılmayacağını beyan etmelidir. Ayrıca bu onay UAEA'ya da bildirilmek zorundadır (Ülgen, 2011: 17).

NSG'nin çokuluslu yakıt bankası girişimleri Türkiye gibi enerji bağımlısı ülkeleri korkutmuş¹⁰, çokuluslu yakıt bankaları kurulması fikri uranyum zenginleştirmesine yönelik egemen hakların erozyona uğratılması endişesini de tetiklemiştir (Ülgen, 2011: 20).

Bu noktada Türkiye, nükleer tedarikçi devletlerin İran nükleer programından dolayı uranyum zenginleştirme konusundaki kurallarını sıkılaştırıp, uluslararası yakıt bankaları kurulması yönündeki düşüncelerinden rahatsızlık duymaktadır. Bu çerçevede Türkiye, kendi egemenlik hakkı dâhilinde olan sivil amaçlı uranyum geliştirme planlarının sekteye uğratacağı ve/veya fiyatları yapay şekilde yukarı çekecek bir tür “nükleer yakıt OPEC'nin” önünü açması konusunda endişe taşımaktadır. Konuyla ilgili olarak Türkiye için en temel kaygı unsuru ise oluşturulması muhtemel uluslararası yakıt bankalarının nükleer silahlara sahip devletler tarafından siyasi araç olarak kullanılıp diğer ilgili ülkelerin uranyum zenginleştirme faaliyetlerini sınırlama veya izin vermeme ihtimalinden ileri gelmektedir. Bu bakımdan Türkiye, NPT'de yapılacak yeni düzenlemelerin, kendisi gibi NPT'ye taraf olup sivil amaçlı nükleer enerji üretmek niyetinde olan ülkelerin de ihtiyaçlarına cevap verecek olmasını arzulamaktadır. İran nükleer krizi eksenindeki enerji güvenliğiyle ilgili bu gelişmeler, bölgesinde yükselen ekonomi konumundaki net enerji ithalatçısı Türkiye'nin enerji güvenliğiyle doğrudan ilgilidir (İşeri, 2012: 56-64).

¹⁰ Türkiye; kullandığı petrolün % 93'ünü, doğal gazın ise % 97'sini ithal etmektedir. Türkiye'nin ithal enerjisinin büyük kısmını sadece birkaç tedarikçiden tesis ediyor olması enerji güvenliğinin başlıca unsurlarından olan kaynak ülke/bölge çeşitlendirmesi ilkesiyle ters düşmektedir. Türkiye, 2011 yılında ithal enerjiye 54,1 milyar dolar ödemiştir. Bu miktar 80 milyar dolar seviyelerindeki cari açığının üçte ikisini oluşturmaktadır. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (ETKB), ithalat bağımlılığını azaltmak maksadıyla 2010 tarihli Stratejik Planı'nda yeterli miktarda, kalitesi yüksek, fiyatı makul, güvenli ve çevre dostu enerji kaynakları sağlanmasını ana hedef olarak belirlemiştir. ETKB, bu amaçlar doğrultusunda yenilenebilir kaynakların geliştirilmesinin yanında nükleer geçiş kararı almıştır. ETKB'nin öngörüsüne göre, 2023 yılına kadar Akkuyu ve Sinop Nükleer Santrallerinin işletmeye alınması durumunda, bugünkü kurulu gücümüzün % 20'si nükleer santrallerden üretilen elektrikten oluşacaktır. Dolayısıyla Türkiye'nin giderek artan cari açığıyla mücadelesindeki başarısının önemli bir dinamiği, küresel enerji arzının ne düzeyde olacağı ve Türkiye'nin bu kaynaklara hangi maliyetlerle ulaşacağı ile doğrudan ilgisi vardır (İşeri, 2012: 60-63).

4. İRAN NÜKLEER PROGRAMININ TARİHSEL ARKA PLANI

Köklü bir devlet geleneğine ve kültür birikimine sahip olan İran, tarih boyunca Orta Doğu'nun vazgeçilmez bir ülkesi olmuştur (Bozkurt 2007: 79). Hazar Havzası ve Basra Körfezi'nde sahip olduğu zengin hidrokarbon rezervleri, Hürmüz Boğazı'nı denetleyen stratejik konumu, İran'ın önemini bu bölgede 20. yy.da da hissettirmiştir. Bu jeopolitik verilerden ötürü, İran kontrol altına alınmadan Orta Doğu, Orta Asya ve Kafkasya coğrafyalarının şekillendirilmesi mümkün değildir. Bu hakikatin farkında olan bölgesel ve küresel güçler, Hazar Havzası ve Orta Doğu coğrafyalarının denetlenmesi bağlamında İran'daki gelişmelere karşı kayıtsız kalamamışlardır. Bu stratejik mülahazaların bir sonucu olarak İran, 20'nci yüzyıl boyunca dış güçlerin müdahalelerine maruz kalmıştır. Batı'nın artan enerji ihtiyacına binaen söz konusu müdahalelerin şiddeti ve sıklığı artmıştır. Örnek olarak, İran petrolünün Nazi Almanyası'nın eline geçmesinden endişe duyan Rusya ve İngiltere, İkinci Dünya Savaşı esnasında İran'ı işgal etmişlerdir. İran'ın sahip olduğu petrol yataklarının denetimine yönelik Batı müdahaleleri Soğuk Savaş süresince de devam etmiştir. Bu bağlamda, 1953 yılında seçimle işbaşına gelen Başbakan Musaddık, petrol kaynaklarını millileştirmesinin ardından ABD ve İngiltere tarafından desteklenen bir darbe ile düşürülmüş ve yönetime Batı taraftarı Rıza Pehlevi tekrar getirilmiştir (Turan, 2008: 39-40).

Şah Rıza Pehlevi döneminde, İran-ABD arasında stratejik bir birliktelik söz konusu olmuştur. İran, 1955 yılında Bağdat Paketi'ne katılarak Batı yanlısı politikasını perçinlemiştir. İran'ın Paket'a katılma kararı vermesi, tarafsızlık politikasından vazgeçerek geleneksel dış politikasından ayrılması anlamına gelen çok köklü bir değişiklik oluşturmuştur. Rejimine karşı ortaya çıkabilecek tehditlere ancak Batının silah ve desteğiyle karşı koyabileceğine inanan Şah, bu yönde hareket etmeyi uygun görmüştür. Bağdat Paketi'ne katılma kararını verirken de onun üzerinde etkili olan en önemli husus, Paket'in Amerikalıların girişimi sonucunda ortaya çıkması olmuştur. Bu şekilde hem kendi ordusu için Amerikalılardan modern silah alabilmeyi, hem de İran'ı ABD'nin koruması altına sokabilmeyi ümit etmiştir (Uslu, 2000: 116). Böylece İran, ABD'nin Sovyetler Birliği'ni gözetlemesine ve Basra Körfezi'nde ABD çıkarlarının

korunması için topraklarının kullanılmasına izin vermiş ve buna karşılık ABD, İran'ı bölgesel güç haline gelebilmesi için modern askerî teçhizat ve silahları sağlamıştır (Aydın ve Tekbıyık, 2007: 109). Bunların dışında ABD, İran'ın Basra Körfezi'nin girişindeki stratejik öneme sahip Ebu Musa ve Tomb adalarını¹¹ işgal etmesine göz yumarak İran'a bu dönemde destek olmayı sürdürmüştür (Özcan 2006: 11).

Pehlevi idaresi altında Batı'nın Orta Doğu'daki ileri karakolu işlevini yürüten İran, Şah'ın 1979 yılında Humeyni liderliğindeki kökten dinciler tarafından yönetimden uzaklaştırılması ile Batı'nın bölgedeki en başat hasmı haline dönüşmüştür. Ancak, İran İslam Devrimi'nin hemen sonrasında Irak'ın İran'a saldırması, İran'ın bölgesel bir güç olarak Basra Körfezi'nde ağırlığını hissettirmesini engellemiştir. İran'ın etkinliğinin sınırlandırılmasında ABD'nin İran'a uyguladığı siyasi, ekonomik ve diplomatik yaptırımların da etkisi olmuştur (Turan, 2008: 39-40).

1979 İslam Devrimi ile Humeyni yönetimindeki İran, bölgede ABD ile ilişkilerini kesmiştir. Bu dönemde İran, “Ne Doğu Ne Batı” şeklinde tanımlanan tarafsız dış politikasının etkisinde, İslam Devrimini bölgedeki Müslüman ülkelere yayılması amacını benimsemiştir. Humeyni'nin ifadelerinden, dış politikasının iki temel amaca yönelik olduğu anlaşılmaktaydı. Bunlardan biri, Doğu ve Batı'nın yaşam şeklini dini inanç eksikliğinden dolayı reddetmek, diğeri ise devrimin diğeri bölge ülkelerine yayılmasıyla İran'ın hem İslam dünyasında en güçlü üssü olmasını sağlamak, hem de bölgede tek egemen güç haline getirmektir. İran bu politikası kapsamında ABD'yi “Büyük Şeytan”, Sovyetler Birliği'ni “Küçük Şeytan”, Körfez devletlerini ise “Mini Şeytanlar” olarak tanımlamıştır. Humeyni'ye göre, dünya bir tarafta ezenler, diğeri tarafta ezilenler olmak üzere iki kampa

¹¹ Şah zamanından beri İran ve Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) arasında Hürmüz Boğazı yakınlarında tanker geçişlerinde stratejik öneme haiz olan bu üç ada üzerinde mülkiyet anlaşmazlığı mevcuttur. Bu üç ada Şah tarafından, İngilizlerin 1971'lerin başında Körfezden çekilmesi sonrası ele geçirilmiş ve ardından işgal edilmiştir. 1995'te İran Dışişleri Bakanlığı adalar için “İran'ın ayrılmaz bir parçası olduğunu” iddia etmiştir (Özer, 2011: 4). Özellikle İran ile Batı arasında çıkan nükleer krizden sonra ABD ve Batı ülkeleri, İran ile BAE arasındaki Abu Musa sürtüşmesinde giderek artan bir biçimde petrol zengini Arap şeyhliğini desteklemiştir. İngiltere'nin başkenti Londra ve ABD'ye çok büyük bir maddi servet yatıran BAE, aynı zamanda ABD ve İngiltere'den en çok silah satın alan ülkelerden birisi olmuştur (Tan [web], 2012).

bölünmüştü ve Körfez devletleri, ABD ve Sovyetler Birliği'nin önderliğini yaptığı ezenler kampına hizmet etmekteydi (Arı, 2004a: 353-355).

ABD ise 1979 İslam Devrimi'nin ardından İran'ı "terörizmi desteklemek", "Orta Doğu barış sürecini engellemek", "insan haklarını ihlal etmek" ve "KİS üretmek" suçlamaları ile itham etmiştir (Bozkurt 2007: 79; Caşın ve Gök, 2007: 38). İran'da buna karşılık İslam Devrimi ile oluşan yeni siyasal yapısıyla birlikte, bölgeye yönelik politikalarında ABD ve İsrail karşıtı radikal politikalar yürütmüştür (Gök, 2008: 70).

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte stratejik önceliğini yitiren nükleer silahlar ve diğer KİS'ler, 11 Eylül sonrası süreçte terörle ilişkilendirilerek yeniden uluslararası ilişkilerin öncelikli konularından biri haline gelmiştir (Köse, 2008: 13). 2. Dünya Savaşı ertesinde oluşan iki kutuplu uluslararası sistemde, barış ve istikrarı, nükleer silahlarla çatışma olasılığının yarattığı muazzam tahribatın dehşet verici boyutlarından duyulan korkunun koruduğuna inanılmıştır. Caydırıcılık teorisi "nükleer dehşet dengesi"¹² koşullarında kusursuz çalışmış ve Doğu ile Batı blokları arasındaki potansiyel çatışma olasılığının gerçeğe dönüşmesini engellemiştir (Kıbaroğlu, 2006a: 121-123).

"Haydut devletler", "despotik liderler", "teröristler" ve "KİS'ler" Soğuk Savaş'ın "Sovyet tehdidi" kadar olmasa da 11 Eylül sonrası gelişen ve psikolojik yönü ağır basan "teröre karşı savaş"ın gözde kavramları hâline gelmiştir (Köse, 2008: 13). 14 Ağustos 2002 tarihinde, Humeyni rejim muhalifi Ulusal Direniş Konseyinin¹³ temsilcisi olan Alireza Jafarzadeh'in Washington'da bir basın toplantısı esnasında, İran'ın UAEA'ya bildirme

¹² Nükleer güçlerden her birinin, diğerinde kendisini yok edecek bir karşılık vereceğinden korkarak nükleer silahlara dayalı bir ilk harekettten kaçması durumuna denir. Günümüzde birincil nükleer güçlerden hiçbirisi, karşısındakinin cevap verme kapasitesini tamamen ortadan kaldıracı bir ilk vuruş kapasitesine sahip değildir (Sönmezoğlu, 2010: 217). Çünkü deniz altında yeri tespit edilemeden aylarca kalabilen nükleer denizaltılar, yer altında onlarca metre derinlikte korunaklı silolarda ateşe hazır durumda tutulan nükleer başlıklı ICBM'ler ve en ileri alarm durumlarında havada bulundurulmuş ağır (nükleer) bombardıman uçakları saldırıya maruz kalan tarafın ilk saldırıyı yapan tarafa karşılık vermesine imkân sağlamaktadır (Kıbaroğlu, 2002b: 11).

¹³ İran Ulusal Direniş Konseyi, İran dışındaki mevcut İslam rejimine muhalif şemsiye bir örgüt olarak faaliyet göstermektedir. Yurtdışında faaliyet gösteren bu örgütün bünyesinde farklı siyasi partiler ve hareketler bulunmaktadır (Köse, 2008: 13; Ekinci, 2009: 1).

yapmadan yürüttüğü nükleer çalışmalarını açıklaması bu konunun dünya kamuoyunun ön sıralarında yer almasına neden olmuştur (Balbay, 2006: 20; Uygur, 2008: 2; Ekinci, 2009: 42). Bu olay üzerine 13 Aralık 2002 tarihinde ABD casus uydusunun çektiği fotoğraflar CNN’de yayımlanmıştır (Gök: 2008: 72). Aralık 2002’deki uydu görüntülerine göre, İran’ın Natanz bölgesinde gaz santrifüjü ve uranyum zenginleştirme tesisi; Arak bölgesinde ise ağır su reaktörüne sahip olduğu ortaya çıkmıştır¹⁴ (Sarıkaya, 2006: 127).

Bu genel çerçeve, hâlihazırda devam etmekte olan krizi daha iyi anlayabilmemiz için önemlidir. İslam Devrimi öncesi ABD’nin sıkı bir müttefiki olan İran’ın, devrimden sonra ABD’nin düşmanı hâline gelmesi iki ülkenin tehdit algılamalarında meydana gelen değişimin temel sebebidir. Bu bağlamda İran’ın nükleer güç olma iddiasına karşı Batı’nın tutumu, Kibaroğlu’nun ifadesiyle “Şah’a destek, Mollalara Yasak” (Kibaroğlu, 2011: 197) olmuştur.

Burada unutulmaması gereken hususun İran nükleer kriziyle ilgili yapılacak analizlerde bazı noktaların göz ardı edilmemesidir. Sorunun yalnızca nükleer kriz etrafında incelenmesi eksik bir yaklaşımdır. Geniş perspektiften bakıldığında iki ülke arasındaki ilişkilerde çeyrek asırlık aralıklarla paradigmal dönüşümler yaşandığı gözlemlenmektedir. 1953’teki Musaddık Darbesi¹⁵ ve 1979 İran İslam Devrimi’nin hemen akabinde İranlı öğrencilerin Tahran’daki ABD Büyükelçiliğini basarak elçilikteki personeli rehin alması¹⁶, iki ülke arasındaki ilişkilerde önemli kırılma noktaları olmuştur. İran- ABD ilişkilerinde yaşanan güven bunalımının ve düşmanca tutumun

¹⁴ İran’ın hâlihazırda sahip olduğu en önemli nükleer tesisleri şunlardır: Arak’taki ağır su üretim tesisi ve planlanan ağır su reaktörü, Fordow’daki 2009’da ortaya çıkarılan uranyum zenginleştirme tesisi, Buşehr’deki nükleer güç santrali, İsfahan’daki uranyum dönüştürme tesisi, Natanz ve Kum’daki uranyum zenginleştirme tesisi ve Parçin’de nükleer silah yapıldığından şüphe edilen tesistir (Udum, 2012: 106).

¹⁵ Musaddık Darbesinin gerçekleşmesinin ve İran-ABD ilişkilerine etkisinin kapsamlı analizi için bkz: Stephen KINZER, **Şah’ın Bütün Adamları: Bir Amerikan Darbesi ve Orta Doğu’da Terörün Kökenleri**, (Çev. Selim Önal), İstanbul, İletişim Yayınları, 2004.

¹⁶ Şubat 1979’daki İran İslam Devrimi’nden sonra 4 Kasım 1979’da İranlı öğrenciler Tahran’daki ABD Büyükelçiliğini basarak 66 Amerikalıyı rehin almışlar; kadınlar, hastalar ve siyahların serbest bırakılmasından sonra 52 kişi eylemin sonuna kadar rehin kalmışlardır. Eylem 444 gün sürmüş, Amerikan özel kuvvetlerinin 24 Nisan 1980’de düzenlediği kurtarma operasyonunun başarısızlıkla sonuçlanmasının, dönemin Amerikan Başkanı Jimmy Carter’in takip eden seçimleri Ronald Reagan karşısında kaybetmesinde önemli etkisi olmuştur. Rehine krizi sonrası iki ülke siyasi ve ekonomik ilişkileri askıya alan ABD, İran’ın uluslararası arenada izolasyonu için uğraşmıştır (Köse, 2008: 16).

temelinde bu psikolojik engellerin etkisi büyüktür. Nükleer kriz; ABD ve İran arasındaki çok boyutlu anlaşmazlıkların yalnızca bir boyutudur. İran ile ABD'nin bir uzlaşmaya varabilmesi için çok kapsamlı bir pazarlık sürecinin yaşanması gerektiği unutulmamalıdır (Köse, 2008: 15-16).

a . Şah Dönemi'nde İran Nükleer Programı

İran'ın nükleer politikası, 1979 İran İslam Devrimi'ne kadar olan dönemde, Soğuk Savaş Dönemi müttefiklik ilişkisi çerçevesinde ABD ve birçok Avrupalı devlet tarafından desteklenmiştir. Nitekim 8 Aralık 1953 tarihinde, ABD Başkanı Eisenhower'ın "Barış İçin Atom" konuşmasında, ABD'nin dost ve müttefik olarak gördüğü ülkelere, zamanla nükleer santralleri çalıştırabilecek kadroların yetişmesini sağlayacak bilimsel altyapının oluşturulması için teşvik politikası izleyeceğinin ilk işaretini vermiştir (Gök, 2008: 69). Bu kapsamda ABD'nin desteğiyle, İran'da ilk nükleer çalışma 1957 yılında başlamıştır (Keneş, 2012: 304). 1957 yılında, ABD ve İran güçlenen ilişkilerinin bir parçası olarak, iki yıl süren müzakereler sonrasında atomun sivil kullanımına dair iş birliği anlaşmasını imzalamışlardır (Kıbaroğlu, 2011: 205). Bu anlaşmadan bir yıl sonra 1958'de İran, UAEA'na üye olmuştur (Gök, 2008: 69). 1959 yılında Tahran Nükleer Araştırma Merkezi ve 1967 yılında Tahran Üniversitesinde 5 megawatt MW(e) gücündeki ilk nükleer araştırma reaktörü ABD'nin desteği ile kurulmuştur. Bu süreci takiben İran, 1968 yılında NPT'yi imzalamış ve 1970 yılında meclis onayından geçirmiştir. İran bu anlaşmayı imzalayarak hiçbir ayırma maruz kalmadan barışçıl amaçlarla nükleer faaliyetlerini yürütme, üretim ve araştırma yapma, gerekli malzemeleri ve teknolojiyi temin etme hakkı kazanmıştır (Ekinci, 2009: 31).

İran Şahı Rıza Pehlevi, 1973 yılında yaşanan Arap-İsrail Savaşı ve sonrasında kurulan OPEC sayesinde dört katına çıkan petrol fiyatları sonucu büyük bir gelir akışına sahip olmuştur. Şah ayrıca Avrupalı ülkelerin¹⁷ kendisine bu alanda verdiği teşvikler sebebiyle 1974 yılında bir açıklama yaparak "Takip eden yirmi yılda 20.000 MW(e) kurulu nükleer güç sahibi

¹⁷ 1970'li yıllarda Avrupa ülkeleri, bir yandan İran'a nükleer santraller satmaya çalışırken, bir yandan da santral satışında avantajlı duruma geçmek maksadıyla İranlı parlak öğrencileri kendi ülkelerine çekebilmek için birbirleriyle kıyasıya yarışmışlardır (Kıbaroğlu, 2006b, 73).

olmak” hedefini ortaya koymuştur (Kibaroğlu, 2006b, 73). Aynı yıl İran, Atom Enerji Kurumunu kurmuş ve şah, ülke genelinde toplam 23 reaktörü 1994 yılına kadar kurmayı hedeflediğini açıklamıştır (Quillen, 2002: 17). Bu durum karşısında, ABD firmaları piyasadaki avantajını kaybetmemek için, ”İran’ın geniş petrol ve doğal gaz rezervleri olmasına karşın, bu kaynaklardan tasarruf yapması, daha temiz ve daha ucuz enerji olarak sunulan nükleer teknolojiden azami oranda faydalanması” konusunda İran yönetimi nezdinde lobi faaliyetlerinde bulunmuştur (Kibaroğlu, 2006b, 73). Lobi faaliyetlerinin girişimi sonucu ABD ile 10 yıllık bir nükleer yakıt temini sözleşmesi imzalayan İran, 3 Mart 1975 tarihinde de ABD ile toplam kapasitesi 8.000 MW(e) olan sekiz reaktörün kurulması için 15 milyar dolarlık bir anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşmayı müteakip İran Atom Enerjisi Kurumu ile Massachusetts Teknoloji Enstitüsü, İranlı mühendislerin eğitilmesi konusunda bir anlaşma imzalamıştır. Aynı tarihte ABD, İran’a nükleer enerji teçhizatı satışına ilişkin “ABD-İran Nükleer İşbirliği” başlıklı Ulusal Güvenlik Karar Memorandumu’nu imzalamıştır (Ekinci, 2009: 33). Bu girişimlerin ardındaki isim olan dönemin ABD Dışışleri Bakanı Henry Kissinger Amerikan şirketlerinin ekonomik kazançlarını göz önünde bulundurmuştur. Kissinger açısından bu girişimlerin bir başka meşrulaştırıcı nedeni ise o dönemde ABD’nin yakın müttefiki olan İran’ın petrol üretiminin gelecekte düşeceği ve nükleer enerjiye gereksinim duyacağı yönündeki görüşü olmuştur. Ancak ilginçtir, 2005 yılında Kissinger, İran için nükleer enerjinin kaynak israfı olduğunu, zira ülkenin önemli bir petrol üreticisi olduğunu da söyleyecektir (akmak, 2007a: 100).

12 Nisan 1977 tarihinde ise ABD ve İran arasında nükleer teknoloji değişimi ve nükleer güvenlikte iş birliği konularında bir anlaşma imzalanmıştır. Ancak bununla da kalmayıp, 31 Aralık 1977’de ABD Başkanı Carter, ilişkilerin daha da geliştirilmesi için İran’a ziyarette bulunmuş ve ertesi gün kullanılmış yakıtın yeniden işlenmesi hususunda ABD tarafından İran’a “en çok gözetilen ulus kaydı” statüsü verilmiştir. 10 Temmuz 1978 tarihinde de ABD ve İran arasında Nükleer Enerji Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma ile birlikte, nükleer enerjide iş birliğinin geliştirilmesi ve gerekli parçaların İran’a daha rahat ihraç edilmesi sağlanması planlanmıştır (Ekinci, 2009: 33-34). Kısaca; Amerikan firmalarının nükleer enerji için petrol zengini

İran'a satacakları teçhizat ve donanım, ABD ekonomisi açısından o dönem önemli bir girdi olmuştur.

İran, ayrıca nükleer programıyla ilgili Avrupalı devletlerle de iş birliği yapmıştır. 1974 yılında İran, Fransız Şirketi Framatome ile iki adet 950 MW(e)'lik basınçlı su reaktörünün inşası için sözleşme imzalamıştır (Kibaroğlu, 2011: 207). İran, 1975'te, Fransa, Belçika, İspanya ve İtalya konsorsiyumunun bir parçası olarak uranyum zenginleştirme tesisi Eurodif'in yüzde 10 hissesini satın almıştır. Bu anlaşmayla İran, Eurodif'in geliştirdiği zenginleştirme tesisinden tam faydalanma imkânı ve yeni fabrikadan zenginleştirilmiş uranyum payı alacağı konularında anlaşma sağlamıştır (Cordesman, 2000: 4). Diğer taraftan İran, 1974 yılında Alman firması Siemens ile Buşehr yakınlarında iki adet 1200-1300 MW basınçlı su reaktörünün inşaatı için sözleşme imzalamış aynı yıl firma bu inşaatı başlamıştır. Bu inşaatı, 2100 Alman işçi ve yaklaşık 7000 İranlı işçi dâhil edilmiştir. İran Şahı bu yolla ülkesini sanayileştirmek için gerekli altyapıya kavuşmayı hedeflemiştir (Askarieh, 2011: 250). 1979 İran İslam Devrimi'ne kadar olan sürede Buşehr'deki reaktörler sırasıyla %60 ve %75 oranında tamamlanmıştır (Cordesman, 2000: 4). Ayrıca İran, 1976'da Almanya ile 1977 yılında ise Fransa ile Nükleer Yakıt Kontratları imzalamıştır (Gök, 2008: 70). Almanya'dan uranyum zenginleştirme teknolojisi satın alınmasına dair görüşmeler de bu dönemde gerçekleşmiştir (Kibaroğlu, 2011: 208).

ABD, bölgedeki Sovyet nüfuzunu azaltmak ve ona karşı caydırıcı bir güç yaratmak adına bu dönemde, İran'ın gücünü artırma arzusuyla İran'ın nükleer programını desteklemiştir (Ekinci, 2009: 32). İran da nükleer programı ile Sovyetler Birliği askerî tehdidinin yanı sıra, "Büyük Uygarlık" hedefi çerçevesinde bölgesel bir güç olmayı ve yaşam standardını Batı Avrupa ile aynı seviyelere ulaştırmayı hedeflemiştir (Gök, 2008: 69). İran'ın nükleer programının temel felsefesi de enerji arzında daha esnek bir sisteme sahip olmak ve ulusal hidrokarbon rezervlerini mümkün olduğunca muhafaza etmek amacıyla, enerji kaynaklarını büyük ölçüde çeşitlendirmesi olmuştur. Ayrıca İran'ın nükleer programını başlatmasının başka bir başka nedeni de sadece enerji elde etmek değil, aynı zamanda teknolojik gelişim düzeyini

artırmak ve ülkenin bilimsel ve sınaî faaliyetlerinde bu teknolojinin çeşitli uygulamalarından yararlanmaktır (Askarieh, 2011: 250).

İran bu politikalarıyla, bölgede sadece ABD'nin "sadık" bir müttefiki olmakla kalmayıp aynı zamanda iyi bir ticaret ortağı da olmuştur. 1972 yılında ABD Başkanı Nixon, İran'a istediği silâhları alabilmesi konusunda sınırsız bir imkân sağlanacağını ve her türlü konvansiyonel silâhın verileceğini açıklamıştır. Bu açıklamadan bir yıl sonra ortaya çıkan enerji krizinin ABD-İran ilişkilerinde çok yönlü etkileri olmuştur. ABD'nin İran'a yönelik silah satışı 1950-1971'e kadarki yirmi yıllık dönemde 1,2 milyar dolar iken; 1971-76 dönemi için bu rakam 12 milyar dolara ulaşmıştır. Böylece İran, ABD'nin dünya genelindeki silâh satışı göz önünde bulundurulduğunda ilk sıraya yerleşmiştir. Bu doğrultuda çok sayıda Amerikalı askerî ve sivil uzman İran'a gelmeye başlamıştır. 1975'te İran'da bulunan Amerikalı askerî danışmanların 5000'i geçtiği belirtilirken, 1977'ye gelindiğinde İran ve Suudi Arabistan'da bulunan toplam Amerikalı askerî ve sivil uzman sayısı 80,000'i bulmuştur (Arı, 2004b: 258-259). İran bu dönemde, Mısır ve İsrail ile beraber ABD'nin Orta Doğu'daki en önemli üç müttefikinden biri olmuştur (Ekinci, 2009: 32).

İran İslam Devrimi ve Şah'ın devrilmesi ile birlikte Amerika'nın İran'daki varlığı sona ermiştir. Bu yeni durum, ABD için hem stratejik hem politik hem de ekonomik bir kayıp olmuştur. Şah'ın düşmesiyle beraber, ABD istihbarat amaçlı çok sayıda üs ve tesisten de mahrum kalmıştır. Yeni üslere gereksinim duyan ABD bunu Umman, Bahreyn ve BAE'den sağladığı yeni üs ve liman kolaylıkları ile telafi etmeye çalışmıştır. Ayrıca İran, Amerikan karşın politikaları dolayısıyla, ABD tarafından yeni bir tehdit olarak algılanmaya başlanmıştır. İran aslında yalnız ABD için değil; aynı zamanda tüm bölge ülkeleri için de bir tehdit haline geldiğinden, bölge ülkeleri ABD ile askerî-siyasi dayanışmayı artırmayı zorunlu görmüştür (Arı, 2004b: 259-260).

Sonuç itibarıyla, İran İslam Devrimi'yle birlikte iki ülke arasındaki ilişkiler askıya alınmış ve tüm nükleer iş birliği anlaşmaları durdurulmuştur (Kibaroglu, 2011: 207).

b . Şah Hükümeti'nin Nükleer Silahlara Yaklaşımı

Nükleer güç sahibi olma yolunda birçok girişimde bulunan Şah yönetimindeki İran'ın nükleer silah geliştirmeye yönelik bir hedefinin olup olmadığı tartışmalıdır. Şah döneminde İran Atom Enerji Kurumu başkanlığı yapan Ekber İtimad; Şah'ın nükleer teknolojinin yalnızca barışçıl kullanımıyla ilgilendiğini ve “tamamen sivil bir program dışında bir şeylere girişmeyi, mevcut şartlar altında absürd bulduğunu” söylemiştir. İtimad, Şah'ın, İran ordusunun Sovyetler Birliği dışında, komşu ülkelerden üstün olmasından memnuniyet duyduğunu ve o dönem nükleer silah üretmenin gereksiz olduğunu belirtmiştir. Çünkü böyle bir girişimin “vakitsiz ve masraflı” olacağını ve Batılı güçlerin göstereceği tepkiden Şah'ın çekindiğini ileri sürmüştür (Lotfian, 2011: 213).

Bu konuyla ilgili Şah'ın resmi açıklamaları da bu doğrultudadır. “Bölgedeki diğer komşu devletlerin, İran kadar gelişmiş silah ve teknolojiye sahip olmadıkları ve olmayacakları varsayımından hareketle, hem de nükleer silahlara sahip Sovyetler Birliği karşısında üretilcek üç, beş nükleer silahla mücadele edilemeyeceği gerçeğinden hareketle Şah, İran'ın nükleer silahlara ihtiyacı olmadığını söylemiştir (Ekinci, 2009: 35). Ekber İtimad, daha sonra, Şah'ın bu söylemlerini o dönemde İran için hayati anlam taşıyan sivil nükleer enerji için gerekli olan transferlerin engellenmemesi için yaptığını belirtmiştir (Michaud [web], 2003). Bu durum, Şah'ın İran için nükleer seçeneği daimi ve kayıtsız şartsız reddettiği anlamına gelmemektedir. Şah'ın,

“On ya da yirmi yıl içinde bölgesel durum hoşnut olmayacağımız bir biçimde değişirse ve bu ya da şu ülke atom bombası edinirse, duruşumuzu gözden geçirmek durumunda kalırız. O zaman, nükleer askerî seçenek öncelikli bir hal alır.”

tarzındaki söylemi de, İran'ın nükleer silah üretme niyetinde olabileceği ihtimalini doğurmaktadır (Lotfian, 2011: 213).

Öte yandan, büyük güçler, Batı yanlısı İran monarşisinin nükleer arzularından şüphe duymuştur. Şah'ın nükleer enerjinin sivil kullanımına uluslararası hukuku ihlal ettiğine dair bir kanıt olmamasına rağmen, Batılı

istihbarat örgütleri onun nükleer silah programı başlatmak üzere gizli bir planı olduğunu varsaymışlardır (Lotfian, 2011: 214).

c . İran İslam Devrimi Sonrasında İran Nükleer Programı

1979’da gerçekleşen İran İslam Devrimi, İran nükleer çalışmalarını ciddi şekilde etkilemiştir. Humeyni yönetimi, “Yabancı ülkelere bağımlılık yaratır.” düşüncesiyle nükleer çalışmaları durdurmuştur. İslam rejimi yöneticileri ayrıca, nükleer çalışmaları petrol ve doğal gaz enerjisine sahip olduğu için doğru bulmamışlar ve bu işin çok masraflı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Humeyni yönetimi, Şah’ın nükleer politikalarını İslami açıdan sakıncalı ve israf olarak değerlendirmiştir. Nükleer çalışmanın durdurulmasının en önemli sebeplerinden biri de 1980-1988 Irak-İran savaşı olmuştur. Savaş sürecinde yaşanan ekonomik sıkıntılar bu alandaki çalışmaların durdurulmasında etkili olmuştur (Keskin, 2005: 2). Bununla birlikte Irak hava kuvvetleri, savaş boyunca başta Buşehr’deki nükleer enerji santrali olmak üzere birçok nükleer tesisi defalarca bombalamış ve kullanılamaz hâle getirmiştir (Balbay, 2006: 14). ABD ve diğer Batılı devletler ise, İran’daki rejimin ABD ve Batı karşıtı olması nedeniyle yaptıkları anlaşmaları iptal etmişlerdir (Keskin, 2005: 2).

(1) Nükleer Programın Yeniden Hayata Geçirilmesi

Sekiz yıl süren İran-Irak Savaşının neden olduğu ağır ekonomik fatura sonrasında İran’ın elektrik enerjisine olan gereksinimi bir hayli artmıştır. Öte yandan İran, gelişmiş teknolojiye sahip olmanın öneminin farkına savaş sırasında varmış ve nükleer teknolojinin yaratacağı avantajları düşünmeye başlamıştır (Ekinci, 2009: 36). Irak Savaşı öncesi nükleer çalışmaları İslami açıdan sakıncalı bulan molla rejimi, KİS’lerin tahrip gücünün savaş esnasında yakından tecrübe edilmesi sonucunda nükleer programın yeniden hayata geçirilmesi kararına varmıştır (Turan 2008: 42). Dolayısıyla devrim sonrası dönemde savaş süresince olumsuz etkilenen ekonomisi ve güvenlik kaygıları, bu kararın alınmasına giden yolları açmıştır. İran daha güçlü ve bağımsız olabilmek için kendi nükleer tesislerinin olmasını istemiştir. Diğer yandan, İran’ın nüfusu artarken, petrol üretimi düşmüş ve iç

tüketim oranları bir hayli yükselmiştir. Şayet nükleer yakıt teknolojisine ulaşılabilirse, fosil kaynakların tüketimi yerine nükleer enerjiden yararlanılacak ve fosil yakıtlar da ihraç edilebilecekti (Ekinci, 2009: 37). Böylece enerji verimliliği artacak ve İran'ın enerji geleceği daha güvenli hâle gelecekti (Lotfian, 2011: 216).

O dönemde özellikle Haşimi Rafsancani'nin başını çektiği Fars milliyetçisi kadrolar, Humeyni'yi ve diğer mollaları ikna ederek 1984 yılı itibarıyla öncelikle Fransa ve Almanya nezdinde girişimlerine başlamış ve yarım kalan tesislerin sonuçlandırılmasını talep etmiştir. Ancak İran'ın nükleer alanda elde edebileceği kazanımlardan kaygı duyan Amerikan yönetimi, Fransa ve Almanya'ya diplomatik baskı yaparak İran'ın bu girişimini engellemiştir (Kibaroğlu, 2006b: 74).

(2) Çin Reaktör Anlaşmaları ve İş birliği

İran-Irak savaşı süresince Batılı devletlerin Irak'a siyasi, askerî ve ekonomik olarak destek olmasından dolayı İran, Batılı devletlerle ilişkilerini azaltmıştır. Bu yüzden nükleer tesislerin tamamlanması için Brezilya, Arjantin, Çekoslovakya ve Çin gibi ülkelerle temasları artırma yoluna gitmiştir (Ekinci, 2009: 37). Bu temaslarının sonucunda İran, 1985 yılında Çin hükümeti ile nükleer reaktörler konusunda bir anlaşma imzalamıştır. İran'ın merkezinde bulunan İsfahan nükleer tesisi bu tarihten sonra Çin'in desteğiyle inşa edilmiştir. Bu tesis işletmeye konulduktan sonra da Çin'in buradaki çalışmalara destek sağlamaya devam ettiği iddia edilmiştir. Ayrıca, İsfahan nükleer tesisinden 15 mühendis 1988-1992 yılları arasında Çin'de eğitime gönderilmiştir (Gill, 1998: 62-63). 1990'lı yıllarda da Nükleer Güç Reaktörlerinin satışı gündeme gelmiş; fakat 1995 yılında ABD ve Çin Dışişleri Bakanlarının görüşmelerinin ardından Çin iki adet 300 MW(e)'lik güç reaktörünün İran'a satışını iptal etmiştir (Çakmak, 2007a: 103). Ayrıca Çin, ABD'nin baskıları nedeniyle 11 Mayıs 1996 tarihinde UAEA denetiminde olmayan tesisler için yardım sağlamayacağına dair teminat vermek zorunda kalmıştır. İddialara göre Çin, Amerikan şirketlerine, nükleer güç santralleri kurulması için Çin'e teknoloji satılmasına izin verilmesi karşılığında İran'a yapılan nükleer yardımı durdurmayı kabul etmiştir (Cankara, 2005: 120-121).

Her ne olursa olsun, ABD yönetimi tarafından yapılan baskılar, Çin'in İran'a nükleer materyal satışını sadece bir kez iptal ettirebilmiştir. Zira daha sonra İran'a nükleer materyal satışı gerçekleştirildiği tespit edilmiş, hatta İran 1998 tarihinde Çin'in nükleer anlaşmayı durdurduğunu inkâr etmiştir (Ekinci, 2009: 38). İran, Amerikan iddialarına "kanıtlanmamış propaganda" adını koymuştur (Cankara, 2005: 122). İran ve Çin arasında nükleer alanda başlayan iş birliği, 2002 yılında başlayan nükleer kriz sonrasında da devam etmiş ve Çin Hükümeti, kesin olarak programından saptığı kanıtlanmadığı sürece, İran'ın nükleer faaliyetlerini devam ettirebileceği ve barışçıl nükleer teknoloji hakkından yararlanabileceğini belirtmiştir (Ekinci, 2009: 38).

(3) Rus Reaktör Anlaşmaları ve İş Birliği

1989 yılında dönemin İran Devlet Başkanı Haşimi Rafsancani, Sovyetler Birliği'nde Mihail Gorbaçov'un yönetime gelmesinin ardından bu ülke ile daha ileri seviyelerde iş birliği yolları aramak ve bu arada nükleer tesisleri bitirmelerini talep etmek üzere Moskova'ya bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu ziyarette diğer konularla birlikte nükleer alanda da iş birliği yapılması kararı alınmıştır. Ancak, kısa süre sonra Doğu Bloğu içinde başlayan dağılma sürecinin Sovyetler Birliği'ni de etkilemesi bu iş birliğinin hemen gerçekleştirilmesini engellemiştir. Dağılan Sovyetler Birliği'nin devamı niteliğindeki Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Boris Yeltsin ile bu kez 8 Ocak 1995 tarihinde iki ülke arasında nükleer alanda oldukça kapsamlı bir iş birliğini içeren anlaşma imzalanmıştır (Kıbaroğlu, 2006b: 75-76). Bu anlaşmaya göre:

- Buşehr'de Alman firması KWU (Siemens) tarafından yarım bırakılan tesislerde her biri 1000 MW'lık olan Rus teknolojisi hafif su reaktörleri kurulacak,
- Her yıl İran'dan Rusya'daki ilgili kurum ve kuruluşlara nükleer alanda uzmanlık eğitimi almak üzere 20–30 yüksek lisans ve doktora öğrencisi ile teknisyen gönderilecekti (Wehling, 1999: 136; Kıbaroğlu, 2006b: 76; Ekinci, 2009: 39).

Bu anlaşmanın maliyeti 850 milyon dolar olmuş ve anlaşmanın imzalanmasını müteakip Rusya, reaktör bölgesine 150 teknisyen ile inşaatın tamamlanması için gerekli materyalleri göndermiştir (Cordesman, 2000: 10).

Anlaşma orijinal olarak Rusya'nın ilk reaktör işini 2000 yılında tamamlamasını öngörmekteydi. Ancak iki reaktör binasının İran-Irak Savaşı sırasında zarar görmesi ve VVER-1000 denilen Rus yapımı reaktörün fiziksel olarak Siemens'in 1300 MW(e)'lik reaktöründen farklılık arz etmesi projenin ileri bir tarihte tamamlanmasına sebep olmuştur (Cankara, 2005: 125).

Öte yandan 8 Ocak 1995'te imzalanan anlaşmanın içerdiği gizli bir protokol Amerikan istihbarat kaynakları tarafından ifşa edilmiştir. Bu protokol ile Rusya, İranlı bilim adamlarına uranyum cevheri bulma çabalarına yardım etmede ve İran ile gaz-santrifüj uranyum zenginleştirme tesisi kurma konusunda açık görüşmeleri kabul etmekteydi. 1995 Ağustos'unda ise Rusya, Buşehr fabrikası için yakıt karşılamayı öngören 10 yıllık bir sözleşmeyi İran ile imzalamıştır. Mart 1996'da Rusya'nın Tahran Büyükelçisi Sergey Tretyakov, Buşehr tamamlandıktan sonra Rusya'nın belki İran'a başka nükleer reaktörler inşa etmesinde yardım edebileceğini söylemiştir. Sergey Tretyakov aynı zamanda Rusya'nın İran'la olan iş birliğinin kendilerinin değil, ABD'nin problemi olduğunu söyleyerek iş birliğinin devam edeceği sinyallerini vermiştir (Wehling, 1999: 136). Bu gelişmelere karşın, ABD duruma sert tepki göstermiş ancak Rusya'yı bu anlaşmaları iptal etme konusunda ikna edememiştir. ABD, bahsi geçen reaktörlerde üretilecek plütonyumun İran tarafından nükleer silah yapımında kullanılacağını iddia etmeye başlamıştır. Bu iddialara karşı plütonyum konusunun sorumluluğunu Rusya üstlenmiştir. ABD bu sefer de reaktörlerin doğrudan nükleer silah amacıyla kullanılsa da Rusya tarafından eğitilecek teknik ekibin daha sonra silah yapımında kullanılmak üzere reaktörleri çalıştırabileceklerini iddia etmiştir (Ekinci, 2009: 39). Konuyu ekonomik ve politik açılardan değerlendiren ve prestij meselesi haline getiren Rusya, üzerindeki baskılara rağmen Buşehr Nükleer Santralinin yapımına başlamıştır.

Buşehr Nükleer Santrali inşaatı projesi 300 Rus şirketine ve bu şirketlerle bağlantılı 20.000 kişiye iş imkânı sağlamıştır. Dünyadaki artan

enerji ihtiyacını göze alan ve nükleer santrallere olacak talebi hesaplayan Rusya, İran'da üstlendiği proje ile bu pazardan en büyük payı almak istemektedir. Bu yüzden İran ile olan nükleer alandaki iş birliği bir prestij meselesi olmanın yanı sıra, bu pazarda lider olmak için önemli bir atlama taşıdır. Rusya, ileriki yıllarda Kazakistan ve Hindistan'da da nükleer santraller kurmak istemektedir. Bu şekilde Rusya bu pazarda güvenilir ve becerikli bir ülke olduğunu ispatlamış olacaktır. Buşehr'deki nükleer santralin yapımını sürdüren Rusya Atomstroyeksport şirketi Birinci Başkan Yardımcısı Aleksandr Gluhov, Rusya'nın diğer ülkelerde gerçekleştireceği nükleer santrallerin inşasından en az 25 milyar dolar kazanabileceğini belirtmiştir. Gluhov'a göre bu alanda en iyi pazar Asya ülkeleridir. 2020 yılına kadar Asya'da 80 yeni nükleer reaktör inşa edilecektir (Özbay, 2007: 187).

Öte yandan 2002 yılında başlayan İran nükleer krizinden sonra ise Rusya, ABD ve İsrail'in baskıları sonucu konuya daha muhafazakâr yaklaşılmaya başlamış ve İran'a sadece barışçıl amaçlı nükleer faaliyetlerde yardım ettiğini açıklamıştır. İran'ın uranyum zenginleştirme tesisleri kurduğu ama bundan ne Rusya'nın ne de UAEK'nın haberdar olmadığına ortaya çıkması Rusya'yı sıkıntıya düşürse de Rusya, İran'la nükleer alandaki iş birliğini devam ettirmiştir. İsrail Başbakanı B. Netanyahu Mart 2003'teki Moskova ziyaretinde gündemin ilk maddesi olarak Rusya ile İran arasındaki nükleer enerji alanındaki iş birliği konusunu masaya yatırmış fakat bir sonuç alamamıştır (Özbay, 2007:189).

Sonuç olarak, İran nükleer krizine rağmen Rusya, İran'la nükleer alandaki iş birliğine devam etmiştir. Mart 2009'da Rusya Atom Enerjisi Başkanı Sergei Kiriienko, Buşehr nükleer reaktörünü tamamladıklarını söylerken, 21 Ağustos 2010 tarihinde İran Rusya'nın yardımıyla reaktörlere nükleer yakıt yükleme işlemini gerçekleştirmiştir (Enotes [web], 2011).

Buşehr fabrikası elektrik üretimine ise Eylül 2011 tarihi itibarıyla resmi bir açılışa başlamıştır. Bu açılışa Rusya Enerji Bakanı Sergei Shmatko ve Rusya Atom Enerjisi Başkanı Sergei Kiriienko da katılmışlardır. İran ve Rusya arasında yapılan ve UAEA'nın onayladığı anlaşmaya göre, Rusya nükleer reaktörünü işletme, yakıtını sağlama ve artık yakıtı geri alma

konusunda üç yıllığına anlaşmışlardır. Bu süre sonunda ise tüm kontrol İran tarafına geçecektir (RIA Novosti [web], 2011). Yaklaşık 50 yıldan fazla süren nükleer santral serüveninin neticesinde İran, Rusya'nın yardımıyla 2011 yılı içerisinde Buşehr santralinde enerji üretimine başlamak suretiyle, bölgede nükleer bilim alanında İsrail ve Pakistan dışında en güçlü altyapıya sahip ülke konumuna gelmeyi başarmıştır (Keneş, 2012:305).

Ç . İran'ın Nükleer Programı ile İlgili Gerekçeleri

İran'ın sınai gelişimi ve sermaye birikimi diğer petrol üreten ülkelere göre daha uzun bir tarihe sahip olmasına rağmen petrol ülkenin ekonomik yapısına hala büyük ölçüde hâkimdir. Örneğin, petrol ihracatının egemenliği, hem ödemeler dengesi hem de hükümetin mali gelirlerinde görülmektedir. Geleneksel olmayan ihracatların son yıllarda artmış olmasına rağmen petrol sektörüne bağlılıktan uzak, gerçek bir ekonomik çeşitliliğin işaretleri henüz çok azdır. Yeterli çeşitliliğin olmaması ve petrole olan büyük bağımlılığın devam etmesi son yirmi yılda İran'ın ekonomik sorunlarının altını çizmektedir (Karşenas ve Hakimian, 2011: 260-261).

İran, Suudi Arabistan, Venezüella ve Kanada'dan sonra dünyanın en büyük petrol rezervlerine sahip ülkesidir. İran'ın toplam petrol rezervi 137 milyar varil ile dünyanın toplam rezervlerinin %9,3'üne karşılık gelmektedir. İran, Rusya'dan sonra dünyanın en yüksek ikinci doğalgaz rezervlerine sahip (1,046 trilyon kübik feet, %15,7) ve Ortadoğu'nun en büyük doğal gaz üreticisi ülkesidir. Enerji sektörü hiç kuşkusuz İran ekonominin temel sektörüdür. Bu sektöre yönelik sübvansiyonlar İran gayrisafi yurtiçi hâsılasının %12'ine ulaşmaktadır. Bu bağlamda İran ekonomisinin tümüyle enerji sektörüne bağlı olduğu ileri sürülebilir. Hükümet gelirlerinin yaklaşık olarak %70'i bu sektörden elde edilmektedir. Bu rakamlar İran'ın enerji süper gücü olarak tanımlanmasını sağlamaktadır (Öztürkler, 2012: 91-92).

İran, Dünya Bankası verilerine göre 3,976 \$ – 12,275 \$ kişi başı gelire sahip orta yüksek gelirli ülkeler kategorisinde yer almaktadır. İran'ın geniş enerji kaynakları ve bunlardan elde edilmesi muhtemel finansal gelir düşünüldüğünde, ülkenin neden gelişmiş ülkeler grubunda olmadığı sorusu

akıllara gelmektedir. Bunun temel sebebi İran ekonomisinin ülkenin enerji kaynak zenginlikleri çerçevesinde yapılmış olmasıdır. Öncelikle Tahran yönetimi, enerji gelirlerinin büyük kısmını kamu harcamaları yoluyla halka dağıtmaktadır. Bu yönüyle İran'ın klasik bir enerji ihracatçısı "rantiyer devlet" (siyasi gücün, enerji gelirlerinin büyük bir kısmının yüksek kamu sübvansiyonları olarak halka dağıtıldığı iktisadi model) olduğunu belirtmek yanlış olmayacaktır. İran'ın elektrik tüketiminde nükleer enerji sepetini katarak daha önce elektrik üretiminde kullandığı miktarda doğalgazı daha doğru değerlendirebilme/ihraç edebilme imkânına kavuşacaktır (İşeri, 2012: 58-59).

Bu çerçevede İran'ın nükleer programı üzerine olan görüşü gelecekteki enerji ihtiyaçlarını karşılamak için elektrik enerjisi üretmek zorunda olduğudur. İran ilk olarak, şimdiki haliyle sahip olduğu fosil yakıt kaynaklarını kullanmaya devam ederse yakın gelecekte ham petrol ve onun türevleri ithalatçısı olacaktır. İkincisi, iç piyasadaki fosil yakıt tüketimi, İran'ın ham petrol ve doğalgaz ihracatından elde ettiği dış ticaret kazançlarını önemli ölçüde etkileyecektir. Üçüncüsü, fosil yakıtlarının petrokimya ve bağlantılı sanayide kullanımı, katma değer bakımından daha avantajlıdır. Dördüncüsü de bu yakıtların çevreye zarar veren kaynaklar olmasıdır. Bu sebeplerden ötürü İran, enerji verimliliğini artırmaya ve enerji geleceğini daha güvenli hale getirmeye çalışmaktadır. Enerji ihtiyacı için kendi petrol kaynaklarına güvenebileceği argümanını ise kabul etmemektedir (Bowen ve Kidd, 2004: 258; Lotfian, 2011: 216).

İran ayrıca, uluslararası anlaşmalara göre sivil amaçlı kullandığı sürece nükleer sanayisini geliştirme hakkına sahip olduğunu ileri sürerek nükleer çalışmalarının uluslararası hukuku ihlal etmediğini söylemektedir. Bunun yanı sıra İran ABD'nin başını çektiği yaptırımlar sonucunda kendisinin uzun yıllardır izole edildiğini, bu nedenle de nükleer yakıt açısından kendi kendine yeterli olmasının bir ihtiyaç olduğunu dile getirmektedir. Bu çerçevede İran, aslında NPT'ye taraf ülkelerin yaptıklarından farklı bir şey yapmadıklarını ve nükleer silah programına sahip olmadıklarını ileri sürmektedir (Çakmak, 2007a: 104).

Öte yandan İran, KİS'lerin insanlık dışı olduğunu ve savaşlarda kullanılamayacağını ileri sürerek nükleer programının barışçıl olduğunu ileri sürmektedir. Ağustos 2003'te Ayetullah Hamaney,

“Düşmanın propagandası ve velvelisinin aksine, nükleer silahlar peşinde değiliz ve KİS'lere temelden ve ahlaki olarak karşıyız; hatta empoze edilmiş savaşlarda bile.” (Sekiz yıl süren İran-İrak Savaşı'na atıfta bulunuyor.)”

ifadesiyle, KİS'leri kullanmayı reddetmiştir. Aynı hususta Cumhurbaşkanı Hatemi,

“Nükleer silahlara İran İslam Cumhuriyeti'nin askerî ve savunma politikalarında yer yoktur; çünkü bu rejim bu silahları İran'ın İslami ve etik ilkeleri yüzünden kullanamaz.”

beyanıyla, bu tür silahların kullanımına karşı tutumunu belirtmiştir. Ancak “İran İslam Cumhuriyeti, halkın ve rejimin meşru güç temeli olarak nükleer bilim ve teknolojinin kullanılmasını terk etmeyecektir.” ifadesini de sözlerine eklemiştir. Hatemi, bu kararlılığın nedeni olarak, “Eğer yetkililer nükleer teknolojiye feragat etme kararı alırlarsa, İranlıların bu yetkilileri asla affetmeyeceğini göstermiştir.” diyerek İran'ın nükleer programı ile ilgili gerekçesini söylemiştir (Lotfian, 2011: 222-223).

d . İran'ı Nükleer Silah Geliştirmeye Zorlayan Motifler

İran'ın nükleer silahlar meselesine yönelik tavrını etkilemekte olan birçok faktör vardır. İlk olarak, çok köklü bir devlet geleneğine ve hassas bir coğrafyaya sahip olan İran için nükleer silaha sahip olmak bir prestij ve güvenlik meselesidir (Çakmak, 2007a: 105). Bununla birlikte İran, bölge ve dünya ülkeleri ile sürekli sorun yaşayan bir ülkedir. İran rejimi, 1979'da gerçekleşen İran İslam devriminin ürünüdür. İslam devrimi ortaya çıktığı andan itibaren ABD gibi süper güçlere ve bölge devletlerine meydan okumaya başlamıştır. Bu doğrultuda Siyasal İslam olgusu çerçevesinde “Devrim İhraç Politikasını” benimsemiştir. Söz konusu durum İran'ın küresel sistemdeki konumunu belirlemiştir. İran, ABD ve İsrail düşmanlığını dış politikasının temel söylemi haline getirerek, bölgede ve dünyadaki siyasal arayışlarını bu çerçevede tanımlamaya ve düzenlemeye girişmiştir. İran'ın,

dünyanın en büyük gücünü düşman olarak tanımlaması, sürekli tehdit algılaması içine girmesi, bekasının istenilemediği ve sınırlandırıldığı, güçsüzleştirildiği ve dünya sisteminden dışlanmak istendiği endişesine kapılması kendisini güvenlik devleti haline getirmiştir (Keskin, 2005: 3).

İkinci olarak, İran 11 Eylül'den sonra güvenlik endişesini daha fazla hisseder hale gelmiştir. 11 Eylül saldırılarından sonra, ABD yönetimi, terörizme karşı uluslararası savaş ilan etmiş ve bir yıl sonra da 2002 Ocak ayında KİS'lere sahip ülkeler listesinde İran'ı da saymış; Irak ve Kuzey Kore ile birlikte İran'ı "şer eksen" olarak nitelendirmiştir. ABD yönetimi, yeni güvenlik stratejisiyle, herhangi bir tehdit unsurunun kendisine saldırmasını beklemeden, daha tehdit düşünce aşamasındayken vurma anlayışına dayanan bir konsepti (preemptive strike) benimsediğini ilan etmiştir (Caşın ve Gök, 2007: 53). Bu konsept çerçevesinde Afganistan ve Irak'a askerî müdahalede bulunmuştur.

Bu bölgelerdeki Amerikan askerî varlığı ise İran açısından ciddi bir tehdittir. Üstelik ABD, bu dönemde İran'a coğrafi olarak yakın olan Özbekistan ile stratejik iş birliğini arttırmıştır (Çakmak, 2007a: 105). Saddam rejiminin yıkılmasından sonra ABD, İran'ın adeta komşusu haline gelmiştir. İran yönetimi Irak'ın kimyasal silahlara sahip olmasının ABD'yi durdurmadığını dikkatli bir şekilde gözlemlemiş ve kendisine karşı vuku bulacak bir ABD saldırısına karşı en iyi caydırıcılığın nükleer silahlara sahip olarak sağlanabileceği kanısına varmıştır (Bowen ve Kidd, 2004: 265; Turan, 2008: 43). Yine, İran-Irak savaşında, Irak'ın kimyasal silahlar kullanarak İran'ı ateşkese mecbur etmesi de İran'ın KİS'lere yönelmesinin bir nedeni olabilir. O dönemde, İran Silahlı Kuvvetler Komutanı ve Meclis Başkanı sıfatını taşıyan Rafsancani; bu savaşta KİS'lerin ne kadar etkili olduğunun anlaşıldığını ve kendilerini bu silahlarla tamamen donatmaları gerektiğini açıklamıştır (Bowen ve Kidd, 2004: 264).

İran'ın nükleer silahlara sahip olmak istemesini güdüleyecek üçüncü sebep, İran'ın bir nükleer çember içinde kalmasıdır. Doğusunda Pakistan ve Hindistan, batısında İsrail, kuzeyinde Rusya'nın nükleer silahlara sahip olması İran'ı rahatsız etmektedir. Ayrıca güneyinde bulunan körfez

lkelerinde ABD'nin çok sayıda askerî üssü vardır. Dolayısıyla İran son derece hassas bir jeostratejik konumdadır. Bu nedenle İran, kendi stratejik ve güvenlik duruşunu komşularına ve yabancı glere kabul ettirmek zorundadır. Bu da İran'ın nükleer silah sahibi olmasıyla mümkün olabilir (Kazemi, 2007: 14). İsrail'in konvansiyonel olmayan silahlarının kapasitesi veya uzun menzilli füzeleri elde etme, üretme ve sahip olma vasıtasıyla bölgesinde bir hegemonik g inşâ etme isteği bu konuda İran'ın iştahını kabartmaktadır (Kazemi, 2007: 11-12).

Son olarak, İran'ın nükleer çalışmalarında temel gdeleyici dış tehdit algılaması olsa da, çalışmaların bir diğer hedefi de içtimai bünyedeki mozaik yapı bağlamında millî birlik ve beraberliğin perinlenmesidir. Bir başka ifade ile nükleer program şii milliyetçiliğine hitap ederek, İran'da ulusal birlik konusunda bir tür yapıştırıcı işlevi görmektedir. Yeknesak bir etnik ve mezhepsel yapıdan¹⁸ yoksun olan ve rejime muhalif grupların faal olduğu İran'da, hkmet nükleer çalışmaları ulusal bir onur meselesi haline getirerek mozaik yapıyı dış müdahalelere karşı korumaya çalışmaktadır (Turan, 2008: 43). Nitekim Ahmedinecad, İran'ın yürüttüğü nükleer alışmaları İranlı bilim

¹⁸ 1924'ten günümüze kadar olan dönemde İran'da "rejimlerin mahiyeti ne olursa olsun" Fars kimliğinden vazgeçilmemiştir. 1924'ten sonra İran'da ulus-devlet projesi Farslığı temel alan bir İranlılık olgusu çerçevesinde kuramsallaştırılmıştır. Ancak 1991'de Soğuk Savaş'ın bitmesi ile başlayan küreselleşme olgusu, İran'da İranlılığı, Müslümanlığı ve şialığı sorgulamakta, sistemden dışlanmış olan Sünniliği ve etnik kimlikleri de siyasallaşmaya itmektedir.

İran, 90'dan fazla dil ve lehçenin konuşulduğu 70 milyonluk bir nüfusu barındırmaktadır. Bu mozaik etnik yapı içinde Azerbaycan Türkleri, Kürtler, Araplar, Belular ve Türkmenler ülkedeki siyasal süreçte belirleyici olabilecek etnik gruplardır. Sünni olan Türkmenlerin sayısı 1,5 ile 2 milyon arası tahmin edilmektedir. Türkmenler ile İran rejimi arasındaki ilişki, Türkmenlerin Sünni olması ve Devrimin ilk yıllarında gerçekleşen Gnbed olayı nedeni ile bozulmuştur. Nüfusları 3 milyon olarak tahmin edilen ve genelde şia mezhebine mensup olan İran Arapları içinde etnik milliyetik hareketi devrimden sonra özellikle İran-İrak Savaşının (1980-88) ardından ortaya çıkmıştır. Yaklaşık 1,5 milyon nüfusa sahip olan Sünni Belular, İran Anayasasında şia'nın devletin resmi mezhebi olarak tanımlanmasına itiraz eden Belular rejim ile karşı karşıya gelmişlerdir. İran'da yaşayan Kürtlerin sayısı 5 milyon olarak bilinmektedir. İran Kürtleri 20. yy'ın başından günümüze kadar İran içerisinde özerk bir Kürdistan kurmak için çalışmışlardır. Bu doğrultuda, hem şah hem de Humeyni yönetimiyle silahlı çatışma içerisinde olmuşlardır. İran'da Azerbaycan Türkleri 25-30 milyon nüfuslarıyla Farslarla birlikte İran'ın en güçlü topluluğudur. İran'daki Azerbaycanlılar (Güney Azerbaycan) sahip oldukları siyasal güç, sosyo-kültürel, ekonomik, nüfus ve jeopolitik konumları itibari ile İran'daki değişimlerde sürekli başat ve belirleyici rol oynamışlardır. 1979 İran İşlam devriminin ardından İran'da yükselen etnik milliyetçilik Güney Azerbaycanlıları da etkilemiştir. Bu sürecin sonucu olarak "Güney Azerbaycan Milli Hareketi" olarak adlandırılan hareket özellikle Sovyetlerin dağılmasının ardından bağımsız Azerbaycan Cumhuriyetinin kurulmasıyla güçlenmiştir (Keskin, 2007c: 1-3). İran'da etnik milliyetçilik ve yükselme sebepleri için bkz: Arif KESKİN. "ABD-İran Gerginliği erevesinde İran'da Etnik Milliyetçilik", **TRKSAM**, 2 Ağustos 2007, <http://www.turksam.org/tr/yazdir1320.html>, 14.09.2012.

adamlarının en önemli başarısı olarak değerlendirmekte ve bu konuda yapılan her türlü eleştiriye İran'ın ulusal çıkarlarına karşı adil ve dürüst olmayan bir saldırı olarak görmektedir. İran'ın dini lideri Ayetullah Hamaney de nükleer enerji konusuna büyük önem vermekte ve konuyu bir ulusal onur meselesi olarak algılamaktadır. Bu algılamaya göre, nükleer programın rafa kaldırılması İran ulusunun aşağılanması ve küçük düşürülmesi anlamına gelecektir. Hamaney bu durumu şu şekilde ifade etmektedir (Aras, 2007: 33):

“İran'ın nükleer enerji üretmesine engel olmak isteyen devletler, nükleer faaliyetleri devam ettirebilmek için her türlü bedeli ödemeye hazır olan İran ulusal onuru ile karşı karşıya gelmeye hazır olmalıdırlar.”

Kısaca, İran'ı nükleer silah geliştirme zorlayan motifleri anlayabilmek için, İran'ın güvenlik kaygılarını iyi anlamak gerekmektedir. Çünkü yürüttüğü nükleer program, İran için güvenlik alanını genişletmek ve derinleştirmek için kullandığı etkili bir araçtır. Her ne kadar nükleer enerji programı devrim öncesine ve Şah dönemine kadar gidiyorsa da İran için bugünkü anlamı daha farklıdır. "Nükleer kulübe" üye olmak demek, sadece uluslararası prestij ve ulusal gurur değil, aynı zamanda etkin ve caydırıcı bir güç olmak demektir. İran'ın bu caydırıcılığa sahip olmak istemesinin sebebi, sadece Orta Doğu'daki silahlanma yarışının bir gerekçesi olarak gördüğü İsrail'e karşı olmadığı; daha da önemlisi, İran-Irak Savaşı'na benzer bir durumla yeniden karşı karşıya gelmek istememesidir (Kalın [web], 2007).

e . İran'ın Nükleer Silah Geliştirdiğine Dair Emareler

Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra Soğuk Savaş'ın bitmesi ile ortaya çıkan küresel durum, İran'ın yalnızlaşmasına ve ABD ile tek başına karşı karşıya kalmasına neden olmuştur. Bu dönemden itibaren askerî ve savunma gücünün geliştirilmesi, devletin temel politikası haline gelmiştir (Keskin, 2005: 3). Bu gerçekten hareketle, Batı'daki varsayımların aksine İran'ın nükleer silah elde etme konusundaki hesaplamaları irrasyonel bir ideolojiden ziyade, sürekli artan tehdit algılamalarına dayalı rasyonel girişimlerdir. Dogmatik retoriğine, uluslararası terörü desteklemeye devam etmesine ve İsrail-Filistin barış sürecine karşı çıkmasına rağmen İran, son yıllarda her şeyi hesaba katan ve ihtiyatlı bir bölge gücü olma yoluna

girmiştir. İran'ın ulusal doktrinin de bağımsızlık ve güvenlik konuları üzerine kurulduğu (Takeyh, 2003: 21-22) düşünüldüğünde, İran'ın, nükleer silah elde etme çabasıyla rejimine karşı bir müdahaleyi önleme girişimi söz konusudur. Böylece İran, ABD ve İsrail'e karşı caydırıcı olabilecek ve sahip olacağı nükleer silahlar ile bölgesel güç olma yolunda elini güçlendirecektir (Keskin, 2005: 3).

İran'ın, fosil yakıt rezervlerinin büyüklüğüne rağmen; nükleer enerji elde etmeye yönelik ısrarlı tutumu Batı'da İran'ın nükleer silah elde etme konusundaki şüphelerini artıran başlıca unsur haline gelmiştir (Sarıkaya, 2006: 131). Bununla birlikte, İran'ın plütonyum üretme planlarına gerekçe olarak sunduğu "tıp araştırmaları" argümanı da tutarsız gözükmektedir. Kullanılmış yakıtı tıbbi malzemeye dönüştürmek için ihtiyaç duyulan "sıcak hücre" teknolojisine sahip olmayan İran'ın bu davranışı şüpheleri artırmaktadır (Levi [web], 2003).

Nükleer silah geliştirmesi durumunda İran'ın bu silahları hedefe gönderebilecek yeteneğinin de olması İran'ı nükleer silah geliştirdiğine dair bir diğer emaredir. Bu çerçevede İran'ın sahip olduğu en önemli silahı "Şahap" ismi verilen balistik füzelerdir. Şahab-1 ve Şahab-2 füzeleri Irak ve Afganistan'ın yanı sıra Körfez ülkeleri ve Suudi Arabistan'a ulaşabilirken Şahab-3'de İsrail ve Mısır'a ulaşabilmektedir (Çakmak, 2007a: 106). Ayrıca İran, balistik füzelerin menzil konusuna sınırlama getiren "Füze Teknolojileri Kontrol Rejimi"ne taraf değildir (Hüseyinoğlu, 2007: 373).

İran'ın nükleer programının barışçıl amaçlar taşımadığı inancını güçlendiren başka göstergeler de vardır. İran'ın nükleer çalışmalarını gizlemek için yoğun bir çaba sarf etmesi; şimdiye kadar varlığı inkâr edilen ve özenle gizlenen tesislerin bazılarının yeraltında inşa etmesi; nükleer altyapının bilinçli bir şekilde ve stratejik nedenlerle dağınık olması bunlara örnektir. Hatta nükleer tesislerin bir kısmı kentsel alanlarda inşa edilerek bu tesislere yönelik muhtemel saldırıların engellenmesi hedeflenmiştir. Zira böyle bir saldırının çok sayıda sivilin ölmesine yol açması söz konusu saldırı kararını aldırılmayı zorlaştıracaktır (Çakmak, 2007a: 108).

İKİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI AKTÖRLERİN İRAN NÜKLEER PROGRAMINA YÖNELİK TEHDİT ALGILAMALARI ve TUTUMLARI

Ağustos 2002’de İran’ın gizli nükleer çalışmalarının ortaya çıkmasından sonra, İran’ın nükleer programı uluslararası toplumun gündemindeki en önemli güvenlik sorunlarından biri olmaya devam etmektedir. 11 Eylül saldırısı sonrasında başlayan ABD’nin küresel terörle savaşı İran’ın nükleer programıyla birleşince, iki ülke arasında İran İslam Devrimi’nden bu yana sürmekte olan gerilim daha fazla artmıştır. ABD yönetiminin İran’a karşı aldığı tutum, bir uluslararası müdahalenin yapılması biçiminde olurken Rusya ve Çin’in muhalefeti bu yönde bir BM kararı alınmasına engel olmuştur. Bu durumun bir savaş durumuna yol açmasını istemeyen AB ise durumun diplomasi kanalıyla çözülmesi yolunu denemiş fakat başarılı olamamıştır. İran’ın hem radikal İslami hareketlere destek veren ülke olarak tanımlanması hem de nükleer santraller kurmaya hazırlanması, bu ülkenin ABD yönetimi tarafından en tehlikeli ülkeler listesinin başında yerleşmesine yol açmıştır (Derelioğlu, 2008: 22). Neticede bu konunun çözümü ile ilgili uluslararası platformda cereyan eden girişimler ve tartışmalar İran’ın nükleer programını uluslararası bir krize dönüştürmüştür. Uluslararası aktörlerin İran’ın nükleer programına yönelik tutumu tehdit algılamaları çerçevesinde şekillenirken kriz daha karmaşık bir hale bürünmüştür. Çalışmamızın bu bölümünde ilk olarak uluslararası aktörlerin İran nükleer programı karşısında aldığı tutumu anlamlandırmak için İran nükleer programından aldıkları tehdit algılamaları incelenecektir. Daha sonra uluslararası aktörlerin krize müdahil olmasıyla yaşanan gelişmeler anlatılacaktır.

1. ULUSLARARASI AKTÖRLERİN İRAN NÜKLEER PROGRAMINA YÖNELİK TEHDİT ALGILAMALARI

a. ABD'nin Nükleer İran'dan Tehdit Algısı

1979 İran İslam Devrimi'nden sonra ABD'nin İran'a yönelik tutumu özellikle 1990'lı yıllarda, Başkan Clinton tarafından yürürlüğe konulan, İran ve Irak'ı ekonomik ve askerî yaptırımlar yoluyla dışlamayı hedefleyen “Çifte Kuşatma” stratejisi (1993) ile daha fazla sertleşmiştir. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte ABD'nin bölgesel problemleri, ekonomik ve askerî güç kullanımıyla ortadan kaldırmayı amaçlayan dış politika anlayışı, İran'ın nükleer faaliyetlerine karşı da aynen uygulanmıştır. Bölgesel çıkarlarındaki tehdit algısına yönelik olarak değişen bu politika kapsamında ABD 1995 yılında İran'a yönelik ekonomik ambargo uygulama kararı almış ve 1996 yılında İran'a yatırım yapan şirketlere birtakım yaptırımlar uygulamıştır (Gök, 2008: 77). Neticede ABD, İran'ın bölgedeki çıkar ve politikalarını göz önünde tutarak Orta Doğu'da nükleer silahlara sahip olan bir İran tarafından sınırlandırılmak istememektedir. Bu durum ABD açısından stratejik ve psikolojik bakımdan kabul edilebilir bir durum değildir. Bu nedenle İran'ın, ABD için Kuzey Kore ve Pakistan gibi nükleer silahlara sahip olmadan durdurulması gerekmektedir (Güner, 2007: 22).

Öte yandan 11 Eylül terör saldırılarının ortaya çıkardığı dehşet, ABD'ye küresel gücünü daha da pekiştirme fırsatı sunmuştur. Bu bağlamda ABD, İran'ın nükleer teknolojiye ve dolayısıyla da nükleer silahlara sahip olmasının engellenmesi yönünde önemli bir moral ve siyasal gerekçe sağlamıştır. Her şeyden önce ABD, terörizm sorununu nükleer silahların yayılması sorunuyla birleştirerek ve teröristlerin bu tür silahları kullanarak verebilecekleri zararın şiddeti üzerinden bir korku yayarak, başta Batı olmak üzere, dünya kamuoyunu ve siyasal otoritelerini yürüttüğü “uluslararası

terörizm” mücadelesinde kendi tarafında tutmaya çalışmaktadır¹⁹ (Güner, 2007: 22). Sonuçta 11 Eylül sonrası ABD’nin mevcut düzen ve istikrara yönelik temel tehdit algılaması; terörizmi bir “araç” olarak kullanan ve “özgür yaşam tarzını yok etmeyi amaçlayan nükleer, biyolojik ve kimyasal silahlar elde etme yolunda ilerleyen radikal rejimler olarak tanımlanmıştır. Bu paralelde, ABD Başkanı George W. Bush, 1 Mart 2006 tarihinde, “Bölgede ve dünyada istikrarı en çok bozacak şey, İran’ın nükleer silah geliştirmesidir.” diyerek, ABD açısından bölgesel ve küresel istikrara yönelik en büyük tehdidin nükleer bir İran’dan geldiğini belirtmiştir. Dolayısıyla ABD, İran’ın nükleer faaliyetlerinde öne sürdüğü hükümlerlik haklarını, uluslararası kamuoyuna yalan söyleyerek ve uluslararası organizasyonlar ile uluslararası anlaşmalara tam iş birliği yapmayarak suiistimal ettiğini ileri sürmektedir. Bu bağlamda İran, ABD tarafından uluslararası ve bölgesel istikrara yönelik doğrudan bir tehdit olarak algılanmaktadır. (Gök, 2008: 77-81).

ABD’nin Orta Doğu’daki petrol ve doğal gaz yataklarının güvenliğinin sağlanması, İsrail’in varlığını ve bölgedeki askerî üstünlüğünün sağlanması, terörizm tehdidinin ortadan kaldırılması, KİS’lerin üretilmesi ve yayılmasının önlenmesi²⁰ hedefleri göz önüne alındığında bunların birbirleri ile etkileşim halinde bulunmaları ABD açısından bölgenin önemini daha da artırmaktadır. Örneğin KİS’ler terörizm tehdidi ile birleştiğinde daha kritik olabilmektedir.

¹⁹ ABD, uluslararası terörizm algısını da 11 Eylül sonrasında daha çok “radikal İslami tehdit” üzerine kurgulamış gözükmektedir. ABD bunu yaparken, İslam’ın radikal yorumunu kendisinin de içinde bulunduğu Batı dünyasının özgürlük, insan hakları ve demokrasi gibi değerlerine karşı büyük bir tehlike olarak algılamaktadır. ABD, uluslararası terörizme karşı sürdürdüğü mücadelesinde, İslam’ı radikal bir şekilde yorumlayan kişi, örgüt ve devletleri sonuç alınana kadar savaşılmaması gereken en önemli tehditler olarak görmektedir. Genel bir benzetmeyle, ABD için Soğuk Savaş dönemindeki “Komünist tehlike”, yeni dönemde 11 Eylül terör saldırılarından sonra “radikal İslami tehdit” ile yer değiştirmiştir (Güner, 2007: 22).

²⁰ Mart 1995’te Japonya’nın başkenti Tokyo’da “Aum Shinrikyo” (Yüce Gerçek) adlı tarikat mensuplarının metro içinde Sarin gazı kullanarak gerçekleştirdikleri terörist eylem sonucunda 12 kişi ölmüş ve binlerce kişi hastaneye kaldırılmıştır. Bu olay KİS’lerin teröristlerce kullanılmasına dair bir örnek teşkil etmektedir (Kıbaroğlu: 2006a: 125). Orta Doğu’da kökleri olan ve küçük hücreler halinde faaliyet gösteren El Kaide ve benzeri örgütlerin de hedefleri arasında en başta ABD ve İsrail’in gelmekte olduğu artık açıkça bilinen bir gerçektir. İsrail’de; Hizbullah, Hamas ve El Aksa Şehitleri gibi örgütlerin mensupları tarafından gerçekleştirilen intihar saldırılarında bugüne kadar konvansiyonel patlayıcıların kullanılmış olması ölü ve yaralı sayısının kısıtlı olmasına neden olmuştur. Ancak, gerek bu örgütler gerekse El Kaide gibi örgütlerin intihar saldırılarında kimyasal ya da biyolojik silahlar kullanmaları, hatta “kaba nükleer patlayıcı” olarak tabir edilen radyolojik bomba kullanmaları durumunda ortaya çıkacak zayıf tablosunu kestirmek mümkün değildir. Özellikle İsrail’in dar bir coğrafyada yoğun bir nüfusa sahip olması, KİS saldırılara karşı son derece hassas olmasını gerektirmektedir (Kıbaroğlu: 2003-2004: 16).

Aynı şekilde, terörizm hem İsrail'in güvenliğine hem de sürdürülebilir enerji arzına ciddi tehditler oluşturmaktadır. Bu nedenle çıkarların bir bütün olarak düşünülmesi gerekmektedir. Burada unutulmaması gereken husus Orta Doğu bölgesinde ABD'nin hedefleri ile İran'ın politikalarının çatıştığıdır. Öncelikle İran, petrol ve doğal gaz üretimi ve sevkiyatında ABD'nin etkisi altında değildir. Hürmüz boğazındaki petrol sevkiyatını sekteye uğratacağı gibi; tek başına Rusya, Çin, Türkiye ve hatta gelecekte AB ile enerji konusunda anlaşmalar yapabilecek durumdadır. İkinci olarak, İran bölgede Hamas ve Hizbullah'ın en büyük destekçisi olarak görülmektedir. Üçüncü olarak, ABD'nin iddiasına göre İran, Iraklı Şii gruplar üzerindeki nüfusuyla Irak'ta istikrarın sağlanması önünde önemli bir engeldir²¹ (Özcan ve Özdamar, 2009: 125).

Söz konusu durumda ABD'nin çıkarlarına yönelik tehdit algısı artarken etkinliği sınırlanacaktır. Ayrıca ABD'nin bölgede konuşlandığı askerî üs ve birlikleri de ciddi fiziki tehdit altına girecektir. Afganistan ve Irak'taki ABD varlığı, İncirlik Üssü, Katar, Kuveyt, Bahreyn ve Suudi Arabistan'daki ABD üsleri İran'ın olası bir hamlesinde hedef olma potansiyeli taşıyacaktır. ABD ve müttefiklerinin bölge üzerindeki mutlak hâkimiyeti ve nükleer güç olma tekelleri sonlanacak, bölgede atılacak her adımda İran'ın yalnızca retorik düzeyinde değil, uygulamada da ciddiye alınması gereken bir devlet haline gelecektir (BÜSAM, 2010: 35). Bu itibarla denilebilir ki nükleer silahlara sahip

²¹ ABD cephesinden, Irak'ın istikrarsızlığında İran'ın önemli bir payı vardır. ABD'ye göre İran "Şii-Sünni çatışmasını körüklemekte", "teröristlere maddi-askerî yardım sağlamakta" ve "El Kaide teröristlerine topraklarından geçiş olanağı" sunmaktadır. İran ise tüm bu suçlamaları reddetmektedir. İran'a göre "istikrarsızlığın temel nedeni ABD'nin askerî varlığıdır" ve "ABD, Irak'ı terk etmeden istikrar sağlanması mümkün olmayacaktır". Bu bağlamda İran, Irak sorununa "ABD'nin başarısızlığı arzusu" çerçevesinde bakmıştır. Irak'ta başarısız ABD, İran'a savaş açamayacaktı; bu nedenle "zayıf Amerika", İran'ın bölgesel güç olduğunu kabullenecek ve nükleer program gibi konularda rahat davranma fırsatı doğacaktı. Bu nedenle Irak, İran açısından bir güvenlik sorunu haline gelmiştir. İran, din adamları aracılığıyla Irak'ta Humeyni'nin Şii-İslam devleti düşüncesini yaymakta ve Devrim Muhafızları vasıtası ile de Şii milisleri askerî yapılanma içine sokmaktadır. Bedir Tugayı ve Mehdi Ordusu İran'ın askerî yardımı ile oluşmuştur. Bedir Tugayları İran'da kurulmuş ve Mehdi Ordusu da Saddam devrildikten sonra Tahran yardımı ile etkinlik kazanmıştır. Nitekim Irak'taki Şii-Sünni çatışmasında bu askerî örgütlenmeler, özellikle de Mehdi Ordusu büyük öneme sahiptir. İran'ın Irak'ta nihai hedefi ise; İran'dan toprak talebi olmayan, ABD ve İsrail'in bölgedeki arayışlarını kısıtlayan, Sünni Arap devletlerini sınırlandıran ve Basra Körfezi'nin güvenliği konusunda kendisiyle iş birliğine girecek bir Irak yaratmaktır (Keskin, 2007a: 46-49).

bir İran, bölgede etkisini tamamen hissettirecek ve hassas olan güç dengesini kendi lehine çevirebilecektir (Özcan ve Özdamar, 2009: 125).

11 Eylül saldırıları ve 2003 Irak Savaşı'ndan sonra İran'ın Orta Doğu'daki siyasi rolünü güçlendirmesi ABD'nin nükleer silahlara sahip bir İran'dan duyduğu tehdit algılamasını artırmaktadır. Batı'daki ve Arap dünyasındaki ortak kanı; yeni siyasi, güvenlik ve jeopolitik gelişmelerin bölgesel güç dengesini ve siyasal yapıyı İran lehine değiştirdiği yönündedir. Bu bağlamda El Kaide terör örgütüne karşı savaş ve örgütün KİS'lere erişimini engelleme mücadelesi ile Afganistan, Irak ve Lübnan'daki bölgesel krizleri ortadan kaldırmak gibi önemli uluslararası güvenlik meseleleri Orta Doğu ile ilgilidir. Son yıllarda meydana gelen küresel ve bölgesel gelişmeler ile birlikte İran'ın iki kilit ulusal güç unsuru; jeopolitik özellikleri ve ideolojisi (Şii faktörü²²) bu sorunlara bir çözüm bulma konusunda daha fazla önem kazanmıştır. Jeopolitik açıdan bakıldığında, bir tarafta El Kaide terörünün artan önemi, diğer yanda Afganistan ve Irak'taki krizin devam etmesi İran'ı son jeopolitik gelişmelerin ve Orta Doğu'nun siyasi dinamiklerinin merkezine yerleştirmiştir. Öte yandan, Arap dünyasında ilk defa bir Şii hükümetin (Irak) iktidara gelişi ve ayrıca 2006 yazında İsrail-Hizbullah savaşından sonra Lübnan'da güç kazanan Şii blok, İran'ın rolünün ulusal seviyeden bölgesel ve uluslararası seviyeye yükselmesine açmıştır. Böylece İran, uluslararası güvenliğin en önemli öncelikleri olarak görülen konular arasında önemli bir role sahip olmuştur (Barzegar, 2010: 84).

Orta Doğu'ya bu perspektiften bakıldığında, bölgenin güç dengesinin İran lehine kaydığı görülmektedir. Amerika'nın İran ve Irak'a yönelik uyguladığı ikili çevreleme politikası -iki ülkeyi karşı karşıya getirmek suretiyle ikisini de dengede tutmaya yönelik tasarlanan strateji- son bulmuştur. Şüphesiz ki İran, Irak ile birlikte, Orta Doğu'daki petrol rezervlerinin

²² Dünyadaki bir milyar üç yüz milyon Müslüman nüfusunun yaklaşık yüz otuz milyonunu İslam dininin Şii mezhebinin mensupları oluşturmaktadır. Bu Şii nüfusun büyük çoğunluğu (yaklaşık 120 milyon) Pakistan ile Lübnan arasındaki bölgede yaşamaktadır. Şiiler, İran, Irak, Bahreyn ve Azerbaycan'da çoğunluğu teşkil etmektedirler. Lübnan'da ise, en büyük dini grup Şii mezhebine mensuptur. Ayrıca Körfez ülkeleri, Suudi Arabistan, Pakistan ve Afganistan da önemli miktarda Şii nüfusu mevcuttur. Dünyada Şii nüfusun dağılımı şöyledir: İran % 89, Irak % 60–65, Azerbaycan % 74, Bahreyn % 70, Kuveyt % 30, Lübnan % 35–40, Afganistan % 19, Pakistan % 20, Katar %20, BAE % 16, Suudi Arabistan % 5, Tacikistan % 5, Hindistan % 1, Suriye % 11-12 (Nusayri), Yemen % 70 (Şahin, 2006: 39).

neredeyse yüzde ellisine sahip olan Şiilerle yaklaşık seksen milyonluk bir Şii hilali²³ yaratmıştır. Irak Savaşı her iki ülke arasındaki tarihsel husumetin ve çekişmenin içeriğini değiştirmiş ve sonuç olarak İran, Amerikan işgalinden en fazla yararlanan taraf haline gelmiştir (Ben-Meir: 2011: 19). Neticede kuzeyde “Irak Kürdistan” bölgesi ve güneyde Basra Körfezi’nde “Şii Basra” bölgesi olmak üzere iki stratejik alanı bağlayan Irak sınırının uzunluğu, İran’a Irak krizi konusunda eşsiz bir stratejik pozisyon kazandırmıştır. Hem Şiiler hem de Kürtlerle kültürel ve siyasal ilişkilerinden dolayı İran’ın bölgedeki önemi ve etkinliği artmıştır. Ayrıca, Hizbullah’ın 2006 yazı savaşında İsrail’e karşı kazandığı zafer, İran’ın Lübnan ve Filistin konularındaki stratejik konumunu pekiştirmiştir. Son olarak İsrail’in Filistin saldırılarına ilişkin olarak muhafazakâr Arap rejimlerinin sessiz kaldığı bir ortamda İran, İsrail rejiminin askerî müdahalelerini kınayan ve aktif bir şekilde uluslararası toplumun sert bir tepki vermesini sağlamaya çalışan bölgesel güçlerden birisi olmuştur (Barzegar, 2010: 88-91).

Tüm bu gelişmelerle birlikte AB ülkeleri, Rusya ve Çin gibi bölge ötesi aktörler; enerji güvenliği, KİS, NPT ve El-Kaide terörü gibi konularda ulusal ve küresel çıkarlarından dolayı bu bölgede daha aktif bir rol oynamaya çalışmaktadırlar. ABD’nin tek kutupluluk egemenliğine son vermek isteyen bu ülkeler İran’la olan ilişkilerinde daha aktif bir rol oynamaya başlamışlardır (Barzegar, 2010: 88-91). Neticede 11 Eylül sonrası İran’ın Orta Doğu’daki nüfuz ve güç oranı gittikçe belirginleşmeye başlamıştır. Afganistan, Irak, Lübnan ve Filistin’deki gelişmelerle beraber “ABD vuruyor İran kazanıyor.” genellemesi kabul gören bir bakış açısı haline gelmiştir. Bunun yanında

²³ Şii hilali kavramı ilk olarak Ürdün Kralı Abdullah tarafından dile getirilmiştir. Kral Abdullah 2004 yılının Aralık ayında verdiği bir demeçte Sünni Arap ülkelerinin Şii hilali tarafından kuşatıldığını belirtmiştir. Kral’a göre; hilal İran’dan başlamakta, son dönemde Şii hâkimiyetinin olduğu Irak’ı kapsayarak, Alevi elitlerin yönettiği Suriye’den ve Şii nüfusunun giderek arttığı Lübnan’a kadar uzanmaktadır. Şii-Sünni ayrımına dayanan ve ana teması İran önderliğinde bir Şii-Sünni çatışması olan pek çok eser ve makale, Irak ve Lübnan’da artan Şii etkisiyle birlikte bu dönemde yayınlanmıştır. Kral Abdullah’tan sonra Mısır Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek de 2006 yılında bir televizyon kanalına verdiği demeçte Orta Doğu’da yaşayan Şii nüfusun bulunduğu ülkelerden çok İran’a karşı bir bağlılık hissettiğini belirtmiş ve bu siyasi tavrı eleştirmiştir. Bu iki lider dışında Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı Saud al-Faisal da aynı doğrultuda açıklamalarda bulunmuştur. İran’ın nükleer bir güce sahip olmasının, bu ilişkinin daha yoğun bir şekilde yaşanmasına neden olabileceği değerlendirilmektedir (Salihi, 2011: 195-196).

ABD'nin Irak işgali dünyadaki anti-Amerikanizm dalgasını körüklemiştir (Keskin, 2007a: 46-48).

İran'ın nükleer silah elde ederek, Orta Doğu'da Soğuk Savaşın sınırlamalarından kurtulmuş ABD'den ve nükleer silahlarla donanmış İsrail'den kendisine yönelebilecek herhangi bir askerî saldırıyı önlemeyi ve böylece güvenliğini ve rejimin bekasını garanti altına almayı amaçladığı söylenebilir. Nükleer silaha sahip bir İran kendisini daha güvende hissederek daha rahat hareket edecek, bu da İran'ın küresel ve bölgesel politikalarda rolünün daha da artmasına yol açacaktır. Gerçekte, İran nükleer silahlara sahip olsa bile, bu silahları ne ABD'ye ne de İsrail'e karşı kullanabilme yeteneğinden yoksundur. Çünkü İran kendisine karşı bir nükleer saldırıyı orta ve uzun vadede önleme imkânına sahip değildir (Güner, 2007: 32). Öte yandan ABD'nin nükleer silahlara sahip bir İran'dan duyduğu tehdit algılaması, İran'ın askerî olarak şimdilik dokunulmaz hale gelmesinde yatmaktadır. ABD de askerî açıdan en yüksek teknolojiye sahip olmasına rağmen, kendisine balistik nükleer silahlarla yapılacak bir saldırıyı kesin şekilde önleyecek kapasiteye henüz sahip değildir²⁴(Güner, 2007: 21). Ancak İran'ın nükleer silah gücü dolayısıyla kendisine karşı herhangi bir askerî saldırıyı caydırma kapasitesine sahip olacağı da açıktır. Bunun da Soğuk Savaş dönemindekine benzer, ancak bölgesel alanla sınırlı, bir dehşet dengesinin ortaya çıkmasına yol açması büyük bir olasılıktır (Güner, 2007: 32).

Soğuk Savaş döneminde nükleer silahların oluşturduğu dehşet dengesi, ABD'nin nükleer İran'dan aldığı tehdit algılamasını doğrular niteliktedir. Nitekim bu dehşet dengesiyle birlikte Soğuk Savaş döneminde yeni bir dünya savaşı yaşanmamış, Sovyetler Birliği ile Çin birbirlerine yönelik daha dikkatli politikalar yürütmüş, aynı şekilde Pakistan ve Hindistan arasında Keşmir sorundan dolayı ortaya çıkan savaş ihtimali iki tarafın sahip

²⁴ ABD böyle bir saldırıyı kesin şekilde önlemeyi amaçlayan çalışmalarına 1983 yılında Başkan Ronald Reagan döneminde "Stratejik Savunma Girişimi" adlı projeyle başlamıştır. ABD, daha sonra "Ulusal Füze Savunma Sistemi" olarak adlandırılan bu projeyi test edilmemiş olmasının getirdiği teknik sorunlar, maliyeti ve güncel tehditlere tam karşılık gelmemesi gibi sebeplerle revize ederek 2010 yılında NATO projesine dönüştürmüştür (Bölme, 2010: 7-8). Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde bu konu hakkında detaylı bilgi verilecektir.

olduğu bu silahlar nedeniyle gerçekleşmemiştir (Sagan ve Waltz, 2003: 109-124). Nükleer silaha sahip bir İran'ın Orta Doğu'da dengeleyici bir unsur olacağını öne süren Waltz, "İran'ın İsrail'i dengeleyici güç olarak bölgeye istikrar getirebileceğini, bu yüzden de nükleer silah sahibi olması" gerektiğini savunmuştur. Waltz bu argümanı İsrail'in bölgesel nükleer monopolünün Orta Doğu'daki mevcut istikrarsızlığı devam ettirdiğini ve bu unsurun dengelenmediği sürece istikrarsızlığın devam edeceğiyle desteklemektedir (Waltz [web], 2012).

ABD açısından İran'ın Orta Doğu bölgesinde bir nükleer güç olarak ortaya çıkmasının en önemli sakıncalarından birisi de bu durumun bölgede domino etkisi yaratma ihtimalidir. Bölgedeki diğer ülkeler, örneğin Mısır, Türkiye ve Suudi Arabistan da aynı yönelim içine girebilirler. Böyle bir durumda da ABD bölgede dengeleri kurmak ve daha da önemlisi kendi çıkarlarını koruyabilmek için daha az alternatife sahip olacaktır. Nükleer güce sahip bir İran'a karşı terörizm ile mücadele çerçevesinde bir tutum ve politika geliştirmek ABD açısından zorlaşacaktır (Çakmak, 2007a: 110). Ayrıca ABD'ye göre İran, NPT'ye taraf olduğunu öne sürerek nükleer silah geliştiremeyeceği bahanesi ve garantisi altında nükleer silah geliştirme eşiğine gelmektedir. Bu kapsamda ABD, İran'ın nükleer silah geliştirme yeteneğini kazandıktan sonra NPT'den çekilerek uluslararası hukuka göre sorumluluktan kurtulacaktır. Bu durum da Amerika'nın İran'ın nükleer programı ile ilgili tehdit algısını artırmaktadır (Bowen ve Kidd, 2004: 267).

Kısacası, ABD açısından nükleer silahlara sahip radikal bir İran gerek bölgesel gerekse küresel hedefleri önünde, yukarıda bahsi geçen birçok tehdit algılaması çerçevesinde "tahammül edilemez" bir engel teşkil etmektedir. İran'ın nükleer programında geldiği aşamanın, ABD'nin problemlerin bir çatışma ya da kriz noktasına gelmesini engellemek amacıyla benimsediği "önleyici müdafaa doktrini" çerçevesinde düşünüldüğünde, İran'ın Irak Savaşı gibi benzer bir süreçten geçmesi olasılık dâhilindedir (Gök, 2008: 84).

b. Rusya'nın Nükleer İran'dan Tehdit Algısı

Tarih boyunca inişli çıkış bir seyir izleyen İran-Rusya ilişkileri Soğuk Savaş sonrası dönemde yakınlaşmaya başlamıştır. Özellikle SSCB'nin dağılması ve Soğuk Savaş'ın sona ermesinin getirdiği tek süper güç olmanın avantajlarını değerlendirerek dünya politikasında inisiyatif ele alan ABD, artan ekonomik avantajlarını da sonuna kadar kullanarak siyasal üstünlüğünü ekonomik üstünlükle perçinlemek istemiştir. Bu doğrultuda Orta Asya ve Hazar bölgesindeki petrol paylaşımından önemli paylar elde ederek bir anlamda Rusya'nın arka bahçesine gelip yerleşmiştir. ABD'nin ekonomik anlamda kazandığı bu yeni avantajlar daha fazla askerî harcama yapmasını ve güvenlik politikalarında daha saldırgan bir politika benimsemesine yol açmıştır. 11 Eylül saldırılarının ardından da ABD, uyguladığı politikaları meşru bir zemine taşıma imkânına kavuşurken Orta Asya bölgesinde askerî varlığını olabildiğince artırmıştır. ABD'nin bu politikaları şüphesiz Rusya, Çin ve İran gibi bölgesel güçlerin tepkilerine ve zaman zaman birbirleriyle yakın iş birliği içinde olmalarına neden olmuştur (Arı, 2004a: 326-327).

Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan bu stratejik ortaklıkla birlikte İran, 1995 yılından itibaren ABD yönetimi tarafından kendisine uygulanan ambargo politikasını Rusya ile aşmış ve Rusya'nın sağladığı bu destekle uluslararası toplumda yalnızlık yaşamaktan kurtulmuştur²⁵. Dolayısıyla ABD'nin uluslararası sistemi tek merkezli hiyerarşik bir yapıya dönüştürmeye yönelik politikalarına birlikte karşı koyan bu iki devlet, çok kutuplu bir yapının kurulması doğrultusunda ortak politikalar benimsemişlerdir. Zira ABD'nin giderek Orta Asya ve Hazar'da askerî-siyasi varlığını arttırarak Rusya'yı kuşatmaya çalışması bu ülkeyi tedirgin etmektedir. Bunun sonucunda, ABD tarafından Rusya'ya yönelik baskılar ve bu devleti İran'la ilişki kurmaktan alıkoymaya yönelik çabalar başarılı olamamıştır (Arı, 2004a: 327-328).

²⁵ İran, 1990'ların ortasında Rusya ile başlayan yakın ilişkilerini Rusya-ABD ve Avrupa-ABD ilişkilerindeki anlaşmazlıklarda bir koz olarak çok başarılı bir şekilde kullanmıştır. Kısa zamanda kendisine uygulanan tecritten kurtulan İran, ABD dışındaki birçok Batı ülkesi ile ilişkilerini geliştiren etkili bir bölgesel aktör haline gelmiştir. İran'a yapılan yabancı sermaye yatırımları artmaya başlamıştır. Bütün bunlarda 1980'lerin sonunda SSCB'nin ve 1990'lı yıllarda Rusya'nın etkisi ve katkısı büyük rol oynamıştır. Rusya, ABD'nin tepkisine rağmen İran ile milyarlarca dolarlık ortak projelere başlamıştır. İsfahan Demir-Çelik Fabrikasının modernizasyonu (300 milyon dolar), Hazar Denizinde İran karasularında ortak petrol arama çalışmaları, Buşehr Nükleer Santrali'nin inşasına başlanması ve Güney Pars'taki gaz yataklarının işletmeye açılması gibi projeler bunlar arasında örnek gösterilebilir (Özbay, 2007: 176).

Dolayısıyla, Rusya'nın nükleer İran'dan tehdit algısını bu çerçevede analiz etmek ve değerlendirmekte fayda vardır.

Gerçekte Rusya'nın, İran'ın nükleer silah sahibi olmasını istediği şeklinde bir yaklaşım hatalı olacaktır. Zira İran'ın nükleer silah sahibi olması, Rusya için de tehdit anlamına gelmektedir. Çünkü böyle bir durumda İran, Rusya'nın güneyinde nükleer silah sahibi potansiyel bir askerî tehdit olarak algılanacaktır. İran'ın, Kafkasya bölgesinde politik ve ekonomik açıdan nüfuzunu arttırmak istemesi gerçeği göz önüne alındığında, nükleer güç sahibi bir İran bu bölgede Rusya'nın ekonomik çıkarları ve politik varlığı için ileride tehdit haline gelebilecektir. İslam dünyasındaki köktenci akımların ve terör eylemleriyle adlarını duyuran silahlı grupların geleneksel destekçisi olarak görülen İran'ın nükleer silah sahibi olması ihtimali diğer dünya ülkeleri gibi Rusya'yı da endişeye sevk etmektedir. Kendi topraklarında ve özellikle Kuzey Kafkasya'da İslami söylemi kullanan bu tür bölücü-ayrılıkçı gruplarla mücadele eden ve bütün ülkeleri uluslararası terörizm ile mücadelesinde kendisine destek olmaya çağıran Rusya için böyle bir durum, endişelerinin daha da artacak olması anlamına gelmektedir (Özbay, 2007: 202-203). Nitekim 2004 yılında Rusya Devlet Başkanı Putin; "Rusya'nın nükleer silah sahibi ülkelerin artmasına karşı olduğunu ve buna İran'ın da dâhil olduğunu" belirtmiştir. 2005 yılının Şubat ayında da Rusya, Buşehr reaktörü ile ilgili nükleer yakıtı sağlayacağına dair anlaşmayı, kullanılan yakıtın tümünün Rusya'ya geri dönmesi şartıyla imzalamıştır. Böylece nükleer yakıtın silaha dönüşme olasılığı ortadan kaldırılmıştır. Bu hamleler Rusya'nın İran'ın nükleer meselesinde dengeli bir politika izlediğini göstermektedir (Kayrak [web], 2012).

Ancak Batı'dan farklı olarak Rus yetkililer, İran'ın NPT'yi imzalayan diğer devletler gibi barışçıl amaçlarla nükleer program geliştirme hakkına sahip olduğu görüşündedirler. Rusya'nın İran'ın barışçıl nükleer programı konusunda verdiği desteğin nedenleri; bölgede kendi etkisini artırmak, bölgedeki ABD etkisini kırmak, İran'a sattığı askerî teknolojiden gelir elde etmek, dünya enerji piyasalarına hâkim olmak ve Rusya'nın dünyada tekrar söz sahibi olduğunu göstermek şeklinde özetlenebilir. Buna ilaveten Rusya,

İran'ın nükleer programı konusundaki sorunun yalnızca diplomatik yollarla çözülebileceğini düşünmektedir. Bütün bunlardan dolayı Rusya, kendi çıkarlarını da göz önünde bulundurarak İran'ı uluslararası arenada desteklemeye devam etmekte ve İran'a her hangi bir müdahale yapılmasına karşı çıkmaktadır. Rus diplomatlar, uygulanan ambargoların da sorunu çözmeyeceği, sadece daha fazla körükleyeceği görüşündedirler (Kamalov, 2012: 7-8).

Rusya açısından bakıldığında konunun psikolojik boyutu da önemlidir. Eğer Rusya; ABD ve Avrupa'nın baskılarıyla İran'ı desteksiz bırakırsa, kamuoyunda Rusya'nın ABD dış politikasına boyun eğdiği şeklinde ortaya çıkacak imajdan da çekinmektedir. Bu ise geleneksel olarak Amerikan karşıtı Rus kamuoyu ve politik eliti için kabul edilemez bir durumdur. Rusya'nın yalın ilişki içerisinde bulunduğu Eski Yugoslavya Devlet Başkanı Slobodan Milošević'in Lahey'deki BM Savaş Suçları Mahkemesi'ne teslim edilmesi, Irak'taki savaşa engel olamayarak Saddam Hüseyin'in devrilmesi, sınırlarında gerçekleşen renkli devrimler, Rusya tarafından hep yenilgi olarak algılanmaktadır. Aynı durum İran konusunda da geçerlidir. Bu yüzden, Rusya'da çoğunluğu oluşturan ve gücü elinde tutan muhafazakârlar sadece ABD ile kötü ilişkilere sahip olmasından dolayı Rusya'nın İran'ı desteklemesi gerektiğini düşünürken, Liberaller İran'a oldukça olumsuz yaklaşmakta ve Rusya'nın aşırı İran yanlısı dış politikasını eleştirmektedirler (Özbay, 2007: 206).

Rusya'nın İran'ın barışçıl nükleer programı konusunda verdiği desteğin diğer amacı, İran'a sattığı askerî teknolojiden elde ettiği gelirin kesintiye uğramamasıdır. İran-Irak Savaşı sırasında başlangıçta Irak'ı destekleyen Moskova, 1987 yılında ani bir karar ile İran'dan yana tavır almış ve 1989 yılında taraflar MİG-29 ve SU-24 olmak üzere Rus askerî teknolojisinin İran'a satışı konusunda anlaşmışlardır. Daha sonraki yıllarda İran'ın Rus askerî teknolojisine olan bağımlılığı artmıştır (Kamalov, 2012: 8). Irak'ın Kuveyt'i işgali sonrası başlayan "Körfez Savaşı" ile ABD'nin bölgede askerî varlığının güçlenmesi ve İran'ın Arap dünyasındaki en büyük rakibi S. Arabistan'ın ABD'den milyarlarca dolarlık silah alımı bu bağımlılığın artmasında çok

etkilidir. 1980'li yılların sonundan 2000'li yılların başına kadar Rusya'nın İran'a yapmış olduğu silah ve askerî malzeme satışı 2,5 milyar doları aşmıştır. 2001 yılı sonunda Rusya Devlet Başkanı Putin düzenlenen bir toplantıda şu açıklamayı yapmıştır (Özbay, 2007: 181):

"Yanılmıyorsam 60 ülke ile bu alanda iş birliği yapıyoruz. Ancak, eğer yüzde olarak bakılırsa, bu 60 ülke ile olan ilişkimizi çok önemli ortaklarımız olan 2-3 ülke ile olan ilişkilerimizle karşılaştırmak mümkün bile değil."

Putin'in kastettiği ülkeler sırasıyla Çin ve Hindistan ve İran'dır. Rusya, 2005 yılı Kasım sonunda varılan anlaşma gereği, 2006-2008 yılları arasında İran'a 1 milyar dolarlık silah satışı yapmaya karar vermiştir. Bu silahlar arasında, toplam 700 milyon dolarlık, hava savunma füzesi olan TOR-M1'ler yer almaktadır. Ayrıca, Rusya İran Hava Kuvvetleri envanterinde bulunan 35 adet Mig-29 ile 24 adet Su-24 savaş uçağının ve 30 adet Mi-8 askerî helikopterinin modernizasyonunu üstlenmiştir. İran'ın hâlihazırda geliştirdiği füze programında en büyük yardım aldığı ülkelerden bir tanesi de Rusya'dır. Ayrıca eski itibar ve gücünün nostaljisiyle yaşayan Rusya, İran'a silah satılmaması yönündeki ABD'nin baskılarını²⁶ aşağılanma olarak algılamaktadır. Bu yüzden, ABD'ye rağmen İran'a silah satımı Rusların milli duyguları okşamaktadır. Rusya'nın savunduğu çok kutuplu dünya söylemleri çerçevesinde geliştirdiği ilişkilerinde genellikle silah ticareti ağır basmaktadır (Özbay, 2007: 181-184). Sonuç olarak, İran'ın ABD ve Batı'nın silah ambargosu ile karşı karşıya kalmasını kendisi için bir fırsat haline getiren Rusya, İran'ı kendisinin birinci silah pazarı yapmıştır. Zaten ABD'yi de Rusya'nın Orta Doğu politikasında en fazla rahatsız eden konu, Rusya'nın en büyük silah pazarı olan bölgesinin Orta Doğu olmasıdır (Asma [web], 2009). Bu bağlamda Rusya'nın İran'ın nükleer programı konusunda verdiği desteğin

²⁶ Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında özellikle gelişen İran-Rusya ilişkilerinden rahatsızlık duyan ABD, Rusya'ya uyguladığı baskılar sonucu Rusya ile İran arasında var olan anlaşmalar sona erdiğinde Rusya'nın İran'a silah satımını durduracağı konusunda anlaşmaya varmışlardır. 1995'de dönemin Rusya Başbakanı Viktor Çernomırdin ve ABD Başkan Yardımcısı Albert Gore arasında imzalanan Memorandumu göre Rusya, İran'a yapacağı silah ihracatını kısıtlarken bu ülke yeni anlaşmalar imzalamayıp 31 Aralık 1999 tarihinden itibaren de İran'a silah satmayacaktı. Rusya buna karşılık ABD'den yıllık 500 milyon ile 1 milyar dolar arasında değişen yardımlar alacaktı. 2000 yılında ABD'de yapılan başkanlık seçimlerinde aday olan Gore'u yıpratmak için muhaliflerin bu gizli yapılan anlaşmayı açığa çıkarmaları üzerine Rusya, anlaşmadan tek taraflı olarak çekildiğini ilan etmiştir (Özbay, 2007: 182; Kayrak, [web], 2012).

arkasındaki sebeplerden biri, İran'a sattığı askerî teknolojiden elde ettiği gelirin kesintiye uğramamasıdır.

Rusya'nın, İran'ın barışçıl nükleer programı konusunda verdiği desteğin arkasında yer alan bir diğer sebep dünya enerji piyasalarına hâkim olmak vizyonudur. Dünya'nın üçüncü en geniş petrol ve Rusya'nın ardından en zengin ikinci doğal gaz rezervlerine sahip olan İran; bir taraftan üretimini artırmak, ona paralel ihraç projeleri geliştirmek, var olan projelere ortak olmak ya da gaz sağlamak gibi problemlerle karşı karşıyadır. İran ham petrol ihracatında bir sorun yaşamazken bu kaynak zenginliğine rağmen rafineri kapasitesinin yetersizliğinden dolayı doğal gaz ihracatçısı bir ülke değildir²⁷. Enerji Uzmanı Yusuf Yazar'a göre, ABD'nin İran'a nükleer programı nedeniyle uyguladığı ambargolar bu ülkenin yaşadığı problemlerin en önemli sebebidir. Dolayısıyla İran, kendi gazını Avrupa pazarlarına ulaştıracak projelere katılamamakta veya bu yönde yapmak istediği projeleri gerçekleştirmek için gereksinim duyduğu yabancı yatırımcılara ABD ambargosu nedeniyle ulaşamamaktadır. Böylece, dünyanın ikinci en büyük doğalgaz rezervlerinin sahibi olmasına rağmen uygulanan ambargolarla Doğu Batı hattındaki mevcut enerji nakil projelerinde İran'ın yer alamaması, Rusya ve Çin'in işine gelmektedir (İşeri, 2012: 58-59).

Sonuç olarak İran'ın nükleer silah sahibi olması Rusya tarafından da tehdit olarak görülmektedir. Ancak bir savaş ya da askerî müdahale olmaması ve Rusya'nın İran'ı etki altında tutmaya devam etmesi durumunda; Rusya nükleer politikasını, İran'ın nükleer bomba yapma yeteneğini göre ayarlayacaktır. Yani bu yeteneği kazanmasına engel olacak bir politika izleyeceği beklenmektedir. Neticede Rusya, karşısında değil yanında güçlü bir İran ile tek kutuplu dünya karşıtlığı politikasında çok önemli bir müttefik sahibi olacaktır (Özbay, 2007: 207). Özet olarak Rusya, nükleer İran'ı tehdit olarak görmekle beraber dayandığı politika "kazan kazan" şeklindedir. Zira Rusya, İran'ı bir saldırıdan koruyabildiği sürece Orta Doğu'da güçlü ve önemli bir dost kazanmış olacak, önleyemez de savaş çıkarsa yükselen petrol fiyatları nedeniyle yine süreçten kazançlı çıkacaktır (Tellal, 2010: 228).

²⁷ Örneğin İran, Türkiye'ye yapmakta olduğu yıllık yaklaşık 8 milyar metreküplük ihracatı Türkmenistan'dan yaptığı ithalatla sağlamaktadır (İşeri, 2012: 58).

c . AB'nin Nükleer İran'dan Tehdit Algısı

Avrupa ülkelerinin İran ile tarihi bağları vardır. Avrupa ülkeleri İran'a, Orta Doğu'da 1945'ten sonra nüfuz kazanan ABD'den çok önce, 16. yüzyılda girmişlerdir. İran, Avrupalılar için, Osmanlı'yı dengelemek ve genişlemesini engellemek için önemli bir unsur olmuştur. İran'ın tarihi, kültürel ve jeopolitik konumu, Avrupalılar için her zaman önemli görülmüştür. 2. Dünya Savaşı'na kadar İran'daki yabancı hegemon güç olan Avrupalılar, 2. Dünya Savaşı'ndan sonra bu gücü ABD'ye devretmişlerdir. Nüfuzlarını ABD'ye kaptırmış olsalar da İran ile iyi ilişkiler içinde olmak istemişlerdir (Keskin, 2008: 116).

AB-İran ilişkileri 1979 İslâm Devrimi'nden itibaren gergin bir sürece girmiştir. İran'ın insan hakları ihlalleri, terörizme verdiği destek, Orta Doğu barış sürecini engellemeye çalışan tutumu, KİS'lere sahip olma çabası ve Salman Rüştü konusu, İran-AB ilişkilerinde her zaman gerginlik kaynağı olmuştur. 1989'da Rafsancani'nin Cumhurbaşkanı olması dış ilişkilerde yeni bir dönem başlayacağı umudunu vermiştir. Rafsancani pragmatist söylemleri ile AB ülkeleri ile iyi ilişki kurma eğilimi göstermiştir. Bu iyileşmenin devamı olarak 1992'de AB ülkeleri, İran ile ilişkilerinde "Eleştirel Diyalog" adıyla yeni bir dönem başlatmışlardır. Bu yeni politikayla AB, İran ile ilişkilerini sürdüreceğini ancak bu ilişki süresinde İran'la ilgili rahatsız olduğu konularda İran'a baskı yapacağını bildirmiştir. AB ülkeleri, insan hakları ihlalleri, terörizme verdiği destek, KİS'ler ve Orta Doğu barış süreci konusunda İran'a baskı yapacaklarını ve İran'ın bu konularda davranışlarını değiştirmesini isteyeceklerini ilân etmişlerdir (Bayır, 2002: 55-56).

1997'de İran'da Hatemi'nin iktidara gelmesi İran-AB ilişkilerinin gelişmesine Rafsancani dönemine göre daha fazla katkı sağlamıştır. Hatemi'nin iç politikada sivil toplum, özgürlük ve demokrasi ile dış politikada "tansiyonu düşürmek" ve "medeniyetler diyalogu" söylemleri, AB ülkelerinin İran ile ilişkilerinin yeni bir döneme girmesine neden olmuştur. Bu anlamda AB, ABD müttefiki olmasına rağmen İran konusunda ABD'den farklı bir politika takip etmiştir. AB, ABD'den farklı olarak İran ile diyalogu koparmak istememiştir. AB bu dönemde İran'a karşı tecrit ve ambargo politikaları

uygulamayı kabul etmezken ABD'nin "İkili Çevreleme" politikasının tam aksi yönünde hareket etmiştir. 11 Eylül olaylarından sonra İran'ın "Şer Eksenini" bağlamında değerlendirilmesini kabul etmemiştir. Ancak AB, İran konusunda ABD'den farklı bir politika geliştirmeye çalışmış olduğu hâlde İran-AB ilişkileri istenilen düzeyde derinleşememiştir. İran-AB arasında var olan iç ve dış politikadaki sorunlar ve fikir farklılıkları bu ikili ilişkinin derinleşmesini engellemiştir. Çünkü ABD gibi AB de farklı bir İran arayışındadır ve günümüzdeki İran'ı değiştirmek istemektedir (Bayır, 2002: 56).

Bu bağlamda AB'nin İran'ı değiştirme yolundaki politikaları ABD'den farklıdır. AB'nin İran politikası bu ülkeyle ilişki kurarak onu küresel sisteme entegre etme şeklindedir (Keskin, 2005: 4). Çünkü AB, İran için önemli bir ticari partner olduğu kadar; İran da AB için hem enerji güvenliği hem de bölgesel güvenlik açısından son derece önemlidir. Şöyle ki, özellikle Orta Doğu'daki bölgesel barış ve istikrar için İran önemli bir bölgesel güç merkezidir. AB, İran'ın nükleer güç elde etmesini başta Orta Doğu'da olmak üzere küresel anlamda da etkileri olabilecek bir sorun olarak görmekle birlikte, askerî güç kullanmasını gerektirecek bir tehdit olarak da görmemektedir (Dağcı, 2007: 130-131). Bu sebepte dolayı, AB İran'ın barışçıl amaçlarla nükleer enerjiden yararlanma hakkını teslim etmekte, fakat bu ülkenin uluslararası toplumun uyarılarına rağmen şeffaflıktan uzak bir biçimde geliştirdiği nükleer programına şüphe ile yaklaşmakta ve İran'ın nükleer faaliyetlerini bir tehdit olarak algılamaktadır (Çaman, 2007: 137).

İran'ın nükleer programının AB tarafından bir tehdit olarak algılanmasının diğer bir gerekçesi, bu teknolojinin salt nükleer silah üretimine olanak verebilme potansiyeli değil, aynı zamanda bu üretilmesi söz konusu olabilecek silahların taşıyıcısı olan roket teknolojisine hâlihazırda sahip olmasıdır. Zira İran her geçen gün balistik füze sistemlerini ve menzillerini geliştirmektedir. Dolayısıyla İran'ın mevcut balistik füze teknolojisi de uzmanların İran'ın nükleer programının sadece barışçıl amaçlara yönelik olmadığı yönündeki tezini güçlendirmektedir. Bu konuda AB, 2003 yılı Konsey bildirgesinde Orta Doğu'daki nükleer silahlanma riskine açıkça değinerek bunun AB'de kaygı uyandırdığını ortaya koymuştur. AB "Komşuluk

Politikası” çerçevesinde periferisinde kendi değerlerini paylaşan, ekonomik olduğu kadar politik ve güvenlik politikaları bağlamlarında da AB'nin çıkarları ile ters düşmeyecek dost ülkelerle çevrili olmasını hedeflemektedir. İran'ın bu anlamda AB'nin periferisinde istikrarlı bir ülke konumuna gelmesi, AB güvenliği ile ilintili olarak nitelendirilmektedir (Çaman, 2007: 141-142).

Bu minvalde AB'ye üye devletler 2003 yılında ilk defa “Güvenlik Stratejisi” ve “KİS'lerin Yayılmasını Önleme Stratejisi” konularında uzlaşmaya varmış ve bu yöndeki strateji belgelerini onaylamışlardır. Bu konuda uzlaşma sağlanmasını tetikleyen en önemli husus 11 Eylül saldırıları ve sonrasında Batı dünyasında bu yönde artan kaygılar olmuştur. Bu tarihten sonra AB, tehditleri saptama, komşuluk alanına giren bölgelerde güvenliği tesis etme ve çok taraflılık esasına dayanan uluslararası bir düzenin kurulması hedeflerine odaklanmış ve bu hedefleri gerçekleştirmek için Atlantik İşbirliği ve diğer uluslararası aktörler ve kuruluşlarla iş birliği içerisinde olma çabalarına yönelmiştir. Bu noktadan hareketle AB'nin üç önemli üyesi İngiltere, Fransa ve Almanya AB Troykası (AB/3) ya da diğer bir ifade ile AB, İran nükleer krizinin çözülmesinde arabuluculuk rolüne soyunmuşlardır. AB Troykası bu krizi çözmeye kalkışmasının üç temel nedeni vardır. Birincisi; AB'nin, Irak benzeri ikinci bir tecrübe daha yaşamak istememesi ve bu nedenle ABD politikalarını dengeleyici bir rol üstlenmesidir. İkincisi; nükleer silahların yayılmasını önleme hedefi her ne kadar önemliyse de önemli bir ticari partneri olan İran'ı kaybetmek istememesidir. Son olarak da AB'nin küresel bir aktör olma amacına İran nükleer krizinin çözüme kavuşturulmasıyla sağlayacağı katkıdır (Ekinci, 2009: 216-217).

AB'nin İran nükleer çalışmasına yönelik politikası bu çerçevede şekillenmiştir. Ancak İran'ın "nükleer silah üretebilecek kabiliyete sahip devlet konumunda olmak" arzusu ve kararlılığının yanı sıra AB'nin bu ülkenin uranyum zenginleştirme tesislerini kapatmaya zorlayabilecek bir siyaset oluşturabileceği zor gözükmemektedir. Ekonomik, siyasi ve toplumsal açılardan ciddi zorlukların yaşandığı AB içinde kendi açısından "hayati" olarak tanımlanacak konularda bile görüş birliğine varılması ya çok zor olmakta ya da mümkün olmamaktadır. Son 15 yılda hemen yakınında cereyan eden ve

kendisine direkt ya da dolaylı etkileri olacak güvenlik sorunlarına dahi çok gecikmeli olarak reaksiyon verebilen AB'nin net olarak tanımlanabilecek bir "Ortak Dış ve Güvenlik Politikası" henüz oluşmamıştır (Kibaroğlu, 2006b: 99-100).

Gelinen noktada, AB krizin başında ABD'nin tersine İran ile müzakerelere sıcak yaklaşmış ve diplomatik bir uzlaşma hedeflemiştir. Ancak Ahmedinecad'ın Cumhurbaşkanı seçilmesiyle başlayan İran'ın saldırgan ve anti semitist retoriği, AB'nin İran'ın nükleer programı ile ilgili kaygılarını artırmıştır. Bunun sonucunda AB kendi politikalarını revize ederek ABD'nin pozisyonuna yaklaşmak durumunda kalmıştır. AB'nin diplomatik çabaları sonucu her ne kadar İran masaya oturmak durumunda kalsa da İran kendi pozisyonundan taviz vermeyen tutumuna devam etmiş ve zaman kazanmasını bilmiştir. İran rasyonel bir oyalama taktiği ile nükleer programında ilerleme sağlamış, ayrıca AB ve ABD'yi karşı karşıya getirmeye çalışmıştır (Çaman, 2007: 146-148).

ç . İsrail'in Nükleer İran'dan Tehdit Algısı

1979 İran İslâm Devrimi öncesi İsrail, bölgede kendisini çevreleyen Arap kuşatmasından çıkmak için İran'a ihtiyaç duyarken İran'da Arapları dengelemek için İsrail'e ihtiyaç duymuştur. Mısır devlet başkanı Nasır'ın 1950'li yıllarda tetiklediği ve sonrasında yükselen Arap milliyetçiliği her iki ülkenin birbirlerine yakınlaşmasını sağlamıştır. Ayrıca Rıza Pehlevi İsrail'e yakınlaşmayı ABD'ye yakınlaşmanın bir aracı olarak da görmüştür. 1979 İran İslâm Devrimi'nden önce İran-İsrail ilişkileri bu temeller üzerine gelişmiştir. Ancak 1979'da Şah'ın devrilmesi ile birlikte İran'da aşırı İsrail karşıtlığı ortaya çıkmıştır. Bunun yanında İsrail karşıtlığı dinsel bir boyut da kazanmıştır. İsrail'i yok etmek, İran dış politikasının temel söylemlerinden biri haline gelirken (Özcan ve Bayır: 2002: 46-47) Chubin, din adamlarının İsrail karşıtı duruşlarının rejim için bir meşruiyet kaynağı, "rejimin ilkeli ve benzersiz olduğunun iddia edilebileceği bir alan" hâline geldiğini ileri sürmektedir (Parsi, 2011: 186). İran-İsrail ilişkisi, 1982 yılında İsrail'in Güney Lübnan'ı işgal etmesinden sonra daha da gerginleşmiştir (Özcan ve Bayır: 2002: 47).

Bu bağlamda İran'ın sahip olduğu ve İsrail'in her noktasını vurabilecek nitelikteki Şahap-3 füzelerin ileride nükleer başlıklar yerleştirebileceği düşüncesi, İsraili yöneticilerin İran'dan ciddi tehdit algılamasına sebep olmaktadır. İsrail yönetimi, İran'ın nükleer programını söylendiği gibi sadece barışçıl amaçlarla değil; zamanla nükleer silah da yapabilecek şekilde geliştirilmekte olduğuna inanmaktadır. Bu nedenle İsrail yönetimi, gerekirse İran'a karşı askerî güç kullanarak nükleer alanda daha fazla ilerleme kaydetmesini engellemek düşüncesinde olduğunu saklama gereği duymamaktadır (Kıbaroğlu, 2012a: 75). Çünkü İsrail, İran tarafından yapılacak füze saldırılarını etkisiz kılabilmek için ihtiyaç duyduğu stratejik derinlikten yoksun bulunmaktadır (Özcan, 2006: 64). İsrail ayrıca bölgede saldırganlık kapasitesiyle kendisini tehdit edebilecek tek ülke olarak İran'ı görmektedir. Şimon Peres 1993'te İran'ın İsrail'i yıkmaya çalışan bir "akıl hastası" olduğunu yazmış ve Körfez Harbi'nde Irak'ın uğradığı hezimetin İran'ı stratejik bir süper güç hâline getirdiğine dikkat çekmiştir (Parsi, 2011: 187).

Siyonizmin neo-revizyonist okuluna göre, İsrail Orta Doğu'da asla kabul görmeyecektir ve bunun sonucunda bölgede asla barış olamaz, yalnızca, İsrail'in komşularının askerî yenilgisi yoluyla zafer olabilir. Bu stratejik doktrin İsrail ve komşular arasında nihai bir savaşı kaçınılmaz gördüğünden, İsrail'in "askerî üstünlük" aramaktan başka bir seçeneği yoktur. Sonuç olarak İsrail tehdit olma olasılığı olan herhangi bir ülkeyi tehdit olarak algılamaktadır (Parsi, 2011: 188). Dış politikasını bu doktrin etrafında şekillendiren İsrail; sahip olduğu KİS'lerle yeterli caydırıcılığı sağlamış, bununla birlikte İran'dan ya da bir başka bölge ülkesinden gelebilecek olan balistik füze saldırılarına karşı ABD ile birlikte geliştirdiği "Arrow-II" hava savunma sistemleri ile topraklarını koruyabilme yeteneğine önemli ölçüde sahip olmuştur (Kıbaroğlu, 2012a: 72). Ancak hiçbir hava savunma sisteminin henüz yüzde yüz etkili olmadığını dikkate alan İsrail kendisine karşı herhangi bir nükleer ya da kimyasal saldırı durumunda aynı şekilde karşılık verebilecek kapasiteye, hatta daha da avantajlı hale gelmek için ikinci vuruş kapasitesine yönelmiştir. İsrail'in sahip olduğu nükleer silahlarla donatılmış Dolphin denizaltıları bu işlevi görmektedir (Özkan, 2007: 30).

İran'ın nükleer tehdidinin yanı sıra vekil unsurlar aracılığıyla da İsrail'i tehdit edebilme kabiliyeti açıktır. İsrail'in komşusu Lübnan'da Hizbullah, Filistin/Gazze'de ise Hamas hem deklare ettikleri hem de aktüel politikalarında İsrail karşıtıdır. Hatta anılan unsurlar için İsrail karşıtlığı "ortak düşman" kavramı üzerinden iç bütünlüklerini sağlayabilecek bir unsur haline gelmiştir. Her iki örgütün de Tahran ile siyasi ve askerî ilişkileri olduğu bilinmektedir. Bu çerçevede bakıldığında İran'ın nükleer birikimini anılan vekil unsurlarıyla paylaşması halinde İsrail üç cephede birden tehdit algılamaya başlayacaktır (BÜSAM, 2010: 38-39).

İsrail, İran nükleer programından yukarıda aktarılan nedenlerden dolayı yüksek düzeyde tehdit algılamakla birlikte, İran'ın nükleer silah elde etmesi Tel Aviv'i politik olarak da bir açmaz içerisine sokacaktır. Nükleer bir İran İsrail için bölgede askerî-politik hareket serbestisinin kısıtlanması anlamına gelecektir. Geçmiş askerî operasyonlarına bakıldığında 1956'da Süveyş'in işgali, 1967'de Arap-İsrail Savaşı, 1982 ve 2006'da İsrail-Lübnan Savaşı ve İsrail Ordusu'nun bölgede giriştiği birçok harekât, savaşı İsrail toprakları ötesine taşıma prensibi ile gerçekleştirilmiştir. İran nükleer güce kavuşursa İsrail'in askerî -politik oldubittiler yapabilme şansı azalacak; Filistin sorunu, Hizbullah'ın varlığı veya Suriye ile barışın tesisi gibi konularla birlikte İran'ın nükleer silahları da her masaya oturduğunda İsrail'in karşısına çıkacaktır (BÜSAM, 2010: 39).

Önümüzdeki dönemde İsrail adına bir diğer kritik gelişme, bölgede güvenliğinin tesisi adına yardım alabildiği tek unsur olan ABD'nin izleyeceği siyasettir. İsrail ve ABD'nin İran'dan algıladıkları tehdit farklı düzeylerde. İsrail, İran'ı varlığı açısından bir tehdit olarak görürken, ABD için İran daha çok bölgedeki dengeleri değiştirebilecek bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Algılanan tehditler farklılaşırken, şüphesiz ki anılan tehdidin ortadan kaldırılmasına yönelik çabalar da farklılık gösterebilecektir (BÜSAM, 2010: 40).

İsrail halkı, bürokrasi ve siyaset dünyasının içinde İran'ın nükleer faaliyetlerinden kaynaklanan tehdit algısı konusunda çok derin görüş ayrılıkları yaşanmamaktadır. Bu konuda farklı görüşte olanların ağırlığının

oranı ise ABD'dekine oranla daha zayıf kalmaktadır. İran'a karşı bir saldırıda bulunulduğu takdirde kendi ulusal güvenliğine fazla bir katkı olmayacağını, aksine terörü teşvik etmek suretiyle zarar göreceğini düşünen ABD halkı ve yöneticilerinin aksine, İsrail halkında ve yöneticilerinde bu konuda terörle iç içe yaşamının yarattığı bir kanıksamışlık sezilenmektedir. İran'a yapılacak bir saldırının zararları, yapılmaması durumunda bu ülkenin nükleer silah sahibi olması sonrasında yaşanabilecek olası zararlardan daha az olacağı değerlendirilmektedir (Kibaroğlu, 2006c: 14).

Algılanan tehditler farklılaşırken, şüphesiz ki anılan tehdidin ortadan kaldırılmasına yönelik yaklaşımlar da farklılık gösterecektir. Dolayısıyla siyasi ve diplomatik yollardan ve ekonomik yaptırımlardan sonuç alınamayacağı kanaati kesin olarak İsrail'de olduğu takdirde, İsrail'in askerî bir operasyon düzenlemesi olasılığı artacaktır (Kibaroğlu, 2012a: 75). İsrail'in Irak'ın nükleer silah geliştirme projesi olduğu iddiasıyla kritik aşamaya geldiğini düşündüğü Osirak nükleer reaktörüne 1981 yılında bir hava saldırısı düzenlediğini hatırlatan birçok uzman, İran'a karşı da böyle bir olasılığın varlığından söz etmektedirler. Ancak, İsrailli yetkililere göre İran'a karşı girişilebilecek askerî bir operasyon birçok sakıncaları da beraberinde getirecektir (Kibaroğlu, 2006c: 14).

d. Arap Ülkelerinin Nükleer İran'dan Tehdit Algılamaları

İran dış politikası, devrimden günümüze kadar sistemsel değişkenlere bağlı olarak bir "arayış" içindedir. İran Humeyni döneminde ABD'den uzaklaşarak Batı'dan kopmuş, bölgesel lider olma hedefi çerçevesinde devrim ihracı stratejisiyle Basra Körfezi ve Orta Doğu'ya yönelmiştir. Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistemde yaşanan değişim ve dönüşüme bağlı olarak İran dış politikasında Doğu ve Batı eksenleri arasında gelgitler ve stratejik yön arayışları söz konusu olmuştur. Zira Soğuk Savaşın sona ermesi ve iki kutuplu sistemin statik yapısının ortadan kalkmasıyla açığa çıkan yeni uluslararası sistemin dinamik ve çok bileşenli yapısı, diğer devletleri olduğu gibi İran'ı da dış politikada yeni strateji ve taktik arayışlarına yönlendirmiştir. Humeyni, Rafsancani, Hatemi ve Ahmedinecad dönemlerinde oluşturulmaya çalışılan farklı dış politika konseptlerinin bu

yönüyle, özellikle sistem değişkenine paralel olarak şekillendiği görülmektedir (Sandıklı ve Salih: 2011: 2).

Sistemsal parametrelerin yanı sıra İran'ın oligarşik dini rejiminde birey değişkenleri de dış politika yapımında önemli rol oynamaktadır. 1979 Devrimiyle İran dış politikasında büyük bir kopuş meydana gelmesine rağmen, devrim sonrasında birey değişkenine bağlı olarak kopuştan ziyade önemli kırılmaların da yaşandığı görülmektedir. İran dış politikasındaki kırılmalar daha ziyade dış politika stratejilerine ve taktiksel hamlelere, süreklilikler ise dış politika hedefleri ekseninde oluşturulan orta ve uzun vadeli devlet politikalarına bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde ılımlı tavır ve söylemlerde bulunarak Batı ile uzlaşma ve diyalog sürecini önceleyen Hatemi'nin söz konusu yaklaşımının aksine askerî harcamalara önceki dönemlerden daha fazla kaynak aktarmasının ortaya çıkardığı bu paradoksal durum ancak İran dış politikasındaki süreklilik unsurlarıyla açıklanabilir. Benzer şekilde Şah döneminden bu yana sürdürülen nükleer çalışmalar ve Humeyni döneminden günümüze dek devam eden ABD ve İsrail karşıtlığı da İran dış politika zihniyetinin süreklilik öğeleri arasında öne çıkan belli başlı örneklerdir (Sandıklı ve Emekler: 2012a: 5-6).

İran'ın devlet politikalarını meydana getiren bu süreklilik unsurlarından en önemlisi, bölgede lider güç olma hedefidir. Humeyni'den Rafsancani'ye, Hatemi'den Ahmedinecad'a uzanan siyasi çizgide karar alma mekanizmasının öncelikli hedefi, İran'ı Orta Doğu coğrafyasının lider devleti konumuna taşıyabilmektir. İran bu hedefine ulaşmak için dış politikada (Şii) kimliğini kullanmaktadır. İran devleti dış politikasını geleneksel olarak ideoloji ve mezhep esaslı kurgulamaktadır. Dolayısıyla Tahran'ın dış politika çizgisinin Şiilik ekseninde tasarlandığı ifade edilebilir. İran'ın bölgedeki temel amacı, Lübnan ve Suriye'nin ardından ABD işgali sonrasında Şii grup ve partilerin güç kazandığı Irak'ın da dâhil olmasıyla genişleyen Şii eksenini muhafaza etmektir. Tahran aynı zamanda Pakistan ve Afganistan ile Körfez ülkelerindeki Şii nüfus üzerinde etkinlik kurmaya çalışmaktadır. İran, böylece daha geniş bir coğrafyada mezhep bağı ile siyasi ağırlık tesis edebilecek,

çevresindeki pek çok ülkenin içişlerinde söz sahibi olabilecektir (Sandıklı ve Emeklier: 2012a: 3).

İran'ın, Şii jeopolitiğini kendi lehine kullanmasını sağlayacak kurumları bulunmaktadır. Bunlardan biri manevi ve fikri birliği sağlayacak olan Kum kentidir. Şii din adamlarının eğitim aldıkları yerlerden biri olan Kum kenti son dönemde Irak'taki Necef kenti karşısında eğitim merkezi olarak daha çok ön plana çıkmaktadır. İran'ın bir diğer aracı ise bu ülkenin bölgede bazı gruplara hamilik yapmasını sağlayan İran Devrim Muhafızları'dır. Çatışmaların sıkça yaşandığı Orta Doğu'da Devrim Muhafızları, İran ile çıkar birliği olan diğer Şii ve İslami gruplara silah yardımı ve silahlı eğitim olanakları sağlamaktadır. Dolayısıyla, İran'ın bölgede diğer gruplar ile patronaj ilişkisi kurma aşamasında Devrim Muhafızları'nın işlevi önemlidir (Sandıklı ve Salihi: 2011: 4-12). Bu bağlamda İran'ın nükleer silahlar üretmesi durumunda jeopolitik hedeflerini gerçekleştirmek adına daha dinamik ve saldırgan bir dış politika takip edebileceği ve bölgesel etkisini arttırabileceği söylenebilir. Nitekim İran, nükleer programını bölgenin lider gücü ve küresel bir aktör olmak için rasyonel bir dış politika aracı olarak görmekte ve nükleer faaliyetlerine bu amaçla kararlı bir şekilde devam etmektedir (Sandıklı ve Emeklier, 2012a: 6).

İran'ın bölgede güç olma hedefi ve dış politikada Şii kimliğini kullanması nükleer silah üretme olasılığı ile birleşince, bölge devletleri İran'ın nükleer programını tehdit olarak algılamaktadırlar. Temmuz 2006'da İsrail-Hizbullah savaşı ve Aralık 2008'de İsrail'in Gazze saldırısı karşısında Arap ülkelerinin yaklaşımları Orta Doğu'da bir tarafta İran, Suriye, Hizbullah ve Hamas'ın diğer tarafta Mısır, S. Arabistan ve Ürdün'ün olduğu kutuplaşmayı şiddetlendirmiştir. İran'ın revizyonist dış politikası ve Şiiler üzerindeki etkisi, ABD ile iyi ilişkiler içerisinde olan, statükocu, geleneksel yönetimlerin hâkim olduğu Körfez ülkelerini de rahatsız etmektedir. Körfez ülkelerindeki kayda değer Şii nüfus, İran ile bazı ülkeler arasında deniz sınırı ve toprak anlaşmazlıkları ve İran'ın Körfez'de üstünlük kurma gayesi ile bir arada düşünüldüğünde Körfez ülkeleri, İran'ın nükleer silah yeteneğine kavuşmasını istememektedir. Dolayısıyla bu ülkeler, İran'ın nükleer faaliyetlerini Körfezin güvenliği için bir tehdit olarak algılamaktadır. Bu

devletlerin iddiasına göre; elindeki balistik füze teknolojisinin henüz yeterince gelişmemiş olmasından dolayı İran'ın ABD ve Batı Avrupa'yı tehdit etmesi mümkün olmamakta ve diğer yandan ABD'nin himayesindeki İsrail'e yönelik olarak da elindeki imkânları kullanması pek mümkün görülmemektedir. Yani İran elindeki nükleer gücü ancak sınırlı bir şekilde bölgesel güç olma adına kullanabilme imkânına sahip olacaktır (Sinkaya, 2010b: 90-95).

Bu noktada ekonomik kalkınmaları açısından güvenlik ve istikrarın önemli olduğu BAE, Katar, Bahreyn gibi Körfez ülkeleri nükleer silah sahibi İran'ın, caydırıcılık kapasitesine dayanarak bölgede Hürmüz boğazını kapatmak, revizyonist talepler ortaya koymak ve anılan ülkelerdeki Şii unsurları kışkırtmak gibi bir siyasi yol izlemesinden korkmaktadırlar. Bölgede 1991 yılında Saddam Hüseyin Irak'ının çok kısa süre içerisinde Kuveyt'i ilhak ederek bir "Irak vilayeti" haline getirmesi pratiği mevcutken; yüzölçümü, siyasi güç, demografik yapı vb. konularda İran ile kıyas kabul etmeyecek kadar güçsüz olan Körfez ülkelerinin aynı akıbete uğramaktan endişe etmeleri olasıdır (BÜSAM, 2010: 41).

Arap kamuoyunda İran'ın nükleer programını bir tehdit olarak görenlerin savlarını dayandırdıkları diğer bir gerekçe, İran'da karar alma sürecinin "rasyonel" olmadığı ve yöneticilerin keyfi kararlar alabileceği iddiasıdır. Bu iddiayı savunanlara göre İran, hiçbir devlet tarafından tehdit edilmemesine ve topraklarının işgal altında olmamasına rağmen İran dış politikasında çatışmacı bir çizgi izlemekte ve kendisini sürekli dış dünya ile savaş halinde görmektedir. Bu nedenle İran'daki liderler, hiç kimseye hesap vermeksizin, diledikleri an nükleer güce başvurabilecektir. Hiçbir kimse ve kuruma karşı sorumluluğu olmayan İran lideri Ayetullah Ali Hamaney'in bir fetvası nükleer silaha başvurulması için yeterli olabilecektir (Sinkaya, 2010b: 90).

Son olarak nükleer güvenlik ve çevre güvenliği kaygıları, ister barışçı olsun ister silah yapma amaçlı olsun İran'ın nükleer programına yönelik tepkilere neden olmaktadır. İran'ın nükleer programında göreceli olarak geri bir teknoloji (Rus teknolojisi) kullanması, Çernobil benzeri nükleer sızıntı ihtimalinden kaynaklanan güvenlik endişelerine yol açmaktadır. İran nükleer

tesislerinin nüfusun çoğunluğunun kıyıda yaşadığı Körfez ülkelerine oldukça yakın olması nedeniyle İran'ın nükleer tesislerindeki olası bir sızıntı Körfez'de büyük bir felakete yol açabilecektir (Sinkaya, 2010b: 91).

Öte yandan bölgedeki güç dengesinin sarsılmasının bazı önemli sonuçları olacaktır. Birincisi, İran nükleer gücüne dayanarak bölgede kendi hegemonyasını kurmaya çalışabilir. Bölgedeki İran karşıtları İran'ı Safeviler'den beri bölgeye yönelik olarak yayılmacı bir politika izlemekle itham etmektedir. İran'ın 1972'de Abu Musa ve Tunb adalarını "işgal" etmesi bölgede İran'a yönelik kaygıları güçlendirmektedir. İran'ın Şah döneminde "bölgesel güç" olma iddiası İslam Cumhuriyeti döneminde devam etmekle kalmamış İslami rejim bütün İslam toplumlarının liderliğine soyunmuştur. İran, nükleer güce sahip olması durumunda Hamas ve Hizbullah gibi müttefiklerine desteğini artırarak radikal dış politikasını daha kolay uygulama imkânına kavuşabilecektir. Bölgedeki gücünü artıran İran, Filistin barış sürecini engelleyebilir²⁸ ve Arap rejimlerini tehdit edip istikrarsızlaştırabilir. (Sinkaya, 2010b: 91). Zira İran'ın Orta Doğu barış sürecinde şimdiye kadar uygulaya geldiği politika bölgenin istikrarsızlaşmasında önemli rol oynamaktadır. Orta Doğu barış sürecinde yürüttüğü Hamas ve İslami Cihad'ın İsrail ve Filistin sorununun belirleyici faktörleri haline gelmeleri, İran'ın bölgesel ve uluslararası öneminin artmasına neden olmuştur. Filistin ve İsrail sorunu gerginleşmesi, bölge istikrarını ciddi boyutlarda tehdit etmektedir. Neticede İsrail ve Filistin sorununun merkezinde İran da bulunmaktadır (Özcan ve Bayır: 2002: 49).

İkincisi, bölgede nükleer silahlanma yarışının başlamasına yol açmasıdır. Orta Doğu zaten silahlanmanın en yoğun olduğu bölgedir. İran ile

²⁸ İran'ın İsrail karşıtı tutumu, İran-Arap ilişkilerinin gelişmesinde olumlu bir rol oynamamıştır. Bunun en önemli nedeni 1979 Devrimiyle birlikte İran'ın Arap ülkelere devrim ihraç etme niyeti olmuştur. Arap devletleri(Suriye hariç) İran hükümetinin bu politikasına duyduğu tepkiyi İran-İrak savaşında Irak'ı destekleyerek göstermişlerdir. İran ve Arap ülkeleri arasındaki gerginliğin diğer bir nedeni de Filistin sorunudur. Çünkü 1979'dan başlayarak bazı Arap devletleri, İsrail'in varlığını kabul etmeye başlamışlardır. Bu hareketin öncülüğünü 1979'da Camp David Anlaşması ile Mısır yapmıştır. Camp David Anlaşması zaten sorunlu olan İran-Mısır ilişkilerini yeni bir boyuta taşımıştır. Nitekim 1980'de Enver Sedat'a suikast düzenleyen radikal İslamcı Halit İslambuli'nin ismi Tahran'da bir caddenin ismi olarak tarihe geçmiştir. Ancak İran'ın İsrail karşıtı tutumu, İran ve Suriye arasında stratejik bir ittifakın kurulmasını sağlamıştır. Dolayısıyla İsrail'in varlığına ve barışa karşı olan bu iki ülke, Filistin Kurtuluş Örgütü yerine radikal grupları desteklemeye başlamışlardır (Özcan ve Bayır: 2002: 47).

ilişkileri sorunlu olan ülkeler, nükleer İran'ı dengelemek için kendi nükleer silah programlarını geliştirme yoluna gidebilir. Nitekim birçok Orta Doğu ülkesi hâlihazırda “barışçı” nükleer programlarla ilgilenmeye başlamıştır²⁹. Son olarak Arap ülkeleri Nükleer İran'ın düşmanlığını kazanmamak için bu ülke ile iş birliği yapmaya başlayabilir. Böylece İran Körfez ülkelerine baskı uygulayarak petrol fiyatlarının belirlenmesinde etkili olabilir ki bu onu uluslararası sistemde daha güçlü kılacaktır (Sinkaya, 2010b: 91).

Nükleer silahlara sahip İran'ın Arap devletleri üzerindeki tehdit algısı artsa bile, resmi makamlar İran'ın nükleer programı ile ilgili eleştirilerini sınırlı tutmaktadır. Arap ülkeleri, İran'ın nüfuzunun bölgede artmasından rahatsız olduğu kadar İran'a yönelik Amerikan ya da İsrail'in önleyici saldırı ihtimalinden de endişelenmektedir. Zira Amerikan üslerine ev sahipliği yapan bölge ülkeleri, ABD/İsrail ile İran arasında ateş hattında kalmaktan veya iki taraftan birisinin tepkisini çekmekten korkmaktadır. Özellikle İran'ın hem askerî açıdan misilleme yeteneği hem de Arap sokağını rejimler aleyhine kışkırtabilme yeteneği, Arap liderlerinin iki ateş arasında kalma endişesini güçlendirmektedir. Nitekim Arapların İran nükleer programına bakışı kamuoyunda ve yetkililer nazarında farklılık arz etmektedir. Arap kamuoyunun önemli bir kısmı İran'ın nükleer programını desteklerken yetkililer bu konuya daha temkinli yaklaşmaktadır. Bu nedenle Arap liderler İran'a yönelik Batı baskısını, ya da Amerikan/İsrail saldırısını destekliyor görüntüsü vermemek için İran ile ilgili açıklamalarında oldukça temkinli hareket etmektedirler (Sinkaya, 2010b: 95-96).

Arap yetkililer bu çıkmazdan kurtulmak için İran'ın nükleer programı ile ilgili söylemlerini üç temel husus üzerine inşa etmiştir. İstisnasız bütün Arap ülkeleri NPT çerçevesindeki yükümlülüklerini yerine getirdiği sürece İran'ın nükleer enerjinin barışçı kullanımı hakkını savunmaktadır. Arap söyleminin ikinci unsuru İran'ın nükleer programı etrafındaki sorunun askerî yollarla çözülmesine karşı çıkmaktır. Bunun yerine sorunun diplomatik yollarla

²⁹ Bu konuda ayrıntılı bir çalışma için bkz: Mustafa KİBAROĞLU ve Barış ÇAĞLAR. “Nuclear Energy Development and Proliferation Concerns in the Middle East”, 2008, <<http://www.mustafakibaroglu.com/sitebuildercontent/sitebuilderfiles/kibaroglu-bariscaglar-orient-20march2008.pdf>>, 04.04.2013.

özölmesi temennisini dile getirilmektedir. Arap söyleminin son unsuru ise İsrail’de nükleer silahların varlığına işaret ederek Orta Doğu’yu nükleersiz bir bölgeye dönüştürmek isteğidir. Öte yandan Körfez ülkeleri ve Arap rejimleri artan İran tehdit algılamaları neticesinde özellikle S.Arabistan ve BAE, ABD ve Batı Avrupa ülkelerinden yeni silah sistemleri alırken, BAE topraklarında bir Fransız askerî üssünün kurulmasına izin vermiştir. Körfez ülkeleri Şubat 2010 itibarıyla ABD ile ittifaklarını perçinleyerek “savunmalarını” güçlendirmek üzere topraklarını yeni füzesavar sistemlerine açmıştır. Hâlihazırda Patriot sistemleri bulunan Kuveyt, Bahreyn, BAE ve Katar’da Amerikan Aegis füzesavar sistemlerini taşıyan gemiler de konuşlandırılmıştır. Neticede Arap devletlerinin önemli bir kısmı İran’ın nükleer programını bir tehdit olarak görmesine rağmen, gerek kendi aralarında ortak bir politika belirleyemedikleri için gerekse İran’ın kararını etkileyecek güçten yoksun olmaları nedeniyle nükleer programını sürdürmek hususunda son derece kararlı olan İran’ı etkileyememektedirler (Sinkaya, 2010b: 96-97).

2 . İRAN NÜKLEER KRİZİNDEN SONRA YAŞANAN GELİŞMELER

a . AB Troykası’nın Krize Müdahil Olması

İran’ın UAEA’ya bildirmeden yürüttüğü nükleer faaliyetlerin açığa çıkması üzerine UAEA Eylül 2002 tarihinde İran Hükümetiyle bağlantıya geçmiş ve İran Hükümeti’nden Natanz’daki yeraltı tesisi ve Arak’daki ağır su üretim tesisi inşaatıyla ilgili haberleri açıklamasını istemiştir. Bunun üzerine İran Atom Enerjisi Kurumu Başkan Yardımcısı Gholamreza Aghazadeh, uzun vadede toplam kapasitesi 6000 MW olan nükleer güç santralleri inşaatı hakkında bir projeleri olduğunu açıklamış ve UAEA’yı denetimlerde bulunmak üzere ülkesine davet etmiştir. 21-22 Şubat 2003 tarihlerinde gerçekleşen denetimler sonunda ortaya çıkan bulgulara göre UAEA Haziran 2003 tarihinde İran’ın Viyana’daki UAEA Daimi Temsilciliği’ne, aldıkları numunelerde yüksek derecede zenginleştirilmiş uranyum kalıntılarına rastladıklarını ve İran’ın sahip olduğu belirli nükleer materyaller konusunda kendilerinin daha önce hiç bilgilendirilmemiş olduklarını iletmiştir. Diğer taraftan İran, bulunan yüksek derecede zenginleştirilmiş uranyum parçacıklarının ithal edilen santrifüj parçalarıyla beraber geldiğini ve en kısa

zamanda bu parçaların nereden geldiği ve nerelerde depolandıkları konusunda bilgi temin edeceklerini Ajans'a iletmiştir (Ekinci, 2009: 43-47).

UAEA'nın yaz aylarında yaptığı denetlemelerden sonra, UAEA Başkanı 10 Kasım 2003 tarihinde konuya ilişkin bir rapor daha yayımlayarak İran nükleer programının uranyum madeni işlenmesi, dönüştürülmesi, zenginleştirilmesi, yakıt üretimi, ağır su üretimi, bir hafif su reaktörü, bir ağır su araştırma reaktörü ve araştırma geliştirme tesislerini kapsadığını açıklamıştır. UAEA ayrıca bu raporunda İran'ın uranyum zenginleştirme programı için bazı deneyler yaptığını ve İran'ın 18 yıl boyunca uranyum santrifüj zenginleştirme programı geliştirdiğini kabul ettiğini yazmıştır (IAEA [web], 2003). Tüm bu gelişmelerin sonucunda İran, Eylül 2003 ayında UAEA Genel Kurulu'nun talebi üzerine NPT'nin Ek Protokolünü gönüllü olarak imzalamaya razı olurken ABD bu ayda İran'ın BM Güvenlik Konseyi'ne sevk edilmesini talep etmiştir. AB adına İran ile görüşmeler yürüten AB Troykası arabuluculuk çabalarının sonucunda İran'ın BM Güvenlik Konseyi'ne sevki gerçekleşmezken 21 Ekim 2003'te AB Troykası, AB'nin İran'ın nükleer enerji elde etme hakkını tanıması karşılığında İran'ın Ek Protokolü imzalaması ve tüm zenginleştirme çalışmalarını askıya alması hususlarında (Tahran Deklarasyonu³⁰) anlaşmışlardır. Bunun üzerine İran, 18 Aralık 2003'te NPT'nin Ek Protokolünü imzalamıştır (Köse, 2008: 21-22; Çaman, 2008: 144). Bu deklarasyonun imzalanmasından sonra İran, güven artırıcı bir önlem olarak daha meclis onayından geçmeden Ek Protokol hükümleri doğrultusunda hareket etmeye başlamıştır. Bu vesile ile UAEA, Şubat 2004 tarihinden itibaren İran nükleer programını daha detaylı inceleyebilme fırsatına sahip olmuştur (Ekinci, 2009: 52).

Ek Protokol uygulaması sonrasında yayınlanan 1 Haziran 2004 tarihli raporda, UAEA Başkanı çalışmaların oldukça olumlu bir seyir izlediğini ve epey ilerleme kaydedildiğini söylemiştir. İran'ın Ek Protokolü imzalaması ve gönüllü olarak uygulamaya başlamasını takiben, Ajans'ın talebi üzerine askerî alanlardaki atölyeler dâhil birçok alana giriş izni verilmiş ve denetimin yapılması sağlanmıştır. Ancak yüksek derecede zenginleştirilmiş uranyum

³⁰ Tahran Deklarasyonunun tam metni için bkz: "Full text: Iran declaration", BBC News, 21 Ekim 2003, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/technology/3211036.stm>, 30.07.2012.

kalıntılarının menşeleri hakkında İran'ın tam bilgi vermemesi ve İran'ın daha önceki raporlarında bilgi vermediği fakat daha sonra kabul ettiği P2 santrifüjlerinin çizimleri konusu İran'ı zor duruma sokmuştur (Ekinci, 2009: 53-54).

Bu arada UAEA 18 Haziran 2004 tarihinde aldığı kararla, İran'dan tüm santrifüj parçalarının üretiminden vazgeçmesini, askıdan öte daha fazla güven artırıcı önlemler almasını ve UAEA'nın bilgisi dışında faaliyet yürütmemesini istemiştir. Üzerlerine düşeni yaptığını ileri süren İranlı yetkililer, mevzuat çerçevesinde programın yürütüldüğünü, yüksek teknolojik yeteneğe sahip olarak uluslararası topluluk tarafından nükleer kulübe üye olarak tanınmak istediklerini ve empoze edilen yeni yükümlülükleri kabul edemeyeceklerini açıklamışlardır (Dalar, 2008: 284). UAEA ayrıca önceki kararlara göre daha sert bir üslupla İran'ın "tam, zamanında ve olması gerektiği şekilde proaktif" bir iş birliği örneği göstermesi gerektiğine işaret etmiştir. Bu ifade ile Ajans aslında İran'ın şimdiye kadar tam iş birliği yapmadığını ima etmiştir (Çakmak, 2007b: 306). UAEA Başkanı tarafından İran'ın güvenilirliği konusunda şüphelerinin olduğu açıklandıktan sonra İran, 27 Haziran 2004 tarihinde santrifüjlere konulan mühürleri sökerek çalışmalarına yeniden başlamış ve böylece Tahran Deklarasyonu geçerliliğini kaybetmiştir (Dalar, 2008: 284; Köse, 2008: 22). Görüleceği üzere İran ve AB Troykası arasında yapılan ilk anlaşma çalışmaları başarısızlıkla sonuçlanmış, krize dair diplomatik çözüm umutları uzun ömürlü olmamıştır.

a . Paris Anlaşması

AB Troykası'nın İran nükleer krizinin çözümü için yaptığı ikinci girişim, 15 Kasım 2004'te Paris'te yapılan bir anlaşma ile olmuştur. Bu Anlaşmaya göre:

- İran ve AB Troykası NPT'ye olan bağlılıklarını doğrulamışlardır.
- AB Troykası bir ayırım gözetmeksizin, İran'ın NPT'den kaynaklanan yükümlülüklerini göz önüne alarak bu anlaşmadan doğan haklarını tanımıştır.

- İran, NPT Anlaşması'nın 2. maddesi gereğince nükleer silah üretmekle ilgili bir çabasının olmadığını yeniden teyit etmiştir. İran, bu kapsamda UAEA ile şeffaf ve tam bir iş birliği içinde olacağını belirterek mecliste onay süreci devam eden Ek Protokolü gönüllü olarak uygulamayı kabul etmiştir.

İran, AB Troykası ile ortak bir çözüme ulaşıncaya kadar güven artırıcı önlemler olarak bu anlaşmayla; tüm uranyum zenginleştirme ve yeniden işleme faaliyetlerini, özellikle gaz santrifüjleri ve parçalarının ithalini, gaz santrifüjlerinin kurulmasını, montajını, denenmesini ve çalıştırılması ile plütonyum ayrıştırma faaliyetlerinin askıya alınmasını kabul etmiştir. Buna karşı AB Troykası ise İran ile ticaret, iş birliği anlaşmaları için tekrar görüşecek ve İran'a Dünya Ticaret Örgütüne üyeliği konusunda destek verecekti. Nükleer programın dışında ayrıca AB Troykası ve İran; El Kaide ve Halkın Mücahitleri gibi terör örgütleriyle ve genel olarak terörle mücadelede kararlı bir tutum içerisinde olacaklarını taahhüt etmişlerdir (IEAE [web], 2004).

Aslında Paris Anlaşması ile mantıklı ve dengeli bir çözüm bulabilmek için gerekli zemin yaratılabilmiş ancak hem İran hem de ABD ve İsrail tarafında o dönemde, durumdan hoşnut olmayan kesimler olumlu havayı bozmuşlardır. İran'daki aşırı muhafazakârlar anlaşmayı desteklemek bir yana, genel olarak NPT'den çekilmeyi savunmuşlardır. Ancak diplomatik çözümden yana olan Cumhurbaşkanı Hatemi, ılımlı bir politika izleyerek bu anlaşmayı desteklemiştir (Ekinci, 2009: 228). Öte yandan bu anlaşmanın sadece geçici bir çözüm olacağını; çünkü İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerini sadece askıya aldığını ve tam olarak durdurmadığını düşünen ABD ve İsrail, askıya alma işleminin zorunluluktan ziyade gönüllü bir girişim olmasından dolayı İran'ı eleştirmişlerdir. ABD ve İsrail, İran'ın Tahran Deklarasyonu ile de aynı şartları kabul ettiğini fakat bunları daha sonra ihlal ettiğini dile getirmişlerdir. ABD ve İsrail bu durumu İran'ın sadece üzerindeki baskıyı azaltmak ve zaman kazanmak için yaptığı taktikler olarak değerlendirmişlerdir (The Institute for National Security Studies [web], 2004). ABD yönetiminin Paris Anlaşması'nı İran'ı ödüllendirmek olarak görmesi ve

karşı çıkması nedeniyle AB Troykası, bu çabalarından sonuç alamamıştır. Bu arada Ahmedinejad'ın 2005 yılı Ağustos ayında cumhurbaşkanlığı görevine seçilmesi, AB Troykası ile İran arasında süren nükleer müzakere sürecinin seyrini değiştirmiştir (Keneş, 2012: 309-310).

Yine de İran ile AB Troykası arasında bir anlaşma sağlanmasına ilişkin görüşmeler sona ermezken AB Troykası İran'a 5 Ağustos 2005'de bir "Uzun Dönem Çerçeve Anlaşması"³¹ sunmuştur. Bu anlaşmada, eğer İran uranyum zenginleştirme faaliyetlerini tamamen durdurursa ve NPT'den hiç bir zaman ayrılmayacağını yasal olarak kabul ederse, kendisine ticari olanaklar yanında, elektrik üretiminde kullanılan ve hafif su ile çalışan nükleer santrallerin kurulmasında yardım sağlanacağı belirtilmiştir (Özkan, 2007: 27; Dalar, 2008: 285). Ayrıca AB Troykası, bu program ile güvenli bir biçimde nükleer yakıt teminini de garantilemekteydi. AB ile İran arasında gerek enerji elde etmek gerekse tıbbi ve diğer alanları da içine alacak kapsamlı bir nükleer alan iş birliği böylelikle İran karar alıcılarına sunulmuş olunuyordu (Çaman, 2008: 145).

"Uzun Dönem Çerçeve Anlaşması" ayrıca Hazar enerji kaynaklarının Avrupa'ya taşınmasında İran'ın ana güzergâh olmasını da öngörmüştür. ABD ilk kez bu öneriyi destekleyerek hem ilk kez İran'ın sivil nükleer programına sahip olmasını kabul etmiş hem de İran'a karşı Bakü-Tiflis-Ceyhan hattını savunmaktan geri adım atmıştır. Ancak, karşılığında uranyum dönüştürme-zenginleştirme faaliyetlerini sona erdirmesi istenen İran, NPT anlaşmasının kendisine verdiği hakları gerekçe göstererek bu öneriyi reddetmiştir. ABD'nin de desteklediği AB önerisi, İran Dışişleri Başkanı Kemal Harrazi tarafından "Hiçbir değeri yok." diye nitelendirilirken AB Troykası, "ABD'nin arzuladığı gibi Tahran'ı BM Güvenlik Konseyi'ne havale etmekten başka yol kalmayacağı"

³¹ Uzun Dönem Çerçeve Anlaşması'nın tam metni için bkz: "Communication dated 8 August 2005 received from the Resident Representatives of France, from the Resident Representatives of France, Germany and the United Kingdom to the Agency", 8 Ağustos 2005, http://www.armscontrol.org/pdf/20050805_Iran_EU3_Proposal.pdf, 31.07.2012.

şeklinde bir söylemle tehdit etmiştir. İran'da "Zerre kadar umurumuzda değil." açıklamasıyla tepkisini dile getirmiştir (Radikal [web], 2005).

Sonuç olarak, İran "barışçıl nükleer teknolojiye sahip olmak hakkını" gözeterek uranyum zenginleştirme faaliyetlerine devam ederken AB Troykası yaptığı bu son öneriyle beraber İran'a havuç ve sopalardan oluşan bir liste sunmuştur. Ancak İran, AB Troykası'nın sunmuş olduğu bu öneri paketinin gerekli güvenlik garantilerini içermediği ve nükleer faaliyetlerden vazgeçmesi için yeterince ikna edici imtiyazlara yer vermediği gerekçesiyle bu öneri paketini kabul etmemiştir. Bu noktadan sonra AB de dosyanın BM Güvenlik Konseyi'ne gönderileceği tehdidine başvurarak, ABD'nin çizgisine doğru yaklaşmıştır (Çaman, 2008: 146; Ekinci, 2009: 235-237).

c . Cumhurbaşkanı Ahmedinejad'la Başlayan Yeni Süreç

Tahran eski valisi Ahmedinecad'ın 17 Haziran 2005'te yapılan başkanlık seçimlerinin ikinci turunda oyların büyük bir çoğunluğunu kazanarak İran'ın yeni cumhurbaşkanı olmuştur. Bu durum hem İran'da hem de dış kamuoyunda bir sürpriz olarak karşılanmıştır. Ahmedinecad dönemi, İran'da önceki yönetimden bir kopuşu temsil etmiştir. Çünkü Ahmedinecad İslam devrimini sağlamlaştırmaya, devrimci değerlerin etkisini artırmaya, rejimin rolünü ve dini otoriteyi güçlendirmeye odaklanmıştır. Hatta daha da ileriye giderek dış politikada ABD ve İsrail ile ilişkileri yumuşatmaya yönelik her türlü girişimin, İran ulusal çıkarlarına hizmet etmeyeceğini ileri sürmüştür. Güçlü bir Batı, ABD ve İsrail karşıtlığı tavrına sahip olan Ahmedinecad, İran'ın ve geri kalan İslam âleminin yaşadığı problemlerin çoğundan dolayı Amerika'yı ve İsrail'i suçlamaktadır. Ahmedinecad'ın dış aktörlere ve özellikle Batı'ya karşı olan muhalefeti, İran rejiminin kurucuları tarafından zamanında sergilenmiş olan muhalefetten çok daha güçlüdür. Çünkü Ahmedinecad, Batı'yla yaşanan büyük problemler ve sert düşmanlıklar içinde büyümüştür. Ahmedinecad'ın radikal tavrı, dış politika konusundaki bilgisizliğinden değil; İran devriminin düşüncelerini kendisine mal etmesinden ve kendi kuşağının yaşamış olduğu son otuz yıla ilişkin kişisel deneyimlerinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle, Ahmedinecad'ın dış politikadaki radikal tavrı elinden geldiği kadar direnmek olmaktadır. Ahmedinejad'a göre, Irak'tan

Lübnan'a uzanan Şii uyanışı, İran'ın bu coğrafyada bir liderlik rolü oynayabileceği düşüncesine katkıda bulunmaktadır (Aras, 2007: 21-26).

Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanı olmasının ardından, aralarında Devrim Muhafızlarının önemli bir yekûn tuttuğu İranlı muhafazakârlar, nükleer siyasette inisiyatifi tamamen ellerine geçirmiştir. Ahmedînejad ile birlikte ülkenin kaderine iyice hâkim olan askerî /güvenlik eliti ve bazı mollalar, uluslararası kamuoyu ile uzlaşma girişimlerinin İran'a somut bir faydasının olmayacağını ve İran'ın tecrit edilme durumunu ortadan kaldırmaya yetmeyeceğini, bundan dolayı İran'ın kendi çıkarları doğrultusunda, kendi çizdiği strateji çerçevesinde hareket etmesinin daha uygun olduğunu düşünmektedir. İran rejiminin güvenliğini, ancak siyasî ve askerî gücünü artırarak sağlayabileceğini savunan bu kesim, nükleer silahlar edinmesi durumunda hiçbir gücün İran'a saldırmaya cesaret edemeyeceğine inanmaktadır. Nükleer teknolojinin; İran'ın hakkı, İran'ın güvenliği ve caydırıcılığı açısından vazgeçilmez olduğunu düşünen Muhafazakâr çevreler; UAEA'nın, AB'nin ve uluslararası kurumların İran'a karşı çifte standart uyguladıklarını savunmuştur. Muhafazakâr elit, İran'ın NPT'den çekilmesi ve uluslararası kamuoyunun bu konudaki görüşlerini dikkate almamasını istemektedir (Keneş, 2012: 305-306).

Muhafazakârlar, 1989'dan sonra İran'ın dış politikadaki pragmatist arayışlarını, ülkenin güvenlik sorununu çözme noktasında başarısız bulmaktadır. Onlara göre; İran bu anlayış çerçevesinde kendi rejiminin bekasını garantiye alamamıştır. Nitekim ABD Başkanı Bush, Hatemi döneminde İran'ı "şer eksenli" olarak nitelendirmiştir. Ayrıca Hatemi ve Rafsancani döneminde İran'ın; ABD ve İsrail'in askerî hedefi olabileceği sıklıkla ifade edilmiştir (Keskin, 2007b: 4). Bu çerçevede Ahmedinejad ile birlikte İran, 1989-2005 yılları arasına damgasını vuran "Batı ile pragmatist uyum" geleneğinden tamamen kopmuştur. Hatemi tarafından üretilen ve büyük ümitler bağlanan "medeniyetler arası diyalog" tezi rafa kaldırılmıştır³².

³² Rafsancani liderliğindeki pragmatist söylem, uzlaşma yanlısı hamlelerin gerekliliğine zaman zaman vurgu yaparak uranyum zenginleştirme ve nükleer enerji konusundaki ısrarın siyasal maliyetinin fazla olduğunu belirtmekte ve kısa vadeli çıkarlar için uluslararası aktörlerle koordinasyonu savunmaktaydı. Bu yüzden uluslararası ilişkilerde istikrarı sağlamak için güven artırıcı önlemleri artırmanın yanında küçük çaplı da olsa uzlaşının önemine vurgu

Kendisini artık net bir şekilde ABD ve İsrail'in hedefi olarak gören İran, etkili caydırıcılığın "güçlü olmak" olduğuna inanmaya başlamıştır. Bu yüzden Ahmedinejad döneminin en önemli özelliği, İran dış politikasının sertleşmesi ve saldırganlaşması olmuştur. Bu yaklaşım İran'ın nükleer silah başta olmak üzere, her türlü KİS'leri üretme kapasitesini elde etme çabalarını da açıklayıcı niteliktedir. Onlara göre diplomasi'nin imkânlarını kullanmak ve iyi ilişkiler tesis edilmektense; gücün caydırıcılığı daha güvenilirdir (Keneş, 2012: 367).

Ahmedinejad Hükümeti, bu hedefler doğrultusunda farklı bir dış politika doktrini temelinde siyaset üretmeye başlamıştır. Kendini ABD ve İsrail'in hedef listesinde gören İran, saldırganlığı ve krizi tırmandırmayı en etkili caydırıcı faktörler olarak görmektedir. Böylece kendi rejiminin bekası doğrultusunda saldırganlığı rasyonalize etmeye çalışmaktadır. Radikal muhafazakârlara göre İran gibi Batı dünyası ile çeşitli sorunları olan bir ülkenin, Batı karşısında uyum ve sürekli taviz vererek rejiminin kalıcılığını sağlaması mümkün değildir. Irak eski Devlet Başkanı Saddam Hüseyin, Batı karşısında sürekli taviz vermiş ancak sonunda ülkesi işgal edilmiştir. Kendilerini Batı'yla bir savaş halinde gören muhafazakârlara göre; gücün caydırıcılığı daha güvenilirdir. İran'ın yeni dönemdeki dış politikasını; "güçlü gözükme, oyunun mahiyetini ve alanını belirlemek için saldırgan olmak ve krizi farklı bir kriz tırmandırarak çözmek" olarak adlandırmak mümkündür. Ahmedinejad da bu anlayış doğrultusunda iç politika bağlamında reformcuları iktidar alanından dışlamıştır. Böylece İran'da reformcu ve muhafazakârların oluşturduğu ikili yönetim son bulmuştur (Turan, 2007: 264).

İç politika bağlamında bakıldığında radikalizmi körükleyen diğer bir önemli faktör, Ahmedinejad Hükümetinin önemli kısmının asker olmasıdır. Bu ekip diplomasiden çok askerî gücün caydırıcılığına inanmaktadır. Ayrıca İran bu dönemde; ABD'nin Irak ve Afganistan'daki sorunlu durumu nedeniyle

yaparak Batı'yla ve ABD ile diplomatik diyalogun İran'ın menfaatine olduğunu ileri sürmekteydi. Nükleer müzakereler 2003–2005 arasında pragmatist yaklaşımı benimseyen ekip tarafından yürütülmüştür. Fakat bu süreçte pragmatist yaklaşımı benimseyen ekip, muhafazakârların baskısını her an üzerlerinde hissetmiştir. Eski Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi de bu görüşü pratiğe geçirebilmiş ve "Medeniyetler Arası Diyalog" projesini gündeme getirmiştir. Bu dönemdeki İran diplomasisinin en önemli kazanımı, ABD ile olmasa dahi Avrupa ülkeleri, Rusya ve Çin'le iktisadi ve siyasal ilişkilerin gelişmesi olmuştur (Köse, 2008: 39).

kendisi olmadan istikrarı sağlayamayacağını ve artan petrol fiyatlarının etkisi ile Batı'yla sorun yaşaması durumunda büyük bir ekonomik kriz yaşamayacağını düşünmüştür. Bu durum İran'a ekonomik anlamda ciddi bir rahatlık sağlamıştır (Turan, 2007: 264).

Ahmedinejad ABD'nin Afganistan, Irak operasyonları ile beraber İslam dünyasında oluşan ABD karşıtlığını güçlendirmeye ve kendi sorununa ideolojik bir temel kazandırmaya çalışmıştır. Ahmedinejad yönetiminin batı karşıtı açıklamaları, Arap kamuoyunda ve özellikle ABD'nin Afganistan ve Irak operasyonları ile İsrail'in bölgedeki faaliyetlerinden rahatsız olan kesimler tarafından destek bulmuştur. Ayrıca İran İslam Devrimi ile birlikte ortaya çıkmış olan "İsrail'in varlığının gayri meşru" olduğu söylemini Humeyni'den sonra ilk defa Ahmedinejad kullanmıştır (Muran ve Atay, 2009: 159). Cumhurbaşkanı Ahmedinejad'ın "İsrail haritadan silinmelidir" sözü de İran'la ilişkilerini geliştirmeye çalışan Avrupalılar'da da soğukluk yaratmaktadır (Köse: 2008: 40).

Ahmedinejad'ın dış politikada sert ve radikal bir tavır ile yola çıkması, İran konusunu farklı boyutlara taşımıştır. Özellikle ABD ve AB'nin nükleer programlar konusundaki baskıları Ahmedinejad hükümetinin dış politikada daha radikal söylemlere yönelmesine yol açmıştır. (Turan, 2007: 265). Ahmedinejad'ın göreve gelir gelmez "Uzun Dönem Çerçeve Anlaşmasını" kabul etmeyerek, İsfahan tesislerinde uranyum dönüşümüne yeniden başladığını ilan etmesi de bunun göstergesi olmuştur (Keneş, 2012: 312). Daha önce de belirtildiği gibi Ahmedinejad'la beraber İran ve AB ilişkileri zedelenmeye başlamış ve bunun sonucunda AB kendi politikalarını revize ederek ABD'nin pozisyonuna yaklaşmak durumunda kalmıştır.

Ahmedinejad, İran'ın topyekûn kuşatılmışlığı düşüncesini arka plana alarak uluslararası sistemle çatışma ve gerginliğin doğal olduğunu düşünmektedir. İran'ın varlığı bu mantıkla bizzat Batı'ya ve onun güdümündeki yapıya hayati bir tehdit oluşturmaktadır. İsrail'e yönelik çifte standart uygulanması, Ahmedinejad'ın en önemli argümanını oluşturmaktadır. Ahmedinejad; İsrail'in ortaya çıkışı, BM kararları ve uluslararası hukuk karşısında bu ülkenin aldığı tavırlar gibi konuları gündeme

getirerek kendi radikal duruşunu meşrulaştırmaya çalışmaktadır. Bu tutum aynı zamanda İran'da ve diğer Müslüman ülkelerde güçlü bir Müslüman lider imajı uyandırma anlamına gelmektedir. Bu bağlamda Ahmedinejad, İran'ın nükleer programını; ülkenin bilimsel gücünü ve meşru bilimsel gelişmesini ortaya koyduğu için sürekli savunmaktadır. Batı'nın, İran'ın bilimsel ve teknolojik gelişimini engellemek için bu konuda problem çıkardığı iddiası ile toplumsal destek aramakta ve daha ötesinde bu desteği, Batı karşıtlığını besleyecek bir damara dönüştürmek istemektedir (Aras, 2006: 81). Keza ABD ve İsrail karşıtlığı üzerine kurulu bu politika, İran iç siyasetinde güçlü bir zemin bulmaktadır. Bu siyaset, hem İslam âleminde hem de ABD ile sorun yaşayan ülkeler arasında (Küba'dan Çin'e, Kuzey Kore'den Venezüella'ya) İran'ın itibarını artırmaktadır. ABD ve İsrail'in, İran'ı nükleer faaliyetlerinden vazgeçirmeye çalışmaları da halk tarafından, nükleer faaliyetler konusunda iktidara verilen desteği artırmaktadır. İran kamuoyu; ABD ve İsrail'in İran karşıtlığını körüklemesinin, İran'a yönelik bir silahlı müdahale için kamuoyu yaratmaya çalışmasının, Doğu'da ve İslam dünyasında İran'ın bölgesel güç olarak konumunu güçlendirdiğini görmektedir (Doster, 2012b: 45-48).

Neticede, 11 Eylül'den sonra Amerikan yönetiminin İran üzerindeki artan baskıları ve uluslararası toplumu bu ülkeye karşı önlemler almaya zorlaması, Ahmedinejad yönetimini güçlendirmiştir. Amerika'nın uyguladığı ekonomik yaptırımlar İran halkının gelir düzeyini azaltmasına rağmen halkı mevcut yönetim yapısına daha fazla bağımlı hale getirmiştir³³. Ayrıca bu durum, dışsal baskının iktidar tarafından, mevcut rejime yönelik desteği mobilize etmek için kullanmasına müsait bir ortam yaratmıştır. Artan uluslararası baskı, İran'daki rejimin daha fazla oranda meşrulaştırılmasının yanında reform ittifakını zayıflatmış ve uluslararası sistemle ilişkileri yumuşatmak için verilen tavizlerin karşılıksız kaldığı düşüncesini doğurmuştur. Bu durum, bundan önceki Devlet Başkanı Hatemi'nin

³³ İran'ın nükleer programı konusunda toplumsal bir mutabakat olduğu söylenebilir. ABD ve İsrail'in, İran'ı nükleer faaliyetlerinden vazgeçirmeye çalışmaları da hem İran'daki ABD ve İsrail karşıtlığını güçlendirmekte, hem de nükleer faaliyetler konusunda iktidara verilen desteği artırmaktadır. İran'ı çevreleyerek ve baskı altında tutarak, onu yanlış bir adım atmaya zorlayan, psikolojik harbin tüm unsurlarını kullanan ABD'ye karşı geri adım atılmasına karşı çıkan halk, diğer konularda farklı düşünse hatta muhalif olsa bile bu konuda iktidarın yanındadır (Doster, 2012b: 48).

sergilemiş olduğu bölgede gerginliği azaltmaya ve uluslararası platformda sivil diyalogu arttırmaya yönelik yaklaşımın devam etmesini zorlaştırmıştır. Bunun sonucu olarak ulusal güvenlik; devlet aygıtı ve iç politikada rejimin devam ettirilmesi üzerine kurulmuştur. Hatemi'nin reform ve açıklık yönündeki taleplerine rağmen, İran'daki dini otorite ve onun kadroları, siyaset hayatında ve devlet aygıtında etkisini genişletmiştir (Aras, 2007: 23).

ç . İran'ın Uranyum Zenginleştirme Alanındaki Faaliyetlerini Yeniden Başlatması ve Rusya'dan Gelen Çözüm Önerisi

2005 yılı Ağustos Ayında İran'ın, İsfahan tesislerinde uranyum dönüşümüne yeniden başladığını ilan etmesinden sonra UAEA Genel Kurulu 24 Eylül 2005 tarihli kararını yayımlamıştır. Bu raporda UAEA İran'dan;

- Zenginleştirme faaliyetleriyle ilgili durdurma kararını tekrardan hayata geçirmesini,
- Ek Protokol'ü derhal meclis onayından geçirmesi ve uygulamasını,
- Ağır su araştırma reaktörü inşaatı fikrini bir kez daha düşünmesini,
- Son iki yıldır devam eden müzakere sürecine geri dönmesini istemiştir (IAEA [web], 2005b).

İran bu kararı dikkate almamış, zenginleştirme faaliyetlerine devam etmiştir. Öte yandan Rusya, İran'daki nükleer reaktörlerde kullanılacak yakıt için gerekli olan uranyum zenginleştirme faaliyetlerini, İran ve Rusya ortaklığıyla Rusya'da yapılmasını öneren yeni bir teklifi kasım ayında İran'a sunmuştur. Rusya öncelikle bu öneriyle, İran'ın nükleer yakıt çevrimi teknolojisine ulaşmasını engelleyerek İran nükleer pazarındaki dominant pozisyonunu muhafaza etmeyi amaçlamıştır. İkinci olarak İran ve uluslararası toplum arasında sürmekte olan nükleer müzakerelerde güvenilir bir arabulucu olabileceğini kanıtlamak isteyen Rusya, son olarak İran üzerindeki nüfusunu arttırarak bölgesel politikalarda daha etkin olmak ve uluslararası toplumda itibarını arttırmak istemiştir (Aras ve Özbay, 2006: 139-144).

Bu planın içeriğinde İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurması koşuluyla; İran'a S-300 uzun menzilli hava savunma füzelerinin satılması, Rusya'nın Buşehr'de yaptığı nükleer santralin haricinde başka santraller inşa etmesi, İran'ın sahip olduğu doğalgaz rezervlerini çıkarması ve taşıma altyapısını kurmasında İran'a yardımcı olması gibi konular da yer almaktaydı. Hatta İran bu teklifin tartışıldığı sıralarda Rusya ve Çin önderliğinde faaliyetlerine devam eden Şanghay İşbirliği Organizasyonu'na gözlemci statüsünde dâhil edilmiştir. Ancak İran, Rusya'nın bu alandaki önerisini kabul etmemiştir. Çünkü İran, rejim güvencesi ve ABD tarafından gelebilecek saldırıların önlenmesi hususunda resmi ve kesin güvenlik garantileri istemiştir. Ayrıca İran'ın bu planı kabul etmesi halinde nükleer yakıt çevirimi ile ilgili çalışmalarını kendi toprakları dışında yapacak olması ve yine nükleer programı konusunda başka bir ülkeye bağımlı kalacak olmasından dolayı bu plan ret edilmiştir (Ekinci, 2009: 67-74).

Her şeye rağmen iki ülke arasında uzun süre müzakereler devam etmiştir. İran tarafı kendi topraklarında araştırma amaçlı nükleer faaliyetlerini sürdürme şartıyla güven ortamı oluşana kadar geçici bir süre uranyum zenginleştirme faaliyetlerini başka bir toprakta gerçekleştirebileceğini açıklamış bu sefer de Rusya bu teklifi kabul etmemiştir (Ekinci, 2009: 75).

d. 5+1 Londra Toplantısı ve BM Güvenlik Konseyi'nin Krize Müdahil Olması

Rusya'nın uranyum zenginleştirme programına yönelik sunduğu öneri iki ülke arasında müzakere edilirken, 31 Ocak 2006'da Londra'da BM Güvenlik Konseyi'nin 5 daimi üyesi (ABD, Rusya, Çin, İngiltere, Fransa) ve Almanya'nın katılımıyla İran nükleer programıyla ilgili bir toplantı yapılmıştır. Bu toplantıda sürpriz bir gelişme yaşanmış ve konunun BM Güvenlik Konseyi'ne bildirilmesi konusunda Rusya ve Çin ikilisi ikna edilebilmiştir. İran'daki birçok analist, nükleer dosyanın BM Güvenlik Konseyi'ne gönderilmesini psikolojik bir baskı olarak değerlendirirken bu yöntemle 5+1 ülkeleri İran'ı baskı altında bırakacak ve Rusya'nın uranyum zenginleştirme programına yönelik sunduğu öneriyi İran kayıtsız şartsız kabul edecekti (Ekinci, 2009: 69). Bu gelişmeler üzerine İran, AB Troykası tarafına 2 yıl

boyunca kendileriyle zenginleştirme konusunda müzakerelere devam etmek istediğini ve bu süreçte bir sonuca ulaşamazsa uranyum zenginleştirme çalışmalarına tekrardan başlayacağı önerisinde bulunduysa da İran'ın bu teklifi AB Troykası tarafından ret edilmiştir. 4 Şubat 2006'da UAEA'da yapılan oylamada 27 kabul oyuna karşılık 3 ret oyuyla İran'ın BM Güvenlik Konseyi'ne sevk edilmesine karar verilmiştir (Köse, 2008: 23).

Kararda UAEA Başkanı'ndan konuyla ilgili bugüne kadar hazırlanan tüm rapor ve incelemelerin BM Güvenlik Konseyi'ne iletilmesi istenmiştir. Kararda ayrıca, UAEA'nın defalarca durdurma talepleri olmalarına rağmen İran'ın İsfahan'daki zenginleştirme faaliyetlerine devam etmesini kaygıyla izlediği ve İran'ın yürüttüğü nükleer program ile bazı önemli konuları halen aydınlayabilecek bir konumda olmadığı belirtilmiştir (IAEA [web], 2006a).

Bunun üzerine İran, NPT'nin temel yükümlülükleri hariç olmak üzere UAEA ile gönüllü olarak yürüttüğü iş birliğine son verdiğini ve uranyum zenginleştirme çalışmalarına devam edeceğini açıklamıştır (Köse: 2008: 23). Bu gelişmelerin sonucu olarak, BM Güvenlik Konseyi'nden İran nükleer programı ile ilgili ilk karar 29 Mart 2006 tarihinde çıkmıştır. Bu karar kapsamında İran'a 30 gün içerisinde tüm uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurması çağrısı yapılmıştır. Alınan kararda İran'ın nükleer programı "uluslararası barış ve güvenliğe tehdit" olarak gösterilmemesi, Rusya ve Çin'in itirazları sonucunda gerçekleşmiştir. Bu ifade BM Anlaşması'nın yedinci bölümü ışığında yaptırım ve askerî müdahaleyi olanaklı kılması sebebiyle önemlidir. Bu kararın göze çarpan eksik yanı; İran'ın karara uymayı reddetmesi durumunda nasıl bir tavır takınılacağını belirtmemiş olmasıdır. Karardan anlaşılacağı üzere Rusya ve Çin, İran üzerinde ekonomik yaptırımlar ve askerî müdahale seçeneklerinin söz konusu olmayacağı konusundaki kesin tavırlarını sürdürmüştür. Kısaca Mart 2006 tarihinde alınan kararın bağlayıcı niteliği yoktur (Ekinci, 2009: 77-80).

İran tarafı ise, BM Güvenlik Konseyi kararını görmezden gelerek yürüttüğü nükleer programında ilerleme kaydetmeye devam etmiştir. Ahmedinejad 11 Nisan 2006 günü yaptığı basın açıklamasıyla; İran'ın %3,5 oranında uranyumu zenginleştirdiklerini, ayrıca endüstriyel bazda uranyum

zenginleştirme teknolojisine ulaşana kadar faaliyetlerini sürdüreceklerini, Batı'nın barışçıl nükleer teknolojiye sahip olma haklarına saygı duymaları gerektiğini söyleyerek İran'ın bu konudaki kararlılığını göstermiştir (BBC [web], 2006a).

e . 28 Nisan 2006 Tarihli UAEA Raporu ve AB Troykası'nın Girişimiyle Hazırlanan İkinci 5+1 Öneri Paketi

BM Güvenlik Konseyi'nin 29 Mart 2006 tarihinde çıkarttığı karar, İran'ın 30 gün içerisinde tüm uranyum zenginleştirme faaliyetlerinin durdurulmasını kapsıyordu. BM Güvenlik Konseyi'nin verdiği süre sonunda UAEA, İran'ın ilk defa düşük oranda uranyum zenginleştirdiğini ve kendisinden talep edilen nükleer faaliyetlerini durdurmadığını bildirmiştir (Sciolino [web], 2006). 8 Mayıs 2006 tarihinde BM Güvenlik Konseyi'nin yaptığı toplantıda UAEA raporuna rağmen üyeler arasında uzlaşma sağlanamamış; Rusya ve Çin, İran'a karşı yaptırım kararı alınmasını doğru bulmamıştır. Rusya ve Çin, böyle bir girişimin krizi tırmandıracağını iddia etmiştir. Bunun üzerine AB Troykası hem imtiyazlar hem yaptırımların yer aldığı bir öneri paketi hazırlamaya karar vermiştir. Haziran 2006 tarihinde Viyana'da gerçekleşen toplantının ardından 5+1 ülkeleri İran nükleer krizi konusunda ortak bir karara varmıştır. Bu toplantı sonrasında meydana gelen önemli gelişmelerden biri ABD'nin İran'la nükleer kriz konusunda doğrudan müzakere etmeyi kabul etmiş olmasıdır. ABD, ani bir politika değişikliğine giderek daha önceden ısrarla reddettiği bu görüşmeyi kabul etmiş, ancak İran'ın tüm uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurması şeklinde bir ön şart koymuştur. İran ise doğrudan müzakere teklifine sıcak baktıklarını, ancak ön şartsız bir görüşmeye taraf olacaklarını söylemiştir. Bahsi geçen ülkeler İran'ın, öneri paketini kabul etmediği takdirde, konunun BM Güvenlik Konseyi'ne havale edileceğini ve yaptırımlar dahil daha etkili önlemlerin alınacağını söylemişlerdir (Ekinci, 2009: 89-91). Öneri paketinde İran'dan;

- Yakıt üretme ve uranyum zenginleştirmeye ilgili tüm faaliyetlerini askıya alması ve bu girişimini müzakereler tamamlanıncaya kadar sürdürmesi,

- Uluslararası toplumun endişelerini gidermek için UAEA ile tam bir iş birliği yapması ve Ajans'ın geniş çaplı denetlemeleri için Ek Protokol'ü yeniden uygulamaya koyması istenmiştir.

Pakette müzakerelere konu edilen iş birliği alanları ise;

- İran'a ayrılan nükleer yakıt stokunun korunması için Ajans'ın katılım ve denetiminde beş yıllığına bir yakıt bankasının kurulması,
- İran'a Amerikalı ve Avrupalı uçak teknolojisi alma şansı tanınması,
- İran'a sivil amaçlı nükleer faaliyetlerini sürdürmekte yardımcı olacak bir hafif su reaktörü inşaatının yapılmasına destek verilmesi ve gerekli donanımın sağlanması,
- İran'la AB arasında kalkınma gibi konularda uzun dönemli stratejik iş birliği yapılması, petrol ve gaz tesislerinin modernizasyonu, İran'ın enerji altyapısının yeniden yapılandırılması gibi konular olmuştur.

İran'ın iş birliğine yanaşmaması halinde;

- Nükleer programla ilgili teknolojilerin ve ürünlerin ihracatına ambargo uygulanması, bu konuyla ilgili kişilere vize ve seyahat engeli uygulanması,
- Nükleer sanayi ile ilişkili şirketlere yatırım ambargosu uygulanması,
- İkili temasların azaltılması ve durdurulması olmuştur (Ekinci, 2009: 246-248).

AB Troykası'nın girişimiyle hazırlanan ikinci 5+1 öneri paketi incelendiği zaman İran'dan müzakereler tamamlanıncaya kadar uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurmasını istemesi dikkat çekicidir. AB Troykası'nın sunduğu önceki tekliflerde, İran'ın zenginleştirme faaliyetlerini tamamen durdurması koşulunun başarısız olması, AB Troykası'nı böyle bir teklife itmiştir. Ayrıca bu öneri teklifi AB'nin konunun barışçıl yöntemler ve diplomasi yoluyla çözümlenmesinden yana olduğunu göstermektedir. Rusya

ve Çin'de baştan beri İran'a karşı yaptırım kararı alınmasına karşı olmuştur. Öte yandan ABD'de diplomasi imkânlarının tamamıyla tükendiğini uluslararası kamuoyuna göstermek amacıyla bu pakete imzasını atmış olabilir (Ekinci, 2009: 248-251).

Bu arada önemli bir gelişme olmuş, İran'ın öneri paketine verilen cevabı beklenirken BM Güvenlik Konseyi 31 Temmuz 2006 tarihinde 14 olumlu ve bir ret oyla, İran'ın nükleer faaliyetlerini 31 Ağustos'a kadar askıya almasını talep eden bir karar almıştır³⁴ (BBC [web], 2006b). 1696 sayılı bu karara göre Konsey, UAEA'nın üç yılı aşkın süredir devam eden incelemeleri neticesinde halen İran'ın deklere edilmeyen nükleer malzemeleri ve faaliyetleri konusunda güvence verememesinden hareketle İran'dan uranyum zenginleştirme, yeniden işleme ile araştırma ve geliştirme faaliyetlerine son vermesini istemiştir. Alınan bu karar İran nükleer programına ilişkin ilk resmi bağlayıcı karar olmuş; karara uyulmaması durumunda ikinci bir toplantı yapılarak gerekli ekonomik yaptırımların alınması kararlaştırılmıştır (UN [web], 2006a). Öte yandan İran tarafı da 5+1'in öneri paketine yönelik cevabını 22 Ağustos 2006'da vermiştir. Dönemin İran nükleer baş müzakerecisi Ali Laricani "İran aleyhinde oluşturulmaya çalışılan haksız ve olumsuz havaya rağmen, müzakere masasına dönmeye hazırız." açıklamasında bulunmuştur. İran'ın verdiği cevap Çin, Rusya ve Fransa tarafından olumlu karşılanmasına rağmen ABD, İngiltere ve Almanya tarafından yetersiz bulunmuş ve müzakere süreci başlayamamıştır (Köse, 2008: 26).

³⁴ Bu kararın alınmasında 12 Temmuz -14 Ağustos 2006 tarihleri arasında cereyan eden ve 33 Gün Savaşı olarak tarihe geçen Lübnan (Hizbullah'ın askeri kanadı)-İsrail Savaşının etkisi olmuştur. Savaş, Lübnan'da yerleşmiş Hizbullah Örgütü'nün, 12 Temmuz 2006 tarihinde 2 İsrail askerini kaçırması ve 8'ini öldürmesiyle başlamıştır. Bunun üzerine İsrail, Lübnan'a hava ve kara saldırıları yapmış ve ülkenin limanlarını denizden ablukaya almıştır. İsrail'in bu davranışına karşılık olarak Hizbullah, güney Lübnan'dan İsrail'in kuzeyine yaptığı füze saldırılarını şiddetlendirmiştir. 9 Haziran'da İsrail'in Gazze Şeridi'ne yaptığı bir saldırıda aynı aileden sekiz kişiyi öldürmesi bu savaşın temellerini atmıştır. ABD, İran'ın bu savaşta Hizbullah'a destek verdiği iddiasıyla İran nükleer programının bir an evvel BM Güvenlik Konseyine taşınmasını istemiştir. Ayrıntılı yorum için bkz: Hasan ÜNAL, Özcan YENİÇERİ, Celalettin YAVUZ, Hasan ONAT ve Çağrı ERHAN. "Lübnan Özelinden Orta Doğu Geneline... Asıl Hedef İran", **2023 Dergisi**, Yıl 6, Sayı 65, Eylül 2006. Savaşın ayrıntıları için bkz: ACHCAR, Gilbert ve Michel WARCHAWSKI. **İsrail'in Hizbullah'a Karşı Savaşı**, (Çev. D. Kellecioğlu, N. Turan, S. Öztürk, B. Özden, M. Kürkçügil), İstanbul, Yazın Yayıncılık, 2007; Özlem TÜR. "2000'lerde Lübnan Siyaseti: Krizler, Suikastlar ve Savaş Sarmalı", Sedat LAÇİNER ve Arzu Celalifer EKİNCİ (Ed.), **11 Eylül Sonrası Orta Doğu**, Ankara, Usak Yayınları, 2011, 201-227.

İran'ın öneri paketine verdiği cevap 21 bir sayfalık bir metin olup metinde; İran'ın uluslararası hukuktan doğan tüm yükümlülüklerine bağlı olduğu ve diğer devletlerinde kendi haklarına saygı göstermesi gerektiği, uyuşmazlıkların her zaman yapıcı ve adil müzakerelerle çözülmesi gerektiği belirtilmiştir. Nükleer silahların üretimine, stoklanmasına, geliştirilmesine ve yayılmasına karşı olduğunu ve bu silahların üretilmesinin silahsızlanmaya karşı yürütülen yapıcı çabaları engellediğini belirten İran; nükleer yakıtın dünya enerjisinin geleceği için stratejik bir meta olduğuna dikkat çekmiştir. Çeyrek asırlık inkâr edilmeye ve engellemeye karşın İran'ın kendi imkânlarıyla, zor şartlarda ve büyük masraflarla bu teknolojiye ulaştığına ve bu sonuca ulaşmak için bağımsız hareket etmek durumunda kaldığına bu metinde değinilmiştir. İran bunca çabanın meyvelerini gördüklerini ve gelecekte nükleer yakıtı münhasıran üreten ülkelere bağımlı olmayacağını belirtmiştir [Institute For Science And International Security (ISIS) [web], 2006].

İran, müzakereler devam ederken BM Güvenlik Konseyinden çıkan aceleci bir kararın müzakere sürecine zarar verdiğini ve bazı ülkelerin geçerli bir gerekçesi olmadan görüşmelere ön şart koyduklarını ve tehditkâr bir yaklaşım benimsediklerinin altını çizerek; BM Güvenlik Konseyi'nin bu olaya müdahil olmasının hiçbir yasal gerekçesi bulunmadığını söylemiştir. İran'a göre konunun çözülmesi için müzakerelerin başlamasından önce adil, dengeli, mantıklı ve zorlayıcı olmayan bir ortamın önceden yaratılması gerekmektedir. İran bu sebeplerden dolayı tarafların birbirlerine karşı hak ve yükümlülüklerini NPT ve UAEA'ya uygun olarak yerine getirmesini, konunun normale dönmesi ve sonuca bağlanmasının şeffaflık içerisinde UAEA tarafından sağlanmasını, güvenlik konuları dâhil tüm alanlarda taraflarca güven artırıcı önlemlerin alınmasını, nükleer krizin çözümü için şart koşmuştur. Ayrıca İran, "Orta Doğu'nun Nükleer Silahlardan Arındırılmış Bir Bölge Olması" yönünde tarafların katkıda bulunmasını henüz NPT üyesi olmayan veya henüz Ek Protokolü imzalamayan bölge ülkelerinin bu konuda ikna edilmesini ve kendisine karşı her türlü askerî ve ekonomik müdahaleler için taraflardan güvence verilmesini istemiştir (ISIS [web], 2006).

Kısaca 2006 Haziranında AB Troykası'nın ortaya attığı ve (5+1) önerisi ile İran'a sivil nükleer kullanım hakkı garanti edilmiş, İran'ın bir güven ortamı tesis edilene dek yabancı bir ülkeden sağlanacak nükleer yakıt kullanımına kapı aralanmıştır. Uluslararası bir konsorsiyum tarafından imal edilecek bu yakıtın nakli ve kurulacak tesislerin UAEA denetimine tabi olması da kararlaştırılmıştır. Fakat bu öneri İran tarafından reddedilmiştir. Neticede müzakereler sonucunda başlanılan yere geri dönmüş, AB kendi politikalarını revize ederek ABD'nin pozisyonuna yaklaşmak durumunda kalmıştır. AB, izleye geldiği etkin multilateral yaklaşımı yaptırımlı ve dolayısıyla donanımlı bir dış politik konsept haline getirememiştir. AB'nin ABD yaklaşımını kabullenmesi AB dış ve güvenlik politikalarının henüz küresel anlamda bir rol oynamayı sağlamaktan uzak olduğunu göstermektedir. Bu anlamda her ne kadar iki gücün de, birbirlerinin pozisyonlarına yaklaşması İran'a karşı yürütülen politikaları daha etkin hale getirme potansiyelini sahip olsa da, birincil anlamda zaman kazanarak gizli nükleer ajandasında ilerleme sağlayan İran oyundaki başarılı oyuncu olarak göze çarpmaktadır. Bir diğer ifade ile AB Troykası'nın diplomatik çabaları sonucu her ne kadar İran masaya oturmak durumunda kalsa da kendi pozisyonundan taviz vermeyen tutumuna devam ederek zaman kazanmasını bilmiş, arada geçen zamanın lehine olduğunun bilincinde olarak rasyonel bir oyalama taktiği izlemiştir (Çaman, 2008: 146-147).

3. BM GÜVENLİK KONSEYİNDEN İRAN'A KARŞI ÇIKAN YAPTIRIM KARARLARI

a. BM Güvenlik Konseyi Yaptırım Kararına Zemin Hazırlayan Süreç ve İran'a Karşı Çıkan Yaptırım Kararları

31 Temmuz 2006 tarihli BM Güvenlik Konseyi kararının İran'a verdiği sürenin sonuna gelindiğinde, İran uranyum zenginleştirme faaliyetlerini askıya almamıştır. Bununla birlikte daha ilginç olan gelişme Cumhurbaşkanı Ahmedinejad'ın 26 Ağustos 2006 tarihinde, - BM Güvenlik Konseyi'nin Tahran'a verdiği sürenin dolmasından 5 gün önce yani öneri paketini 5+1 Grubu'na sunmasından yaklaşık dört gün sonra - 1998 yılından itibaren yapım aşamasında olan Arak Ağır Su Üretim Kompleksi'nin açılışını

yapması olmuştur. Bu teknolojiye sahip dokuzuncu ülke konumuna yükselmiş olan İran, nükleer savaş başlığı için plütonyum üretme imkânına da böylece sahip olmuştur (Ekinci, 2009: 112).

Bu arada UAEA, BM Güvenlik Konseyinin kendisinden istediği raporu 31 Ağustos 2006 tarihinde yayımlamıştır. Raporda; İran'ın 164 santrifüjlü bir üniteye uranyum zenginleştirme faaliyetlerine devam ettiği, Ek Protokol hükümlerine uygun hareket etmediği ve yeni P2 santrifüjlerinin kurulma işleminin sürdüğüne işaret edilmiştir (IAEA [web], 2006b). Böylece İran, BM Güvenlik Konseyi kararına uymayarak bundan sonra somut yaptırımlar içeren kararlara maruz kalacaktır.

(1) BM Güvenlik Konseyi'nin 1737 Sayılı Yaptırım Kararı

İran'a karşı ilk yaptırım kararı aylar süren müzakereler sonrasında 23 Aralık 2006 tarihinde BM Güvenlik Konseyinde oybirliği ile alınmıştır. Hatırlanacağı üzere BM Güvenlik Konseyi'nin 1696 sayılı kararı, İran'a yönelik bir uyarı niteliğinde iken BM Güvenlik Konseyi'nin 1737 sayılı kararı, BM üyesi ülkelerden nükleer materyallerin İran'a giriş ve çıkışlarının engellenmesini ve İran ile nükleer iş birliğinin durdurulmasını içermektedir. Bu karar ile üye ülkelerden kendi toprakları üzerinde İran'ın nükleer programı ve balistik füze programı ile ilgili olduğu belirtilen kişi ve kuruluşlara ait bütün fonların, mali varlıkların ve diğer ekonomik kaynakların dondurulmasına, adı geçen kişilerin seyahat izinlerinin kısıtlanmasına karar verilmiştir. Fakat kararda İran'ın nükleer programı ve balistik füze programı ile ilgili olduğu belirtilen kişi ve kurumlar dışında mali bir kurum hedef alınmamıştır (UN [web], 2006b; BBC, [web], 2006c; Sinkaya ve Yıldırım, 2010: 42).

1737 sayılı kararın getirdiği istisna rejimi ile BM Güvenlik Konseyi gerek nükleer madde, teçhizat ve teknolojiyle gerekse listede sıraladığı kuruluş ve şahıslarla ilgili zorlama tedbirlerini uygularken kararın amacı dışına çıkılmamasına ve insani ihtiyaçların gözetilmesine dikkat etmiştir. Yasak kapsamına girmekle beraber, gıda, tarım, tıp alanlarında veya diğer insani amaçlarla alınan nükleer mallar ve hizmetler -bunların nihai kullanımından emin olunması durumunda ve İran'ın barışçı amaçlarla

kullanacağı garantisi vermesi üzerine- ambargo dışında tutulmuştur (Çağiran, 2011: 12).

Kararda ayrıca BM Güvenlik Konseyi İran'dan zenginleştirme faaliyetlerini askıya alma işlemleri hususunda UAEA'dan 60 gün içerisinde bir rapor hazırlamasını da istemiştir (UN [web], 2006b). BM Kurucu Anlaşmasının 7/41 maddesi çerçevesinde alınan bu karar gereğince, İran'ın bu karara uymaması durumunda ise ona karşı sadece askerî nitelikte olmayan yeni yaptırımlar uygulanabilecekti (Özkan, 2007: 28). Konsey 41. madde de yer alan iktisadi ambargo, diplomatik ilişkilerin kesilmesi, ulaşım yollarının denetim altına alınması gibi tedbirlere de başvurmamıştır (Çağiran, 2011: 12).

Alınan karar içerisinde Rusya'nın hâlihazırda inşaatını bitirmek üzere olduğu Buşehr hafif su reaktörünün dâhil edilmemiş olması dikkat çekicidir. Yaklaşık 1 milyar dolar tutarında olan Buşehr Santrali projesinin bu yaptırımlardan zarar görmesi, Rusya'yı mali kaynak açısından istemeyeceği bir konuma sokacaktı. Bu nedenle Rusya, tamamen UAEA denetimi ve kuralları altında devam eden ve daha da önemlisi Rusya'nın kontrolünde olan bu projeye yaptırım uygulanmasını kabul etmeyeceğini daha önceden katiyetle söylemişti. Kararla ilgili dikkat çeken diğer bir husus da İran'a karşı kuvvet kullanılması hususunun dışarıda bırakılmış olmasıdır. Bu düzenlemenin yapılması hem Rusya hem Çin'in itirazları neticesinde olmuştur. Orta Doğu'da başka bir kriz istemeyen ve İran'la önemli ticari ilişkileri bulunan her iki ülke, İran'a karşı askerî bir harekâtın yapılmasına şans tanımak istememekteydiler. Zira böylesi bir durumdan öncelikle petrol arzı ve petrol fiyatları etkilenecekti. Diğer taraftan BM Güvenlik Konseyi'ni diğer devletlere karşı baskı aracı gibi kullanmaya çalışan ABD'nin Irak benzeri bir olayı, bu sefer BM Güvenlik Konseyi inisiyatifiyle gerçekleştirmesi bu devletlerin uluslararası politikada etkisini azaltacaktı (Ekinci, 2009: 114-116).

Bu yaptırım kararı, Tahran'a karşı BM Güvenlik Konseyi'nin ortak hareket edilebileceğini göstermesi açısından önem arz etmiş ve İran'ı uluslararası alanda daha fazla tecrit edilmesi yönünde önemli bir karar

olmuştur. Ancak bu karar askerî bir müdahaleyi öngörmediği için İran'ı nükleer faaliyetlerinden caydırmamış; bilakis, İran'daki radikal muhafazakârların Batı karşıtı politikalarını sürdürmesi suretiyle elini güçlendirmiştir. Cumhurbaşkanı Ahmedinejad yaptırım kararını “buruşuk kâğıt parçası” olarak nitelendirerek Batı'nın kendilerini nükleer faaliyetlerini durdurma noktasında korkutamayacaklarını ve nükleer İran'la yaşamının onların çıkarına olduğunu söylemiştir (Reuters [web], 2006).

(2) BM Güvenlik Konseyi'nin 1747 Sayılı İkinci Yaptırım Kararı ve Sonrasında Yaşanan Gelişmeler

BM Güvenlik Konseyi, 23 Aralık 2006 tarihinde aldığı 1737 sayılı kararda, İran'a faaliyetlerini durdurması için 60 gün süre tanımıştır. Bu sürenin sonunda UAEA, İran'ın BM Güvenlik Konseyi kararına uymayarak nükleer faaliyetlerini durdurmadığını tespit etmiştir. Raporda, İran'ın 164 santrifüjlü bir üniteye % 4,2 oranında uranyum zenginleştirme teknolojisine ulaştığı belirtilmiştir. Ajans'ın İran'da deklere edilen nükleer materyallerin amacından sapmadığını doğrulayabildiği; ancak İran nükleer programıyla ilgili daha kesin sonuçlara ulaşabilmek ve barışçıl nitelikte olduğuna karar verebilmek maksadıyla deklere edilmeyen materyalleri de incelemeleri gerektiğini söylemiştir. UAEA, bu çerçevede İran'dan Ek Protokolü meclis onayından geçirmesini ve daha fazla şeffaf olmasını istemiştir (IAEA [web], 2007).

BM Güvenlik Konseyi, İran'ın karara uymaması üzerine 24 Mart 2007 tarihinde 1747 sayılı yaptırım kararını oybirliği ile onaylamıştır. Bu karar ile İran'ın nükleer programı ve balistik füze programı ile ilgili kişilerin ve kurumların sayısı artırılmış ve bu kişilerin seyahatlerine sınırlama getirilmiştir. Genişletilmiş listede nükleer program ile ilgili kurumlara destek verdiği gerekçesiyle devlet bankası Bank Sepah da yer almıştır. Bu kararda bütün devletlerden ve uluslararası finans kurumlarından insani amaçlar ve kalkınma amaçları dışında İran hükümetine mali yardım ya da borç vermek gibi yeni yükümlülöklere girmemeleri istenilmiştir. Kararda aynı zamanda İran'dan zenginleştirme faaliyetlerini askıya alması için 60 günlük bir süre tanınmıştır. Kararın en önemli özelliği ise İran menşeli silah veya silah yapımında

kullanılan materyallerin direk veya dolaylı olarak ihracatının yasaklanması olmuştur (UN [web] 2007; Sinkaya ve Yıldırım, 2010: 42).

Yukarda da belirtildiği gibi Konsey, bütün devletlerin ve uluslararası mali kuruluşların İran Hükümetine hiçbir şarta bağlı olmadan borç vermesini, mali yardımda ve sübvansiyonda bulunmasını yasaklamaktadır. Ancak bu şekilde uygulamaya konulan “mali ambargonun” insani amaçlarla kurulan mali ilişkiler ve ülkenin kalkınmasını ilgilendiren mali ilişkiler olmak üzere iki istisnası bulunmaktadır (Çağırın, 2011: 12).

İstisnalardan anlaşıldığı üzere mali zorlama tedbirleri sadece nükleer ve askerî sektörleri ilgilendiren konularla sınırlı tutulmuştur. Bu durum mali tedbirlerin etkisini büyük ölçüde ortadan kaldırma riski taşımaktadır. Zira ülke kalkınması gibi çok geniş yorumlanabilecek bir istisnadan faydalanarak temin edilebilecek dış mali kaynakların girişinin ulusal kaynakların yasaklanan sektörlerle daha çok tahsis edilmesini kolaylaştıracaktır (Çağırın, 2011: 12).

İran, BM Güvenlik Konseyi’nin ikinci yaptırım kararından sonra yürüttüğü nükleer programında geri adım atmaktan ziyade ilerleme kaydetmeye devam etmiştir. Bu çerçevedeki en önemli gelişme; 9 Nisan 2007 tarihinde İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad’ın endüstriyel ölçekte uranyum zenginleştirme teknolojisini elde ettiğini söylemesi ve “nükleer ülkeler kulübüne katıldığını” kamuoyuna duyurması olmuştur. Ekinci’ye göre; nükleer yakıt üretebilmek anlamına gelen bu teknolojiye sahip olmanın askerî amaçlı faaliyetlerde de kullanılabilmesi, İran’ın bu noktada önemli bir kazanım elde ettiğini ve müzakere sürecinde önemli bir koza sahip olduğunu göstermektedir. Bu nedenle İran’ın müzakere sürecinde istediğini elde edememesi ve baskı altında tutulması durumunda NPT’den çekilmesi ve nükleer programını askerî amaçlı olarak kullanması olasılığı da seçenekler arasında yer alacaktır (Ekinci: 2009: 125-126).

Bu arada BM Güvenlik Konseyi’nin son kararını takiben, 23 Mayıs 2007’de İran’a verilen süre dolmuş ve UAEA 23 Mayıs 2007 tarihli raporunu yayımlamıştır. Raporda Tahran’ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerini askıya almadığı açıklanmıştır. UAEA, İran’ın P1 ve P2 santrifüj teknolojisine

nasıl ulaştığı ve fizik araştırma merkezinde tespit edilen zenginleştirilmiş uranyum kalıntıları (contamination) ile ilgili sorularda şeffaflık göstermediğinin de altını çizmiştir (Isisnucleariran [web], 2007).

2007 yılı itibarıyla gelinen noktada, BM Güvenlik Konseyi yaptırım kararları İran'ın faaliyetlerini durdurma konusunda herhangi bir işe yaramadığı, tam tersine İran'ın ilerleme kaydederek programına devam ettiğini ortaya çıkarmıştır. Bu durum karşısında ABD'nin İran karşısında tutumu sertleşmeye başlamıştır. 18 Ekim 2007 tarihinde ABD Başkanı Bush'un Beyaz Saray'da düzenlediği basın toplantısında:

“İsrail'i imha etmek istediğini söyleyen bir İranlı liderimiz var. Bu nedenle dünya liderlerine şunu söyledim: Üçüncü dünya savaşı patlasın istemiyorsanız, İran'ı nükleer bomba yapmak için gereken bilgileri ele geçirmekten alıkoymalısınız.”

şeklindeki açıklamaları dünya kamuoyunda bu dönemde savaş endişesini artırmıştır (Chossudovsky, 2011: 12-13). Bush hükümeti bu açıklamadan sonra BM Güvenlik Konseyi'nden İran hakkında üçüncü bir yaptırım kararı çıkarmak için ortak bir zemin oluşturmaya çalışmıştır. Ancak Amerikan siyasi karar alma mekanizmasına yakından etkisi olan ve 16 istihbarat kuruluşunun ortak imzasıyla çıkan Kasım 2007 tarihli Ulusal İstihbarat Tahminleri'nin (NIE), “İran: Nükleer Hedefler ve İmkânlar” başlıklı raporu³⁵ Amerika'nın olası bir askerî müdahalesini bu dönemde engellemiştir (Köse, 2008: 18 -26).

(a) NIE Raporu'nun Anlamı

Ulusal İstihbarat Ajansı altındaki 16 istihbarat kuruluşunun ortak imzasıyla çıkan bu rapora göre; İran'ın 2003 sonbaharında nükleer silah programını durdurduğu yönünde ciddi emarelerin olduğu ve İran'ın nükleer silah geliştirme niyetinin düşük olduğu belirtilmiştir. İran'ın askerî amaçlı uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurması ve Ek Protokolü imzalamasının artan uluslararası baskılar ve gözlemler sonucunda

³⁵ NIE raporu ABD'nin karar alıcılarının ulusal güvenlik çıkarlarını korumak maksadıyla politika üretmelerine yarayan resmi bir rehber niteliğindedir. Bu rapor mevcut durum/uyuşmazlık konusunda eldeki istihbari bilgiler ışığında tahminler ortaya koyar. ABD'li karar alıcılar bu tahminlere göre gelecekteki olayların akışı ve olabilecek yansımaları hakkında hüküm yürütürler (Globalsecurity, [web], 2007).

gerçekleştirdiği raporda yazılmıştır. Raporda ayrıca;

- İran'ın yurtdışından nükleer silah veya nükleer silah yapımında kullanılabilecek yeterli materyal temin ettiğinin söylenemeyeceği ve eğer nükleer silahlara sahip olmak istiyorsa bunun için gerekli olacak fisil materyalleri yurtiçinde üretmesi gerektiği,
- İran'ın 2007 yılında santrifuj yükleme konusunda önemli ilerleme kaydettiği ancak halen bunları çalıştırırken teknik problemlerinin olduğu,
- İran'ın teknik olarak yüksek oranda uranyum zenginleştirme kapasitesine 2010–2015 yılları arasında erişebileceği,
- İran'ın nükleer silah programını süresiz olarak durdurma isteklerinin olup olmadığı konusunda doğru karar verebilmek için yeterli istihbaratların bulunmadığı,
- İran'ın 2015 yılından önce teknik olarak nükleer silah için gerekli olan plütonyumu üretme ve yeniden işleme kapasitesine sahip olamayacağı,
- İran'ın nükleer silah edinmesi durumunda katlanacağı askerî, politik ve ekonomik maliyetler yerine; kar-maliyet hesabı yaparak uluslararası baskı neticesinde 2003 yılında nükleer silah programını durdurma kararı aldığı ortaya konmuştur. Bu nedenle, tehdit ve fırsatlar kombinasyonu ile İran'ın nükleer programı hususunda ikna edilebileceğinin anlaşıldığı; ancak sunulacak fırsatların İran'a; güvenliğini koruma, uluslararası arenada saygınlığını yeniden kazanma ve bölgesel etki alanı oluşturma gibi gerçekçi fırsatlar vermesi gerektiği belirtilmiştir.

Raporun sonunda, İran'ın (istememesi halinde) nükleer silah üretebilecek teknik, bilimsel ve endüstriyel kapasiteye sahip olduğundan da bahsedilerek, İran'ın nükleer programının gelecekte tehlikeli bir hal alabileceğine de işaret edilmiştir (Globalsecurity [web], 2007).

Öte yandan raporun açıklanması ile birlikte raporun içeriği ile ilgili bazı eleştiriler, özellikle İsrail basınında çokça yer almıştır. Bu kapsamda İran'ın balistik füze programı ile ilgili bir öngörünün bulunmaması rapora yapılan

eleştirilerin başında gelmiştir. Zira İran'ın devamlı menzilinı artırmaya çalıştığı balistik füzelerin nükleer başlıklar olmadan bir işe yaramayacağı İsrail'i tedirgin ediyordu. İkinci olarak; raporda İran'ın uluslararası baskılar sonucu nükleer silah programını durdurduğundan bahsediliyor; ancak ABD'nin olası askerî bir müdahalesinden bahsetmeyerek ABD'nin bu konuda oynadığı etki küçümseniyordu. Yine aynı mantıktan hareketle bu raporun kendisi, İran üzerindeki uluslararası baskıyı azaltılıyordu. Üçüncü olarak, İran'ın sivil amaçlı uranyum zenginleştirme faaliyetlerinin nükleer silah geliştirmedeki önemi küçümseniyordu. Bu bağlamda, nükleer silah yapabilmek için en önemli kısmın gerekli miktarda uranyum zenginleştirme veya plütonyumun temin edilmesinin olduğu; kalanının sadece zaman olduğu vurgulanarak herhangi bir devletin hatta gelişmiş (sophisticated) terörist bir grubun bile yapabileceği dile getirilmekteydi (Phillips, 2008: 1-6).

NIE Raporu, dolaylı sonuçları itibarıyla, İran'ın nükleer tesislerine yönelik ABD ve/veya İsrail'in önleyici saldırıda bulunması ihtimalini daha zor hale getirmiştir. Kısa süre öncesine kadar Amerikan kamuoyu ve bürokrasisinde İran konusunda belli bir uzlaşma söz konusuydu. Gerek Demokratlar açısından gerek Cumhuriyetçiler açısından İran'ın nükleer silah geliştirme konusunda suçlu olduğuna dair herhangi bir tereddüdün söz konusu olmadığı bir ortamda NIE raporu, ABD içinde ve uluslararası camiada bu uzlaşmanın sarsılmasını sağlamıştır. İran tarafından zafer olarak algılanan rapor, Rusya ve Çin'in konuyla ilgili pozisyonlarında yumuşamaya neden olmuştur. Bu durumun meselenin yeniden tartışılması ve yeni seçeneklerin masaya yatırılabilmesi için uygun bir ortam oluşturduğu söylenebilir (Köse, 2008: 27-28).

(b) NIE Raporuna Karşı Uluslararası Platformdaki Tepkiler

NIE raporuna karşı Uluslararası Platformdaki tepkilere gelince, İsrail rapora çok sert tepki göstermiştir. Dönemin Stratejik İlişkiler Bakanı Avigor Lieberman, Jerusalem gazetesine verdiği demeçte, İranlıların nükleer alandaki ilerlemelerinin çoğunu ABD'den saklama hususunda çok başarılı olduklarını ve nükleer silah peşinde olmasalar bile Ahmedinejad

hükümetinin yaptırımlara maruz kalması gerektiğini söylemiştir. Lieberman ayrıca bu raporun İran konusundaki politikalarını değiştirmelerine yetmeyeceğini belirtmiştir. Dönemin İsrail Savunma Bakanı Ehud Barak, İran'ın 2003 yılı sonunda askerî amaçlı nükleer programını durdursa bile şu anda nükleer silah programının devam ettiğini bildiklerini söylemiştir. Bugün İran'ın, İsrail'e karşı en büyük tehdit olduğunu dile getiren Ehud Barak, İran'ın nükleer programını durdurmak için askerî müdahale de dâhil bütün seçeneklerin masada olduğunu belirtmiştir (Jerusalem [web], 2007).

AB, bu rapora rağmen İran'a karşı uyguladığı diyalog-baskı yöntemine devam edeceğini ve İran uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurmadığı sürece yaptırım kararı görüşmelerinin sürdürüleceğini açıklamıştır. İran hakkında ağırlaştırılmış ekonomik yaptırım kararı alınmasına başından itibaren karşı olan Rusya ve Çin ise bu istihbarat raporundan sonra koşulların değiştiğini ve durumun yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini söylemişlerdir (Ekinci, 2009: 142).

UAEA Başkanı Muhammed El Baradei, NIE raporunun İran nükleer krizinin giderilmesine yardımcı olması, İran'ın UAEA ile tam iş birliğine girmesi için harekete geçmesini sağlaması ve İran'ı nükleer programındaki belirsiz noktaların açıklığa kavuşturulmasında UAEA ile faal bir şekilde çalışmak için harekete geçirmesi gerektiğini bildirmiştir [Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK) [web], 2007].

ABD Hükümeti daha sonra NIE raporuyla ilgili yaptığı açıklamada; ABD'nin İran'a karşı kullanılmak üzere uluslararası topluma uyguladığı baskı olmadan İran'ın nükleer silah programından caymasının çok zor olacağını göstermeye çalışmıştır. ABD Hükümeti bu açıklaması ile raporu aslında Bush Yönetimi'nin başarısı olarak uluslararası kamuoyuna lanse etmiştir (Hadley [web], 2007). ABD Başkanı George Bush da bir basın toplantısı düzenleyerek raporla ilgili şu değerlendirmeleri yapmıştır (USAK [web], 2007):

"Bu raporu bir uyarı sinyali olarak görüyorum. İran'ın nükleer programı vardı, programı durdurdular. Uyarı sinyali olmasının nedeni ise programı tekrar başlatabilecek olmalarıdır. Rapor İran'ın ciddi biçimde, barışa bir tehdit olarak değerlendirilmesi gerektiğini açıkça ortaya koymuştur. Benim fikrim

değişmedi. İran tehlikeliydi, İran tehlikeli ve İran nükleer silah yapabilme bilgisine sahip olduğu sürece tehlikeli olmaya devam edecektir.”

Bush bu açıklamasıyla, İran hakkında yürüttükleri baskıcı politikaların haklı ve işe yaradığını ortaya koymaya çalışmıştır. Ülke içindeki demokratlar, ABD’deki tüm istihbarat birimlerinin ortaklaşa hazırladığı ulusal istihbarat raporunun dikkate alınmasını istemiştir (USAK [web], 2007).

İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad ise, ABD ve müttefiklerinin, İran’ın nükleer hakkını kabul etmekten başka seçenekleri olmadığını öne sürmüştür. Dışişleri Bakanı Manučeher Mottaki de Amerikan istihbarat raporunun İran’ın nükleer programıyla ilgili bütün iddiaları çürüttüğünü söylemiştir. Raporda, “İran’ın nükleer faaliyetlerinde hiçbir sapma bulunmadığı ve İran’ın nükleer silah peşinde olmadığının açık bir şekilde belirtildiğini” savunan Mottaki; “Bu açık ve net ifadeler, Amerikan yetkilileri için bir fırsattır. Ya bu fırsatı değerlendirirler, ya da yanlış siyasetlerine devam ederler.” diye konuşmuştur (USAK [web], 2007).

(3) BM Güvenlik Konseyi’nden İran’a Karşı Çıkan Diğer Yaptırım Kararları

Batı bloğu, özellikle NIE raporu sonrasında İran nükleer programının acil bir tehlike arz etmediği yönünde ortak bir kanaate sahip olmuştur. Ancak İran’ın ileriye yönelik askerî amaçlı nükleer faaliyetlere yönelmemesi ve BM Güvenlik Konseyi’nde oluşan uzlaşma zemininin bozulmaması adına (dünya güçleri arasında fikir ayrılığı yaratamayacağı mesajı vermek açısından) İngiltere, Fransa ve ABD’nin; İran’a karşı üçüncü yaptırım kararı için ortak çabaları sürmeye devam etmiştir. Nitekim bu çabalar, sonunda amacına ulaşmış ve Ocak 2008’de Berlin’de yapılan 5+1 toplantısında üçüncü yaptırım kararı taslağı üzerinde anlaşma sağlanmıştır. Üçüncü yaptırım karar taslağı daha önce alınan yaptırımların daha etkin bir şekilde uygulanması ile İran üzerindeki baskıların devam ettirilmesi mantığına dayanmıştır (Ekinci, 2009: 149-151).

1803 sayılı karar, ambargo kapsamında İran’daki nükleer ve füze çalışmalarına katılmış kurum ve şahıslar ile malvarlıkları dondurulan tüzel

kişilerin listesini genişletmiştir. Ayrıca üye devletlerden finans kuruluşlarının, bütün İran bankalarının, özellikle Bank Melli ve Bank Saderat'ın İran dışındaki şubeleri ile ilişkilerinde, İran'ın nükleer ve balistik füze programına katkıda bulunmuş olmamak için dikkatli olmaları istenilmiştir. Kararda, İran'ın karara uymaması halinde kendisine verilen 90 günlük süre sonunda 41. madde kapsamında yeni bir yaptırım kararı alınacağına da vurgu yapılmıştır (UN [web], 2008).

Kararda yenilik olarak nitelendirilebilecek husus, İran'a giden veya bu ülkeden gelen deniz ve hava ulaşımının denetlenmesidir. Devletler, havaalanlarında ve limanlarında deniz hukuku ve uluslararası sivil havacılık kurallarına uygun olarak İran Hava Kargosu (Iran Air Cargo) ve İran Deniz Yollarına (Islamic Republic of Iran Shipping Line) ait olan veya bu şirketler tarafından kullanılan uçak ve gemilerin yüklerini denetleyeceklerdir. Ancak devletlere verilen bu denetim görevi, anılan şirketlerin gemi ve uçaklarının BM Güvenlik Konseyi kararlarında İran'a girişi yasaklanan malları taşıdığına dair makul şüphelerin olması halinde geçerlidir. Söz konusu durum şirketlerin bütün seferleri için geçerli değildir. Görüldüğü üzere bu paragrafta öngörülen tedbir, ambargonun kapsamı bakımından bir ilave veya genişleme getirmemektedir. Zira belirli malların İran'a gönderilmesiyle ilgili genel bir yasak zaten bulunmaktadır. Bahsi geçen şirketlerin ismen anılarak yasağın tekrar edilmesi ambargoyu delmesinden şüphelenilen birimlere dikkat çekerek hassasiyeti arttırmak ve uygulamayı sıkılaştırmak amacına hizmet etmektedir (Çağiran, 2011: 16-17).

1803 sayılı kararla ilgili genel bir değerlendirme yaptığımızda, BM Güvenlik Konseyi önceki kararlarında tekrar tekrar uygulanmasını talep ettiği tedbirlerin hayata geçmediğini tespit etmesine ve de üstelik bu konuda İran'ı yeni zorlama tedbirleriyle tehdit etmesine rağmen yeni adımlar atmada zorlanmaktadır. Bu kararın da tıpkı öncekilerde olduğu gibi UAEA'dan periyodik raporlar istenmesi ve İran'a karşı aynı cümlelerle yapılan ikazlarla bitmesi, zorlama sürecinin tıkanmaya başladığını ve Konsey'in inandırıcılığını yitirme noktasına geldiğini göstermektedir (Çağiran, 2011: 17).

İran bu karara tepki göstermekle birlikte öncekilerden farklı bir tutum içerisinde olmamış ve üçüncü kararı da kabul etmeyerek faaliyetlerini geliştirmeye devam etmiştir. Bu sırada 5+1 Grubu daha önce 2006 yılında sunmuş olduğu öneri paketinin benzerini Haziran 2008 tarihinde İran'a sunmuş ancak faaliyetlerin durdurulması ön şartından bahsettiği için İran tarafından bu teklif reddedilmiştir. Bu pakette de eş zamanlı olarak faaliyetler ve yeni yaptırım kararlarının durdurulması seçeneği üzerinde vurgu yapılmış ancak faaliyetleri durdurma ön şartı, İran için kırmızı çizgi haline dönüştüğünden bu girişim başarısız olmuştur. Öneriyi reddetmesine rağmen İran müzakerelere hazır olduklarını; ancak müzakere edilecek hususların dengeli ve tüm tarafların çıkarlarını gözetecek şekilde ayarlanması gerektiğini söylemiştir. Kısacası tarafların retoriklerinde yumuşama olmasına rağmen bu girişimden de bir sonuç çıkmamıştır (Ekinci, 2009: 260).

Çözumsuz bir şekilde devam eden bu krizde 5+1 Grubu kendi aralarında birlik ve beraberliğin bölünmediğini göstermek maksadıyla Eylül 2008 tarihinde bir de tamamen sembolik olan dördüncü bir yaptırım kararı çıkartılmıştır. BM Güvenlik Konseyi 27 Eylül 2008'de kabul ettiği 1835 sayılı karar ile önceden aldığı bütün kararları teyit etmiş ve Konsey'in İran'dan taleplerini yinelemiştir (Sinkaya ve Yıldırım, 2010). Hiçbir yeni unsur ihtiva etmeyen ve önceki kararların bir an önce uygulanması çağrısında bulunan bu karar, özellikle Ağustos 2008'de Rus-Gürcü savaşı sonrasında ABD ile ilişkilerinde sıkıntı yaşayan Rusya'nın ancak bu şekilde ikna edilebilmesiyle kararlaştırılabilmektedir (Ekinci, 2009: 164).

Sonuç itibarıyla 2009 yılına geldiğimizde İran nükleer kriziyle ilgili zorlayıcı yöntemlerin krizi çözmede başarısız olduğu görülmüştür. Bu kriz, ABD ve İran arasında bir çeşit "inatlaşma oyununa" dönerken ABD'nin zorlaması karşısında İran, her geçen gün nükleer program konusundaki kazanımlarını artırmıştır. Kısacası ABD'nin kriz karşısında izlediği siyaset tam tersi bir etki göstermiş ve bu durum İran'ın motivasyonunu kamçılamıştır. Öte yandan ABD'nin, İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurması ön şartıyla krizi çözme planları gerçekleşmemiştir. ABD'nin ön şart engeline takılan sürecin, ABD'nin bizzat masada bulunmasıyla çözüleceği hususu artık

kendini daha fazla hissettirmeye başlamıştır. Zira İran'a şartsız müzakere önerisinde bulunmak, aynı zamanda bu ülkenin nükleer programının barışçıl olduğunu ispatlama sorumluluğu yükleyecek ve İran'ı daha şeffaf bir iş birliği içerisinde olmaya itecektir (Ekinci, 2009: 160-162).

b. BM Güvenlik Konseyi Kararlarının Değerlendirilmesi

Bu çalışmanın belirlediği zaman sınırlaması içinde, BM Güvenlik Konseyinden çıkan yaptırım kararları genel olarak değerlendirildiğinde şu sonuçlar ortaya çıkmıştır.

İran, 2006 yılı Aralık ayından itibaren “nükleer ambargo” altındadır ve nükleer programını yürütmek için muhtaç olduğu dış destek kesilmiştir. Ancak, buna rağmen kendi imkânlarıyla nükleer faaliyetlerine devam etmekte ve nükleer bir devlet olma siyasetinden vazgeçmeyeceğini her fırsatta beyan etmektedir. Çünkü Konsey, zorlama tedbirlerini sınırlı bir şekilde uygulamıştır. Bir de bu sınırlı uygulamaya istisnalar tanınmış olması Konsey'in içerisinde İran'ın üzerine kararlı bir şekilde gidecek bir irade oluşmadığını göstermiştir. İran'ın nükleer program çerçevesinde ve genel olarak askerî alanda yakın ilişkiler kurduğu Rusya, meselenin BM Güvenlik Konseyi'ne sevk edilmesine direnememiş, fakat ABD'nin Konsey'i kullanarak İran'ı tamamen izole etmesine karşı çıkmıştır. Buna; Çin'in sertleşme siyasetine sıcak bakmamasını, AB devletlerinin Irak savaşından da ders alarak kendilerini “oyunun” dışında bırakacak senaryolar yerine diplomatik çözümü ön plana çıkarmalarını da ilave edecek olursak, istisnaların siyasi manası daha iyi anlaşılacaktır (Çağiran, 2011: 13).

Alınan konsey kararlarında Rusya ve diğer devletlerin ABD'ye tamamen “teslim olmadıklarını” gösteren başka bir örnek de şudur: İlke olarak, BM anlaşması VII. Bölüme göre alınan zorlama tedbirlerinde barış ve güvenliğin tehdidi, bozulması gibi kararın gerekçesini teşkil eden durumlar ortadan kalkınca zorlama tedbirlerine de son verilmesi gerekir. Ancak, bu işlem için yeni bir Konsey kararı gerekmektedir. Dolayısıyla Konsey'in daimi üyeleri veto hakkını kullanmak suretiyle zorlama sürecini istedikleri gibi uzatmak imkânına sahiptir. Ancak geçmiş uygulamalara bakıldığında,

Konsey zorlama tedbirleri uygulamasına son verilmesine karar vermek için hiç de acele etmemektedir³⁶. BM'nin İran meselesinde verdiği taahhütler bu noktada Konsey'in keyfi hareket etmesinin önüne geçmektedir. Örneğin, 1737 sayılı kararda BM Güvenlik Konseyi UAEA'dan İran'ın kararlara tam olarak uyup uymadığına dair 60 gün içerisinde bir rapor talep etmektedir. Buna göre, İran 60 gün içerisinde nükleer programla ilgili faaliyetlerini askıya alırsa, Konsey de zorlama tedbirlerini askıya almayı ve meselenin karşılıklı görüşmelerle çözümlenmesini taahhüt etmektedir. İkinci ihtimal olarak, denetimler sonucu İran'ın, Konsey ve Ajans tarafından meseleyle ilgili aldığı kararlara tam olarak uyduğunun tespit edilmesi halinde, zorlama tedbirleri de sona ermektedir. Buna karşılık, bir diğer ihtimal olarak, İran'ın kararları hiçe sayması halinde ise, Konsey VII. Bölüm, 41. madde çerçevesinde yeni zorlama tedbirlerini devreye sokacaktır. Kısaca ambargo kararı bir kez alındıktan sonra ABD veto hakkı sayesinde uygulamanın akıbetini dilediği gibi belirleme fırsatına sahip olabileceken verilen taahhütler, ABD'nin elinden bu imkânı alarak Konsey'i kendi İran siyasetinin bir aracı olarak kullanmasını engellemektedir (Çağiran, 2011: 14).

Öte yandan İran'ın zengin petrol gelirleri ve alınan yaptırım kararlarında İran'ın ikili ticaretini engelleyebilecek bir düzenlemenin yer almaması adı geçen yaptırımların amaca hizmet etmediğini göstermektedir (Ekinci, 2009: 153-155). ABD Kongresi'nin alt komitesi olan ve kamu harcamalarını denetleyen United States Government Accountability Ofisi'nin yayınladığı raporda İran'ın 1987 yılında 8,5 milyar dolar olan ihracat oranının 2006 yılına 70 milyar dolara çıkması, ithalat oranının ise 7 milyardan 46 milyara ulaşması İran'ın dış ticaretindeki avantajını göstermektedir. Bu ihracat rakamlarının da 2002 yılı sonrasında artan petrol fiyatlarıyla eş zamanlı olarak yükselmesi göz önüne alındığında, gerek BM'nin gerekse de ABD tarafından uygulanan tek taraflı yaptırımların pek de başarılı olmadığı ortaya çıkmaktadır (United States Government Accountability Office [web], 2007). Hâlihazırda İran, ABD'nin uzun yıllardır uyguladığı yaptırımlara rağmen rejiminin bekasını devam ettirmektedir.

³⁶ Örneğin, Güney Afrika'ya uygulanan ambargo Mandela'nın devlet başkanlığına gelmesinden sonra; Irak'ta ise 2003 Mayıs ayında, yani işgalden iki ay sonra kaldırılmıştır (Çağiran, 2011: 14).

Sonuç itibarıyla ABD'nin, BM Güvenlik Konseyi'nden sorgusuz sualsiz geçirdiği kararlar dönemler sona ermiştir. Konsey, ilk kararı olan 1696 (2006) sayılı karardan itibaren İran'ın nükleer planlarını tasvip etmediğini, bu devleti barışçı ve meşru bir çizgiye çekebilmek için gerekli zorlama tedbirlerinin uygulanması gerektiğini ortaya koyarken bunun ötesinde farklı amaçlara hizmet edebilecek yolları da itinalı bir şekilde tıkamaya çalışmıştır. Konsey'in, bu "sabırlı" tutumunun meseleyi çözmede ne kadar etkili olduğu tartışılabilir. Aynı şekilde ABD'nin de büyük beklentilerle devreye soktuğu Konsey'in "acizliğine" ne kadar sabredeceği de muammadır. Fakat Konsey'in kararları uluslararası güç dengesinin, daha kesin ifadeyle büyük güçler arasındaki bilek güreşinin ifadesidir. Dolayısıyla, Konsey'de Amerikan taleplerine direnen başta Rusya olmak üzere diğer küresel ve bölgesel büyük güçler, ABD'nin tek taraflı "macera" arayışlarına destek vermeyeceklerdir. Bu devletin (veya İsrail'in) büyük riskler almadan da İran'a müdahale etmesi mümkün görünmemektedir. BM Güvenlik Konseyi'nin ise İran'a baskı sürecini ambargo mantığı içerisinde, belki ilave zorlama tedbirleriyle, baskıyı artırarak sürdüreceği değerlendirilmektedir (Çağiran, 2011: 19).

c . Barrack H. Obama Dönemi ile Başlayan Yeni Süreç ve Viyana Anlaşması

Uluslararası kamuoyunda, 2008 yılında yapılan ve Barack Obama'nın göreve geldiği başkanlık seçimlerinin ardından İran nükleer krizinin müzakere yoluyla çözüme ulaşılması umutları artmıştır. Barack Obama, Tahran'dan zenginleştirmenin askıya alınması talebini yinelese de aslında İran rejimine doğrudan ulaşmaya çalışmıştır. İran'la yapılan müzakerelere karşı daha olumlu bir ton takınan Obama'nın bu çabaları, çeşitli nedenlerle başarısızlığa uğramıştır. ABD'li yetkililer; İranlı yetkililerin diyaloga hiçbir zaman gerçekten ilgi göstermediklerini, Ruhani Lider Hamaney'in ilişkilerin normalleşmesinden ve ABD'den korktuğunu belirtmişlerdir. ABD'li yetkililer, Hamaney'in rejimin ideolojik dayanaklarından biri olan Amerika karşıtlığının çökmesinin kendi iktidarını tehdit edeceği korkusuyla bu şekilde hareket ettiğini ileri sürmüştür. İranlı yetkililerse, Obama'nın kendileri ile yürüttüğü nükleer diplomaside asla stratejik bir

değişiklik yapmadığını öne sürmüşlerdir. İran'lı karar alıcılar, ABD'nin artarak devam eden ekonomik yaptırımları ile Körfezdeki Arap ülkeleriyle yoğunlaştırdığı askerî iş birliğinin oluşturduğu sürekli baskı halini, Tahran'ı nükleer faaliyetlerinden taviz vermeye yönelik politikalar olarak görürken herhangi bir müzakere teklifini inandırıcı bulmamıştır (International Crisis Group [web], 2012).

Obama'nın çabaları, ABD'nin taktiklerindeki açık değişimi gösterir nitelikte olmuştur. Diyaloga çok daha açık olduğunun sinyali veren Obama yönetimi, anlamlı müzakereler üretmeyi yahut bu gerçekleşmezse İran'a karşı yaptırımlar için uluslararası toplumla daha fazla fikir birliği sağlamayı hedeflemiştir (International Crisis Group [web], 2012). Barack Obama'nın bu politikaları neticesinde, İran ve 5+1 Grubu temsilcileri 1 Ekim 2009 tarihinde Cenevre'de bir araya gelmiştir. Cenevre'deki görüşmelerde "İran'ın tıp alanında faaliyet gösteren Tahran Nükleer Araştırma Reaktörü (TNAR) için ihtiyaç duyulan yakıtın karşılanması" ve "zenginleştirilmiş uranyumun İran dışına çıkarılarak daha yüksek oranda zenginleştirilip yakıt çubuğuna dönüştürülerek İran'a teslim edilmesi" üzerinde prensip olarak anlaşma sağlanmıştır (Sandıklı ve Emeklier, 2012a: 9).

Cenevre'de varılan prensip anlaşması gereği İran ile ABD, Fransa ve Rusya (Viyana Grubu) yetkilileri 19-21 Ekim'de Viyana'da bir araya gelmişler ve TNAR için gerekli yakıtın sağlanması için UAEA'nın hazırladığı bir rapor üzerinde mutabakata varmışlardır. Bu rapora göre İran, %3,5 oranında zenginleştirdiği uranyumun %70'ini (1200 kg) Rusya'ya gönderecek, Rusya bunu %20 zenginleştirerek Fransa'ya gönderecek ve Fransa da bu uranyumu işleyerek nükleer yakıt çubuğuna dönüştürerek İran'a teslim edecekti. Taraflar bu öneriye bir hafta içerisinde cevap vereceklerdi (Yetim ve Kalaycı, 2011: 102). Böylelikle İran, en son 1990'lı yılların başında Arjantin'den tedarik ettiği ama bitmek üzere olan nükleer yakıtını yenileyecek, buna karşılık nükleer çalışmaları konusunda uranyum zenginleştirme sürecini uluslararası bir sisteme bağlamak suretiyle, Batılı devletlere "güven artırıcı önlem" olarak sunacaktı (Keneş, 2012: 318-319).

ABD ve diğer Batı ülkelerinin bu öneriyi kabul etmelerinin altında yatan sebep, İran'ın elindeki zenginleştirilmiş uranyum stokunun alınması ve İran'ın uranyum zenginleştirme oranının yüzde 3,5 düzeyinde kalmasının sağlanmış olmasıydı. Bu durum İran'ın nükleer silaha erişim için gerekli olan %90 uranyum zenginleştirme sürecini geciktirecek ve müzakereler için vakit kazandıracaktı (Fitzpatrick [web], 2009).

Öte yandan İran hükümeti de prensip olarak Viyana önerisine olumlu yaklaşmakla İran çatışmadan kaçınan, iş birliği yapmaya hazır ve müzakere edilebilir bir taraf profili çizmeye çalışmıştır. Bu önerinin kabul edilmesi durumunda, İran ihtiyaç duyduğu yakıt kolaylıkla temin edebilecekti. 5+1 grubunun anlaşmaya olumsuz yaklaşması durumunda da İran'ın kendi yakıt ihtiyacını karşılamak amacıyla uranyumu daha yüksek oranlarda zenginleştirmek için haklı nedenleri olacaktı. İran için daha önemli olan faktör ise bu öneri ile 5+1 grubu İran'ın uranyum zenginleştirme hakkının yüzde 5 oranında da olsa dolaylı olarak kabul etmiş oluyordular (Sinkaya, 2009: 76). Bu nedenle Ahmedinecad Viyana görüşmelerini diplomatik bir başarı olarak görmekteydi. Nitekim Ahmedinecad 29 Ekim'de yaptığı bir televizyon konuşmasında uluslararası toplumla nükleer iş birliğine hazır olduklarını ve hiçbir şekilde barışçıl nükleer programlarından vazgeçmeyeceklerini söylemiştir. Batılı güçlerin İran'ın nükleer programını kabul etmeye hazır olduklarını iddia eden Ahmedinecad şöyle demiştir: (Guardian [web], 2009).

“Bugün geldiğimiz nokta çok önemlidir. Bir kaç yıl önce nerede olduğumuz hatırlayın ve şimdi neredeyiz bir bakın. Yaptırımlar uyguladılar, askerî tehditlere başvurdular, psikolojik savaş yürüttüler. Fakat şimdi İran milletiyle iş birliği arıyorlar. Bugün nükleer mesele İran milletinin hakkı olarak kabul edilmiştir.”

Ancak İran hükümetinin Viyana önerisine prensip olarak olumlu yaklaşmasına rağmen, öneriye verilecek resmi cevap İran dış politikasında büyük bir krize dönüşmüştür. Muhalefete göre; bu öneri ile İran'ın elindeki zenginleştirilmiş uranyum stokunun alınmasına rağmen karşılığında yakıt verileceğine dair bir garanti bulunmamaktaydı. Bu durumda İranlı bilim adamlarının onlarca yıllık çalışmaları sonuçsuz kalacaktı. Muhalefetle birlikte

Meclis Başkanı Ali Laricani'nin başını çektiği bir grup milletvekili de Batı'ya karşı hiçbir zaman güvenilemeyeceğini dile getirmiştir. Neticede, İran'da Viyana önerisine karşı tepkiler yükselmiş ve İran hükümeti önerinin hayata geçirilmesi için anlaşmada öngörülen mekân, süre ve miktar hususlarında değişikliğe gidilmesini istemiştir. Muhalefetin eleştirilerini dikkate alan İran Dışişleri Bakanlığı nükleer yakıt karşılığında değiştirilecek uranyum oranlarının yeniden düzenlenmesini ve zenginleştirilmiş uranyum stokunun İran içerisinde bir yerde -Kiş adası- UAEA gözetiminde tutulmasını istemiştir. İkinci olarak İran, zenginleştirilmiş uranyum stokunun üçte ikisinin birden Rusya'ya gönderilmesi önerisine karşı çıkarak ancak istediği kadar nükleer yakıtı aldıktan sonra ona karşılık uranyumu teslim etmeyi önermiştir (Sinkaya, 2009: 76). Son olarak İran, elinden alınan az zenginleşmiş uranyumun nükleer yakıt olarak İran'a geri dönmesi için öngörülen sürenin (bir yıl) gerekli süreden daha uzun olduğunu ileri sürmüştür. Bu bağlamda İran, takasın İran toprakları üzerinde gerçekleşmesi önerisinde bulunmuştur. İran'ın Viyana'da varılan anlaşmaya karşın yeni önerilerde bulunması, Batılıların tepkisini çekmiş ve Batılılar İran'ın önerisini reddetmiştir (Sinkaya, 2010a: 70).

İran tarafı ise TNAR için üretmek üzere yüzde 20 oranında uranyum zenginleştirme seçeneği üzerinde çalışacağını ilan etmiştir. İran'ın bir diğer tepkisi de Natanz büyüklüğünde on tane daha uranyum zenginleştirme tesisinin yapılmasına karar vermek olmuştur (Sinkaya, 2009: 78). Aynı şekilde İran'ın UAEA daimi temsilcisi Ali-Asghar Soltanieh de ne BM Güvenlik Konseyi'nin yaptırımlarının ne de askerî saldırı tehditlerinin zenginleştirme faaliyetlerini durduramayacağına işaret ederek nükleer programlarını sürdürme konusunda kararlı olduklarını yinelemiştir (Heinrich [web], 2009). Buna rağmen Cenevre ve Viyana'da taraflar arasında yakalanan çözüm arayışlarının devamını sağlamak adına, dönemin UAEA Başkanı Muhammed El Baradei, İran'ın elindeki az zenginleştirilmiş uranyumun İran'a nükleer yakıt teslim edilene kadar her iki tarafın da güvendiği bir ülke olan Türkiye'de depolanmasını teklif etmiştir. Baradei'nin önerisine ABD'den ve Rusya'dan da destek gelmiştir. Böylece Türkiye, İran'ın nükleer programı ile ilgili sürece aktif olarak dâhil olmaya başlamıştır (Sinkaya, 2010a: 70).

Viyana Anlaşmasını başarısız olmasının ardından İran ve 5+1 ülkeleri görüşmek üzere ilk olarak Aralık 2010'da Cenevre'de ve bunun ardından Ocak 2011'de İstanbul'da bir araya gelmiştir. Ancak bu görüşmelerden bir sonuç alınamamıştır. Bu arada Şubat 2010'da İran, Natanz pilot tesisinde TNAR'da kullanılacağını öne sürerek yüzde 20 oranında uranyum zenginleştirmeye başlamıştır. Kasım 2011'de UAEK, yayımladığı raporda Tahran'ın nükleer silah geliştirmeye ilişkin ve kritik önemde olan teknolojilerle deneyler yaptığına dair suçlamalara yer vermiştir. Rapor bir yandan batılı devletlerin yeni bir dizi sert yaptırımları için bir sıçrama tahtası oluştururken, askeri bir saldırının arzu edilirliği konusunda yeni tartışmaları gündeme getirmiştir. 21 Kasım'da ABD, İran'ın petrokimya endüstrisine, füze ve nükleer programlarıyla ilintili kişi ve kurumlara yaptırımlar uygulayacağını ve ülkenin finans sektörünü kara para aklamayla bağlantılı olarak listeleyeceğini duyurmuştur. 31 Aralık 2011'de Başkan Obama, İran Merkez Bankası ile işlem yapılmasını yasaklayan, İran petrolü satın almak isteyen pek çok ülkenin ödeme işlemleri yapmasını neredeyse imkânsız kılan ve böylelikle İran'ın petrolünü satabilmesini fiilen engelleyen bir savunma yetki yasasını imzalamıştır. Ocak 2012'de AB üye ülkelerin alternatif kaynaklar bulmalarına da zaman tanımak amacıyla İran petrolü üzerinde altı aya yayılacak bir ambargo üzerinde anlaşmıştır (International Crisis Group [web], 2012).

Avrupa Komisyonu Yüksek Temsilcisi Catherine Ashton'ın İran'ı müzakerelere geri dönmeye davet etmesi üzerine Nisan 2012'de İstanbul'da bir araya gelen 5+1 ülkeleri ve İran arasında herhangi bir anlaşma sağlanamamış, ancak taraflar 23 Mayıs 2012 tarihinde Bağdat'ta yeniden bir araya gelmeye karar vermiştir. Suriye ve Irak'taki kargaşanın durması (ya da daha alevlenmesi) konusunda etkili olabileceğinin sinyallerini veren İran, nükleer programı üzerinden yapılan baskıların kaldırılması karşılığında bölge istikrarına önemli katkı yapabileceğini hissettirmeye çalışmıştır (Kibaroglu [web], 2012).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İRAN NÜKLEER PROGRAMININ TÜRK DIŞ POLİTİKASINA ETKİSİ

Bu bölümde, çalışmamızın belirlediği zaman sınırları içinde Türkiye'nin İran nükleer programına karşı yürüttüğü dış politika irdelenecektir. Çalışmamızın sınırı İran nükleer programının çözümü noktasında Türkiye'nin müdahil olmasıyla başlayan süreç ile bu krizin Türkiye açısından derinleşmesine vesile olan FKP 2010 yılı Kasım ayında NATO Lizbon Zirvesi'nde kabul edilmesiyle çizilecektir.

1. TARİHSEL DÜZLEMDE TÜRK-İRAN İLİŞKİLERİNİN ANALİZİ

İran, Türkiye'nin sınırlı değişiklikler dışında 1639 Kasr-ı Şirin anlaşmasından bu yana sınır değişikliği ve savaş yaşamadığı tek komşusudur. Ayrıca, iki ülke cumhuriyetin ilk yılları ve Soğuk Savaş döneminde siyasi, ekonomik ve güvenlik alanında kapsamlı iş birliği gerçekleştirmiştir. Çatışma ve savaşın yaşanmadığı bu tarihi geçmişe rağmen, Türkiye ve İran ilişkilerinde Osmanlı döneminde yaşanan mezhep mücadelesi (Şii-Sünni), bölgesel üstünlük arayışı ve İran'ın PKK sorununa yaklaşımı iki ülke ilişkilerini zaman zaman olumsuz etkilemiştir. Böylece iki ülke ilişkileri bazı dönemler ortak çıkarlar nedeni ile olumlu bir atmosferde devam ederken, bazı dönemlerde ise çeşitli anlaşmazlıklar nedeni ile gerginleşebilmektedir (Yetim ve Kalaycı, 2011: 86).

Türkiye ve İran ilişkilerinde belirleyici olan temel unsurlar; özellikle iki ülkenin jeopolitik konumları ile kültürel ve mezhepsel farklılığı öne çıkaran kimlikleri olmuştur. Bu durum iki ülkenin uluslararası sistemi ve bölgeyi, farklı bakış açılarıyla tanımlamalarında etkili olmaktadır. Bu doğrultuda temel parametreler olarak sahip oldukları jeopolitik konum ve farklı kimlik tanımlamaları Türkiye ve İran'a bölgesel nüfuz alanları sunmakta, bu bölgesel nüfuz alanları birbirleriyle ve bölge dışı güçlerle olan ilişkilerinin rekabet ve iş birliği boyutunu belirlemektedir (Gürkaş, 2007: 220).

Tarih boyu her iki devletin kimliklerinin ve rejimlerinin farklı olması; onların küresel sistemdeki konumlarını, bölgesel vizyon arayışlarını ve ikili

ilişkilerini ciddi şekilde etkilemiştir. Dolayısıyla bölgelerinde etkinlik sahibi olan bu iki ülke, sürekli bölgesel hegemonya mücadelesi ve rekabet içerisinde olmuşlardır. Bu hegemonya mücadelesinin, Osmanlı ve Safavi hanedanlarının çatışmasından başlayan çok derin tarihî kökenleri vardır (Keskin, 2004: 22-23). Özellikle İran İslam Devrimi'nden sonra iki ülke rejimleri tam anlamıyla birbirine zıt hale gelmiştir. Bölgede laik, demokratik, Batılı bir yapıyı temsil eden Türkiye ile Batı karşıtı, İslamcı, devrimci İran arasında ideolojik rekabet had safhaya çıkmıştır. 1980'ler ve 1990'lar boyunca Türkiye'de radikal ve siyasal İslam'ın yükselişi, karar verici mercileri şeriat konusunda ve İran'ın faaliyetleri konusunda daha hassas hale getirmiştir. İranlı radikaller ise, açıkça Türkiye'deki radikal İslamcıları destekleyerek Türklerin endişelerini daha da derinleştirmiştir. Bu nedenle iki ülke büyükelçileri zaman zaman geri çağrılmak zorunda kalmış, Türkiye'deki bir takım gösterilerde İran karşıtı sloganlar atılmıştır. Yine bu yıllarda iki ülke ilişkilerine güvenlik açısından yaklaşan kimseler, İran'ın Türkiye'ye rejim ihraç etmeye çalıştığı ve Türkiye'deki etnik unsurları hükümete karşı kışkırttığı iddiasıyla İran'ı bir tehdit olarak görmeye devam etmiştir. Bu güvenlikçi bakışın İran'daki muadilleri de Türkiye'yi Batı'nın bölgedeki işbirlikçisi ve devrimin düşmanı olarak görmüştür (Bağcı ve Sinkaya, 2005: 2).

Ayrıca iki ülke ilişkileri üzerinde bölgesel gelişmelerin de belirleyici bir etkisi vardır. Örneğin 1.Körfez Savaşı süresince ve sonrasında İran, Türkiye'nin Kuzey Irak'taki kontrolünü ve oradaki Irak'lı Kürtler üzerinde etkisini arttırmaya çalıştığını düşünürken, Türkiye-İran ilişkilerinde gerilim bu dönemde yükselmiştir. İran bu doğrultuda, Türkiye'nin Batı'yla, özellikle ABD ile bölgedeki İran etkisini azaltmak için iş birliği yaptığını düşünmüştür. Türkiye de aynı şekilde bölgede zayıflayan Irak karşısında artacak olan İran etkisinden endişe duymuştur. Başka bir örnek de Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Orta Asya'da bağımsız devletlerin kurulması ile yaşanmıştır. Bu bölgede nüfus alanı oluşturmak isteyen Türkiye ve İran arasındaki rekabet duygusu, iki ülkeden hangisinin Orta Asya Cumhuriyetleri tarafından model olarak seçileceği konusunda yoğunlaşırken ABD ve genel olarak Batı tarafından Türkiye'nin bu konudaki yaklaşımı desteklenmiştir. Nitekim Türkiye yeni bağımsızlıklarını kazanmış devletleri uluslararası sisteme entegre etmekte Batı tarafından örnek bir model olarak görülmüştür.

Bu bağlamda Türkiye; Orta Asya ve Kafkaslarda, İran etkisini sınırlamakta kullanılabilecek ideal bir aday olarak görülmüştür (Eralp ve Tür, 1999: 80-82). İran ise bu dönemde ABD-Türkiye-Azerbaycan “eksenini” dengelemek için Rusya ve Ermenistan ile yakın ilişkiler kurmuştur. Öyle ki İran, Ermenistan ile siyasi, askerî, iktisadi vs. her alanda en yoğun ilişki kuran Rusya’dan sonra ikinci devlet ve Ermenistan’ın dış dünyaya açılan kapısı olmuştur (Bağcı ve Sinkaya, 2005: 4).

Türkiye ile İsrail arasında 1990’larda gelişen “stratejik” ilişkinin Türkiye-İran ilişkileri üzerine etkisi de önemlidir. Türkiye’nin Batı ile ve ABD ile yakın ilişkilerini sürekli eleştiren İran güvenlik eliti, Türkiye’nin İsrail ile ilişkilerini stratejik ve askerî iş birliği boyutuna taşımasından son derece rahatsız olmuş; buna karşılık Türkiye’de İran’ın Suriye ile yakın ilişkilerini kendi güvenliğine bir tehdit olarak değerlendirmiştir. Türk güvenlik elitine göre Suriye ile İran arasındaki “stratejik” ilişkilerin arkasındaki neden, Türkiye’ye karşı ortak düşmanlık ve PKK terörizmini desteklemek hususundaki iş birliğidir. Yine benzer şekilde İran’ın Yunanistan ile ve Kıbrıs Rum kesimi ile ilişkilerini geliştirme çabaları Türkiye’yi rahatsız etmiştir (Bağcı ve Sinkaya, 2005: 4).

Türk-İran ilişkilerinde yaşanan tüm bu çatışmalara rağmen 2000’li yıllardan sonra Türk dış politikasında hâkim olmaya başlayan “Komşularla Sıfır Sorun Anlayışı”, iki ülke arasındaki ilişkilere olumlu etki yapmış ve iki ülke arasında ekonomik, siyasi ve güvenlik alanlarında ortak çıkarlar gelişmeye başlamıştır. Fakat İran’ın nükleer çalışmaları dolayısı ile uluslararası toplumla yaşadığı gerginlik Türkiye’nin “sıfır sorun” politikasını zora sokmuştur. Çünkü İran ile iyi ilişkiler geliştirmek, Türkiye’nin Batı tarafından özellikle son dönemde İran’ı savunan bir devlet olarak algılanmasına yol açmıştır (Oğuzlu, 2009: 45; Yetim ve Kalaycı, 2011: 86; Doster, 2012a: 23). Bu bağlamda, İran’ın nükleer sorununa ilişkin krizde Türkiye aktif bir şekilde müdahil olmuş ve ABD öncülüğünde Batılı güçlerce tercih edilen yaptırımlara dayalı yol haritasının hilafına, diplomatik araçları öne çıkaran alternatif bir yaklaşımı savunmaya başlamıştır (Kardaş, 2011: 20).

2. TÜRKİYE’NİN İRAN NÜKLEER PROGRAMI KARŞISINDA ALDIĞI TUTUM

Türkiye ile İran arasındaki ilişkilerin son zamanlarda ivme kazanması ile birlikte Türk karar alıcıları İran yönetiminin nükleer politikalarına karşı daha yumuşak bir tutum sergilemişlerdir. Türkiye’nin bu tutumu şu şekilde özetlenebilir (İnat ve Telci, 2011a: 100-101):

- İran’ın barışçıl amaçlarla nükleer çalışmalar yapmaya hakkı olduğu sürekli olarak vurgulanmıştır.
- Tahran yönetimine, nükleer teknolojiyi askerî amaçlarla kullanmaması ve Batılı ülkelerle uzlaşma içerisinde soruna çözüm bulma arayışını sürdürmesi sürekli olarak telkin edilmiştir.
- Batılı ülkelere de sorunun şiddete başvurulmadan diplomatik yollarla çözülmesi gerektiği yönünde telkinlerde bulunulmuştur.
- İran nükleer sorununun çözümünde, Orta Doğu bölgesinin KİS’lerden arındırılmasının önemine vurgu yapılarak İsrail’in nükleer silahlarına dikkat çekilmiştir.
- Bunların yanında ABD ve diğer nükleer silahlara sahip ülkelerin, kendileri KİS’lere sahipken bu konuda İran’a baskı yapmalarının tezat oluşturduğuna dikkat çekilerek, dünyanın bu silahlardan arındırılması gerektiği ifade edilmiştir (İnat ve Telci, 2011a: 100-101).

Özetle, Türkiye İran’ın barışçıl amaçlarla nükleer çalışmalar yapmaya hakkı olduğu vurgularken İran’ın nükleer silah elde etmesini de istememektedir. Türkiye’nin barışçıl amaçlı nükleer enerji ya da nükleer silah elde etmesini önlemek için İran’a karşı alınacak tedbirler konusunda Batılı devletlerden daha farklı bir tutum sergilediği de söylenebilir. Türkiye, nükleer sorunun çözümünde İran’a uygulanacak ekonomik ve siyasi yaptırımların bu ülkeyi görüşmelere çekeceği ve nükleer çalışmalarından geri adım atmasını

sağlayacağı şeklindeki Batı'daki hâkim görüşü paylaşmamaktadır³⁷ (Yetim ve Kalaycı: 2011: 105).

Türkiye, İran'a karşı alınan yaptırım kararlarının İran halkına zarar getirmekten başka hiçbir şeye yaramadığını ve nükleer krizin çözümünde olumlu bir etkisi olmadığını savunmaktadır (Poyraz: 2009: 105). Diğer yandan Türkiye, BM yaptırım kararlarının İranlı karar alıcılarını nükleer programları konusunda daha da hırslandıracağını ya da bu ülkeyi hedef alacak bir güç kullanımının daha olumsuz sonuçlar doğuracak olmasından endişelenmektedir. Bu açıdan Türkiye, sorunun diplomatik yöntemler ve diyalog yoluyla çözüm bulunması konusundaki çabalarını sürdürmeye devam etmektedir (İnat, 2010: 18). Nitekim Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, 12-13 Eylül 2009 tarihleri arasında Tahran'da yapacağı görüşmeler öncesinde Nükleer Başmüzakereci Said Celili ile yaptığı ortak basın toplantısında bu konu ile ilgili şunları söylemiştir (İnat ve Telci, 2011a: 103).

“Türkiye; İran'a yönelik herhangi bir yeni yaptırım olmaması, eski yaptırımların da ortadan kaldırılması için üzerine düşen ne varsa yapmaya hazırdır.”

Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun stratejik vizyonunu³⁸ yansıtan bu sözler, “karşılıklı bağımlılık” yaklaşımının Türk dış politikasının bir aracı

³⁷ İran'ın nükleer politikasını değiştirmesi için şimdiye kadar uygulanan yaptırım kararlarının başarısız olmasına rağmen Fitzpatrick, İran'a karşı uygulanacak ilave yaptırımların neden gerekli olduğunu şöyle ifade etmektedir. “Öncelikle İran'ın şimdiye kadar göstermiş olduğu uzlaşmaz tavrın kendisi açısından bazı maliyetler doğurduğunu görmesi önemlidir. Gerçekten bu yaptırımların yokluğu, İran'ın sert liderlerine duruşlarının devamı için geçerli nedenler verir. Dolayısıyla Ahmedinejad uluslararası topluma göstermiş olduğu meydan okumanın, kendisinden önce gelen liderler tarafından uygulanan esneklikten daha başarılı olması ile övünür. İkinci olarak, ihracata uygulanacak tedbirler İran'ın stratejik programlarını sınırlandırmada ve diğer ülkelerden gelebilecek yardımları engellemede etkili bir yol olabilir. Ayrıca ekonomik baskı İran'ın nükleer ve füze programına harcayabileceği paraların sınırlandırılması için gereklidir. Üçüncü olarak, yaptırımlar İran'ın yolunu takip edebilecek diğer ülkelere bir uyarı niteliğindedir. Bu uygulamalar BM Güvenlik Kurulu kararlarının güvenilirliğini destekler ve dünyanın tek süper gücü olarak ABD'ye çok uluslu ve müzakere sonucu çözümler araması için sürekli neden verir. Son ve en önemli olarak yaptırımların amacının İran'ı müzakereye tekrar çekmek olduğudur. Çünkü burada asıl amaç herhangi bir savaştan kaçınmaktır. Bu bağlamda yaptırım seçeneği savaştan daha iyi bir alternatiftir.” (Fitzpatrick, 2010: 86-87).

³⁸ Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun, “çok boyutluluk” ve “sıfır sorun” olarak tanımladığı dış politika anlayışı Türkiye'nin stratejik vizyonunu yansıtmaktadır. Türkiye'nin, gerek komşularıyla gerekse bölgesindeki diğer ülkelerle özellikle ekonomik iş birliğinin geliştirilmesi konusunda attığı her adımı, “ortak bir havza oluşturmaya götürecektir karşılıklı bağımlılık” yönünde bir girişim olarak tanımlayan Davutoğlu, böyle bir havzanın parçasını oluşturacak aktörler arasında kurulacak bağımlılık ilişkisinin bölgesel istikrara katkıda bulunacağını iddia etmiştir. İnat'a göre iki ülkenin özellikle ekonomik alanda kuracakları karşılıklı bağımlılık,

olarak kullanılmasına imkân sağlamasına yöneliktir. Bölgede artık normalleşmenin sağlanmasını kendisinin ve bölgenin kalkınması açısından zorunlu gören Türkiye için bu normalleşmenin önüne yeni bir set çekecek olan yeni yaptırımlar kabul edilemez olarak görülmeye başlanmıştır (İnat ve Telci, 2011a: 104).

Türkiye'nin İran nükleer programı karşısında bu tutumu niçin aldığını anlayabilmek için ayrıca Türkiye'nin nükleer silahların yayılması politikası ve nükleer diplomasisini de anlamak gerekir.

a. Türkiye'nin Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Politikaları

Türkiye, nükleer silahların yayılmasını önlemeyi amaçlayan uluslararası politikaları uzun zamandan beri desteklemektedir. Soğuk Savaş döneminde bu çabalar NATO'nun Varşova Paktı karşıtlarıyla stratejik stabiliteyi ve askerî eşitliği korumaya yönelik daha geniş kapsamlı girişimlerinin bir parçası olmuştur. NPT Anlaşmasını imzalaması ile birlikte Ankara; büyük ölçüde NATO üyeliği, Orta Doğu'daki konumu ve Soğuk Savaş dönemindeki ön cephe durumundan dolayı, güçlü yayılmayı önleme politikaları yürütmüştür. Türkiye KİS yayılmasına her zaman karşı olmuş, nükleer silahtan arındırılmış bölge oluşturulmasını desteklemiş ve nükleer silah sahibi devletlerin nihayetinde silahsızlanmasını savunmuştur. Türkiye, KİS'in yayılmasını yöneten en kapsamlı üç anlaşma olan NPT'yi, Kimyasal Silah Sözleşmesi ile Biyolojik Silah Konvansiyonu'nu imzalamıştır (Ülgen, 2011: 11). Bu bağlamda Türkiye, bölgede herhangi bir ülke tarafından nükleer silah elde edilmesinin bölgede silahlanma yarışını ve gerilimleri artıracak; bölge dengelerini altüst edeceğini ve Türkiye'nin stratejik önemini azaltacağı nedeni ile bölge ülkelerinin nükleer silah elde etmesine ve nükleer silahların yaygınlaşmasına her daim karşı çıkmıştır (Yetim ve Kalaycı, 2011: 105).

gerginlik dönemlerinde kolaylıkla tehlikeye atmak istemeyecekleri bir ekonomik iş birliği doğuracağı için İran ve Türkiye aralarındaki gerginlikleri çatışma yerine diyalog yoluyla çözmek zorunda kalacaklardır. İki ülkenin her alanda geliştirdikleri iş birliği yoluyla birbirlerine bağımlılıkları ne kadar büyük olursa, aralarında yaşanabilecek sorunların çatışmaya dönüşme ihtimali de o kadar düşük olacaktır (İnat, 2009: 9-10).

Genel olarak, Türkiye nükleer silahsızlanmayı desteklese de, bu sürecin gerçekleştirilmesinin uzun yıllar alacağını farkındadır. Bu süre zarfında, NATO'nun nükleer caydırıcılık gücüne bağlı kalmakta ve Avrupa'daki Amerikan taktiksel nükleer silahların İttifak'ın yük paylaşma ilkelerine katkıda bulunduğuna ve Türkiye'nin güvenliğini güçlendirdiğine inanmaktadır. Ancak, son yıllarda, Türk yetkililer bölgedeki gerilimi azaltmayı hedefleyen genel stratejilerinin bir parçası olarak nükleer silahlardan arındırılmış bir bölge uygulamasını daha kesin bir dille savunmaya başlamışlardır. Nükleer silahların yayılmasını önleme gündemine olan sıkı bağlılığına ek olarak silahsızlanmayı desteklemek Ankara'ya güvenilir ve sadık bir uluslararası ortak imajı vermekte ve değişken Orta Doğu'daki gerilimleri azaltmaya yardımcı olmaktadır (Ülgen, 2011: 12). Böylece Türkiye NPT'ye taraf ve yayılmayı önleme rejiminin diğer unsurlarına bağlı kalarak bu sorunun çok taraflı olarak çözülmesi gerektiğine inanmaktadır. Udum'a göre; Türkiye'nin bu politikası ona uluslararası toplum içinde "kabul gören" bir devlet konumu/statüsü kazandırmaktadır ve bu da güvenliğine katkıda bulunmaktadır (Udum, 2012: 102-103).

Öte yandan Türkiye'nin politika değişikliğine giderek nükleer güç sahibi olması ve bu yolla İran'a karşılık vermesi Türkiye'nin güvenliğine yarardan çok zarar getirecektir. Öncelikle Türkiye'nin, NPT'ye taraf olan ve UAEA denetlemelerine açık bir ülke olduğu unutulmamalıdır. Bu alanda yapmakta olduğu ve yapacağı bütün girişimler uluslararası denetim altındadır. Bir NATO ülkesi olarak nükleer silaha sahip olma yoluna gitmesi Batılı müttefikleri ve Rusya tarafından kesinlikle hoş karşılanacak bir gelişme olmayacağı dikkate alındığında, Türkiye'nin nükleer teknolojiden sadece sivil/barışçıl amaçlar çerçevesinde yararlanmasına izin verilebileceği gerçeğini kabul etmek gerekir. Türkiye taraf olduğu anlaşma hükümlerine aykırı davranışta bulunduğu takdirde, NATO şemsiyesinin ortadan kalkmasının ve BM Güvenlik Konseyi'nin yaptırımlarına maruz kalmaya gidecek bir sürecin önü açılacaktır. Diğer yandan, Türkiye'nin böyle bir girişimi tarihsel kökü olan sorunlu komşularıyla olan ilişkilerini son derece zor koşullara sokacak; bu ülkeler uluslararası camiadan alacakları açık ya da gizli destekle Türkiye'ye karşı gayri-nizami harp uygulamalarını yeniden

canlandırabileceklerdir (Kibaroglu, 2005: 9-11). Kısaca nükleer silah peşinde olan bir “serseri devlet” damgası taşımak, Türkiye gibi bir ülke için altından kalkılamaz bir siyasî ve ekonomik yük getirecektir. Bu sebeple, Ankara, İran meselesinin diplomasiyle aşılması gerektiğine vurgu yapmış, askerî anlamda da aktif savunma kapsamına giren karşılıkları değerlendirmiş ve FKP’ne destek vermiştir (Udum, 2012: 103).

b. Türkiye’nin Nükleer Diplomasisi

Türkiye kırk yılı aşkın bir süredir yabancı enerji tedarikçilerine olan bağımlılığı azaltmak amacıyla bir yerli nükleer enerji programının geliştirilmesini amaçlamıştır. Türkiye, nükleer enerjiyi; karbon salınımını düşürmenin ve aynı zamanda istikrarsız yabancı enerji tedarikçilerine bağımlılığı azaltmanın bir yolu olarak seçen artan sayıda gelişmekte olan devletler hareketinin bir parçası olmayı hedeflemektedir (Ülgen, 2011: 14-15). Türkiye bu kapsamda Şubat 2006 ile Ocak 2007 tarihleri arasında, yeni veya durağan olan nükleer enerji programını başlatmak/devam ettirmek isteyen onüç Orta Doğu ülkesi arasında yer almıştır (Chipman [web], 2008).

Türkiye’nin bu konuda attığı adımlardan en önemlisi Türkiye ve Rusya arasında 12 Mayıs 2010 tarihinde imzalanan ve 18 Temmuz 2010 tarihinde TBMM tarafından kabul edilerek yasalaşan ve Akkuyu’da Nükleer Güç Santralinin tesisi ve işletimini öngören anlaşma olmuştur. Bu anlaşmaya göre Akkuyu Nükleer Güç Santralinin toplam kurulu gücü 4 bin 800 megawattlık 4 üniteden oluşmakta ve Türkiye’nin enerji ihtiyacının bir kısmını karşılaması düşünülmektedir (Yetim ve Kalaycı, 2011: 104-105).

Türkiye’nin nükleer diplomasisi, yerli nükleer enerji programını geliştirmeyi amaçlayan ve nükleer silah sahibi olmayan bir devlet olması gerçeğinden büyük oranda etkilenmektedir. Ankara, NPT’nin 4. Maddesinden kaynaklanan barışçıl nükleer faaliyetleri yürütme hakkını ve nükleer tedarikçi ülkelerin nükleer teknolojilerin ve malzemelerin değişiminde kolaylık sağlamaları hükmünü katı bir şekilde yorumlamaya devam etmektedir. Son yıllarda, Türkiye’nin bu yorumu, özellikle nükleer enerjiye geçişe istekli ülkelerin zenginleştirme ve yeniden işleme teknolojilerine erişmelerini

sınırlamaya yönelik uluslararası çabalar söz konusu olduğunda, Türkiye ve bazı Batılı müttefikleri arasında bir sürtüşme nedeni olmuştur. Türkiye de bu çabaları kendi nükleer programı için bir tehdit olarak görmüş ve her ülke gibi İran'ın da NPT'ye taraf bir ülke olarak barışçıl amaçlı nükleer faaliyetlerde bulunma hakkı olduğunu belirtmiştir (Ülgen, 2011: 15).

Türkiye'nin enerji ihtiyacını büyük oranda dışarıdan karşılıyor olması onun nükleer diplomasisini anlama açısından önemlidir. ETKB verilerine göre, Türkiye'nin dış enerji kaynaklarına olan bağımlılığı 1990 yılında % 51,9 iken; 2008'de %72,8'e yükselmiştir. Türkiye İstatistikleri Kurumu'na göre, 2009 yılında Türkiye ham enerji kaynaklarını (petrol, petrol ürünleri, doğal gaz ve kömür) ithalatına 29.870 milyar \$ harcarken, bu rakam tüm ithalatının % 21,2'sini oluşturmuştur. Ayrıca Türkiye'nin elektrik üretiminde kullandığı enerji kaynaklarına olan bağımlılığı da oldukça yüksektir. Yine ETKB verilerine göre, elektrik üretiminde kullanılan ithal gaz oranı % 48,2'lik dilimi oluşturmaktadır. Türkiye'de içinden bulunduğu bu durumdan kurtulmak için alternatif projeler geliştirme çabası içine girmiş ve bu kapsamda nükleer enerjinin 2023 yılına kadar Türkiye'nin elektrik üretiminin yüzde 5'ini sağlamasını planlamıştır (Türkyılmaz, 2010: 49-52).

Uluslararası Barış Vakfı'nın (Carnegie) Brüksel'deki ofisinde görevli uzman ve aynı zamanda Ekonomi ve Dış Politika Araştırmalar Merkezi adlı düşünce kuruluşunun başkanlığını yapan Sinan Ülgen'e göre, Türkiye'nin nükleer diplomasisi, onun barışçıl amaçlı uranyum zenginleştirme konusundaki egemenlik hakkını korumak istemesi etrafında şekillenmektedir. Nükleer enerji geliştirme gibi önemli bir amacı olan ülke olarak; bu hakkın korunması ileri de yaşanabilecek bir enerji darboğazlığı (yetersizliği) için hayati öneme sahiptir. Türk karar alıcılarına göre, bu enerji darboğazlığı gelecek yıllarda birçok sebepten dolayı ortaya çıkabilir. Politik yönden, ABD ordusunun Türkiye'nin 1975 Kıbrıs harekâtından sonra uyguladığı ambargo bunun tarihsel bir örneğidir. Bu ambargo Türkiye'nin güvenlik bilicinde derin yaralar açmıştır. Bu örnekten hareketle; ulusal çıkarlar karşı karşıya geldiğinde, önemli müttefik ilişkilerinin bile, hassas malzemenin temininde güvenilir olabileceğini gösterir. Geçmişte yaşanan silah ambargosu ile ilgili

durum, gelecekte nükleer yakıt çubukları için geçerli olabilir. Ekonomik yönden ise, ulusal yakıt zenginleştirmedeki zafiyetler, OPEC gibi malzeme temin eden ülkelerin tekelleşmesine yol açabilir. Ayrıca gelecekte nükleer enerjide beklenen küresel büyüme ticari yakıt zenginleştirme merkezlerinin ihracat kapasitelerinin kısıtlayabilir ki; bu da ülkelerin artan talebini karşılamakta yetersiz kalabilir (Ülgen, 2010a: 8).

Sonuç olarak, uluslararası toplum, İran'dan uranyum zenginleştirme faaliyetlerini tamamen askıya almasını isterken; Türkiye kendi nükleer enerji üretim projeleri olduğu için Tahran'ın uranyum zenginleştirme ve barışçıl amaçlarla nükleer teknolojiyi kullanma hakkını teslim etmiştir. Ancak Ankara için, İran'ın NPT anlaşmasıyla uyumlu davranıp davranmadığını tespit edecek denetimleri reddetmesi aciliyet yaratan ve uranyum zenginleştirme faaliyetlerinin durdurulması talebini doğuracak bir süreç olmamıştır. Türkiye'nin uzun süre üzerinde durmadığı bu durum, özellikle ABD ile Türkiye arasındaki algılama farkı yüzünden İran'ın nükleer programının bir tehdit olup olmadığı konusunda görüş ayrılıkları yaşanmasına sebep olmuştur (Udum, 2012: 104-105).

c. İran Nükleer Krizinde Türkiye'nin Rolü

Türkiye'nin, İran nükleer krizindeki aktif rolü, 2009'da Viyana Grubu olarak bilinen ABD, Rusya, Fransa ve UAEA'nın önderliğinde sağlanan ve İran'ın düşük derecede zenginleştirilmiş uranyum stokunun önemli bir kısmının TNAR'da kullanılacak nükleer yakıt çubukları ile takasını öngören anlaşmanın çökmesini takiben başlamıştır. Kasım 2009'da, anlaşma zemininin ortadan kalkması ile UAEA Genel Sekreteri Baradey İran'ın düşük derecede zenginleştirilmiş uranyumunun Türkiye'de saklı tutulması fikrini ortaya atmıştır. Baradey Türkiye'nin arabulucu rolünü oynayıp, Fransa vaat edilen nükleer yakıt çubuklarını Tahran'a teslim edene kadar düşük derecede zenginleştirilmiş uranyumu kendi topraklarında tutarak, İran'ın bu anlaşmaya razı edilebileceğini düşünmüştür (Ülgen, 2010b: 2-3). El Baradey, İran'ın Türkiye'ye çok güvendiğini ve ABD'nin de Türkiye'yi müttefik olarak görmesinden dolayı, bu fikrin taraflarca kabul edilebileceğini düşündüğünden dolayı bu fikri ortaya atmıştır (Today's Zaman [web], 2009). Keza Türkiye bu

öneriye sıcak bakmış, Dışışleri Bakanı Davutoğlu, bahsi geçen uranyumun Türkiye’de depolanması konusunun nasıl gördüğünün sorulması üzerine, “İranlılar bize güveniyorlar ve bunu söylüyorlar; ancak İran içinde büyük muhalefet var. Bize ‘Mesele Türkiye değil, uranyumun yurtdışına çıkarılacak olması’ diyorlar.” diyerek Türkiye’nin, İran’ın düşük seviyede zenginleştirilmiş uranyumunu depolamak için hazır olduğunu bildirmiştir (Demirtaş [web], 2009).

Baradey’in önerisinden sonra, konu ilk defa 9 Kasım 2010 tarihinde, İslam Konferansı Örgütü Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi Zirvesi için İstanbul’da bulunan İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinecad ve Dışışleri Bakanı Muttaki ile Türk muadilleri arasında görüşülmüştür. Ancak İran’dan gelen ilk resmi açıklamalar olumsuz olmuştur. Nihayet İran Dışışleri Bakanı Muttaki 18 Kasım’da yaptığı açıklamada İran’ın zenginleştirilmiş uranyum stokunu kesinlikle ülke dışına çıkarmayacağını açıklamıştır. Bu gelişmeler Batı tarafından, Viyana anlaşması ve Baradey’in önerisini kabul etmeyen İran yönetiminin, sorunun müzakere yoluyla çözümünü reddettiği şeklinde değerlendirilmiştir. Bu yeni durumda ABD, İran’a karşı yeni yaptırım tasarısı üzerinde uluslararası bir uzlaşa arayışına girerken İran, TNAR için ihtiyaç duyduğu yakıtı kendi imkânlarıyla karşılamak için uranyumu yüzde 20 oranında zenginleştirme hazırlıklarına başlamıştır (Sinkaya, 2010a: 70).

Yaşanan tüm olumsuz gelişmelere rağmen Türkiye, İranlı yetkililer ile uranyum takası konusunda görüşmelere devam ederken Davutoğlu bu tarihten sonra yedi defa daha Tahran’a gitmiş, aynı zamanda Muttaki de beş kez Türkiye’ye gelmiştir. 12-13 Nisan 2010 tarihlerinde Washington’da düzenlenen Nükleer Güvenlik Zirvesi’nde, İran’ın nükleer programı bir kez daha gündeme gelmiştir. ABD, Zirve’yi İran’a karşı hazırladığı yeni yaptırım karar tasarısına karşı destek bulmak için uygun bir zemin olarak değerlendirmeye çalışırken Türkiye ve Brezilya, çıkması olası yeni bir yaptırım kararının çıkmaması yönünde ortak hareket etmişlerdir. Keza her iki ülke krizin diplomatik yollarla çözülmesini istemiştir (Keneş, 2012: 340-341).

O dönemde Türkiye gibi BM Güvenlik Konseyi’nin daimi olmayan üyelerinden biri olan Brezilya’nın lideri Lula da Silva, Washington Zirvesi

sırasında Başbakan Erdoğan ile görüşerek, İran'ın nükleer programı meselesinde barışçı bir çözüm oluşturma, gerekirse arabuluculuk yapma konusunda Türkiye ile görüş birliğine varmıştır. 28 Nisan 2010 tarihinde Tahran'a giden Brezilya Dışişleri Bakanı Amorim, Türkiye ile birlikte arabuluculuk yapmayı önermiştir. İran, Brezilya'nın önerisine olumlu cevap vermiş ve 4 Mayıs 2010 tarihinde nükleer yakıt anlaşmasında Brezilya'nın arabuluculuğunu prensip olarak kabul etmiştir (Keneş, 2012: 341). Ülgen'e göre, Tahran'ın bir anlaşmaya varılması halinde bütün başarının Ankara'ya verilmesine razı olmayacağından hareketle İran'ın, Brezilya'yı arabulucu olarak seçtiği iddia edilmektedir (Ülgen 2010b: 3).

(1) Tahran Bildirisi

Tahran bildirisi, 17 Mayıs 2010 tarihinde İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinecad, Brezilya Cumhurbaşkanı Lula Da Silva ve Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın katılımı ile Türk Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, İran Dışişleri Bakanı Menuçehr Muttaki ve Brezilya Dışişleri Bakanı Celso Amorim tarafından uranyum takası konusunda imzalanan bir mutabakat metnidir³⁹ (Radikal [web], 2010).

Anlaşmanın 1. maddesinde taraflar, NPT'ye bağlılıklarının altını çizdikten sonra, bu anlaşmanın "ilgili maddeleriyle uyumlu olarak, İran İslam Cumhuriyeti dâhil tüm taraf devletlerin ayrımcılık yapılmadan barışçı amaçlarla nükleer enerjiyi araştırma, üretme ve kullanma (nükleer zenginleştirme faaliyetleri dâhil nükleer yakıt çevrimi) hakkına" sahip olduklarını vurgulamışlardır.

2. 3. ve 4. maddelerde anlaşmanın özünü oluşturan nükleer yakıt değişiminin barışçı nükleer iş birliğini başlatacak bir araç olduğu ifade edildikten sonra, çözüm yolunda atılan bu adımın İran'ın NPT'den kaynaklanan haklarını tehlikeye atacak girişimlerin önüne geçmesi beklentisi dile getirilmiştir.

³⁹ Bildirinin tam ve orijinal metni için bkz: "Joint Declaration of the Ministers of Foreign Affairs of Turkey, Iran and Brazil", 17 Mayıs 2010, http://www.mfa.gov.tr/17_05_2010-joint-declaration-of-the-ministers-of-foreign-affairs-of-turkey_-iran-and-brazil_.en.mfa, 05.11.2012.

5. 6. ve 7. maddelerde, planlanan nükleer yakıt değişiminin detayları açıklanmıştır. Buna göre, takas işleminin başlayabilmesi için öncelikle İran'ın düşük oranda zenginleştirmiş olduğu 1200 kilogram uranyum Türkiye'de muhafaza altına alınacaktı. İran'ın taahhüt ettiği gibi, bu 1200 kilogram düşük oranda zenginleştirilmiş olan uranyumu Türkiye'ye teslim etmesi için ise Viyana Grubu ve UAEK'nın Tahran Anlaşmasını kabul ettiklerini açıklamaları ve 120 kilogramlık daha yüksek oranda zenginleştirilmiş nükleer yakıtı İran'a verilmek üzere Türkiye'ye teslim edeceklerini kabul etmeleri gerekiyordu. Bunun ardından Türkiye, İran'ın 1 ay içerisinde kendisine teslim edeceği 1200 kg düşük oranda zenginleştirilmiş uranyumu, Viyana Grubunun 120 kg zenginleştirilmiş uranyum yakıtını kendisine teslim etmelerinin ardından UAEK'ya verecekti. Son aşamada ise bu 120 kiloluk uranyum Türkiye tarafından İran'a verilecekti. Viyana Grubunun, Tahran Araştırma Reaktörü için gerekli olan bu 120 kilogramlık uranyumu teslim etmesi için öngörülen süre ise bir yıldır (İnat ve Telci: 2011b: 79-80).

Bildiride ayrıca söz konusu uranyumun Türkiye'de bulunduğu sürece İran'a ait olduğu, İran ve UAEK'nın istedikleri zaman Türkiye'deki uranyumun depolanma ve saklanma koşullarını denetleyebileceği vurgulanmıştır. İran'ın belirtilen hususları kabul ettiğini 7 gün içinde UAEK'ya bildirmesi; ABD, Rusya, Fransa ve UAEK'dan oluşan Viyana grubunun olumlu cevabına paralel olarak Tahran'daki araştırma reaktörü için 120 kg yakıtın teslim edilmesinin taahhüt edilmesi ve takasla ilgili detaylara kesin anlaşmada yer verilmesi öngörülmüştür. Bildirinin şartlarına uyulmaması durumunda İran'ın verdiği uranyumu geri isteme hakkına sahip olduğu ve Türkiye'nin de bu istek doğrultusunda iade işlemini gerçekleştireceği öngörülmüştür (Sandıklı ve Emeklier, 2012a: 11).

Başbakan Erdoğan anlaşmanın imzalanmasının ardından yaptığı açıklamada, imzalanan ortak bildirge için Türkiye, Brezilya ve İran'ın Dışişleri Bakanlarının kesintisiz 18 saat bir odada çalıştıklarını ve sonunda üzerinde anlaşılabilen bir metnin ortaya çıktığını söylemiştir. "İran, Türkiye ve Brezilya arasındaki uranyum takası anlaşması bölgemiz ve dünyamız için çok büyük öneme haiz bir adımdır." diyen Erdoğan, Türkiye'nin bir yediemin olarak kabul

edilmiş olması sebebiyle kendilerine güvenen İran yönetimine teşekkür etmiştir. Erdoğan konuşmasının devamında konuyla ilgili şunları söylemiştir (Hürriyet [web], 2010):

“İran ile sorun bu şekilde bize göre büyük ölçüde çözüldüğüne göre, şimdi uluslararası camianın İsrail'deki sorunu çözmesi gerekir. Çünkü İran'da şu anda zaten nükleer silah yok ama İsrail'de nükleer silah var. O da bizim bölgemizde. Türkiye olarak biz hepsine aynı mesafedeyiz. İsrail'e karşı dünyanın bakışı ne? Kuzey Kore ile ilgili dünya zaman zaman bazı şeyleri söylüyor, uluslararası camia söylüyor. Peki, İsrail'e karşı şu ana kadar ne söylediler? Onun için söylüyorum, üstünlerin hukuku mu yoksa hukukun üstünlüğü mü? Burada artık insanlık tercihini yapacaktır, uluslararası camia tercihini yapacaktır. Adaleti o zaman göreceğiz.”

Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, Tahran Bildirisi'nin imzalanmasından sonra düzenlenen basın toplantısında, İran'a uluslararası yaptırımın artık gündemden kalkması gerektiğini ve dolayısıyla Türkiye'nin böyle bir şeyi kabul etmesinin kesinlikle söz konusu olamayacağını; "İran, bu adımıyla, uluslararası toplumun beklentilerine olumlu cevap verdiğini göstermiştir. İran'la ilgili şüpheler bertaraf edilmiştir." sözleri ile ifade etmiştir. (Albayrak [web], 2010).

(2) Tahran Bildirisi'ne Karşı Uluslararası Platformdaki Tepkiler

Türkiye, İran ve Brezilya tarafından imzalanan Tahran Bildirisinin geçerli olabilmesi için Viyana Grubunun olumlu cevap vermesi gerektiğinden, bu ülkelerin nasıl tepki vereceği önemlidir.

ABD, Tahran Bildirisine karşı ciddi eleştiriler getirmiş ve İran, Türkiye ve Brezilya'nın adımlarının yetersizliğine vurgu yapmıştır. Bunda İsrail lobisinin Amerikan yönetimi üzerindeki etkisi göz ardı edilememektedir. Zira nükleer konular İran'la olan sorunlardan yalnızca birini oluşturmaktadır. Bu açıdan bakıldığında ABD'nin tepkisi daha iyi anlaşılacaktır. Bölgede petrolün Batı pazarlarına güvenli bir şekilde ulaştırılması, İsrail'in varlığını ve bölgedeki askerî üstünlüğünün sağlanması amaçları güden ABD'nin Orta Doğu politikalarına karşı büyük bir tehdit oluşturan İran'daki İslamcı rejim,

ABD tarafından nükleer krizle birlikte sürekli olarak baskı altında tutulmaktadır. ABD açısından bu durum bir tür meşruiyet kaynağı olarak görülmektedir (İnat ve Telci: 2011b: 82-83). Nitekim ABD Dışışleri Bakanı Clinton Tahran Bildirisi'nin imzalanmasından üç gün önce Davutoğlu'nu aramış ve Tahran'ın uluslararası toplumla iş birliği yapmadığını, yalnızca uluslararası yaptırımları geciktirmeye çalıştığını ileri sürmüştü. Benzer şekilde Amorim'i de arayan Clinton'ın bu girişimleri, Türkiye ve Brezilya'yı caydırma teşebbüsü olarak değerlendirilmiştir (Sinkaya, 2010a: 74). Clinton'ın bu tutumu Tahran Bildirisine karşı ABD'nin göstereceği tepkinin işareti olmuştur.

ABD anlaşmayı, Rusya ve Çin'i, İran'a uygulanacak bir dizi ek yaptırım için yeni ikna etmişken P-5 ülkelerinin kırılğan olan birliğine bir tehdit olarak görmüştür (Ülgen, 2010b: 3). Tahran Bildirisi'ne atılan imzaların mürekkebi daha kurumadan, ABD Dışışleri Bakanı Clinton ve İsraili yetkililerden “anlaşmanın yeterli olmadığı, beklenen çözümü sağlamadığı, dolayısıyla kabul edilemeyeceği” yönünde açıklamalar gelmiştir. Bu itirazın nedeni, Tahran Bildirisi'nin içeriğinin yetersiz ve uygun olmadığı şeklinde olmuştur. ABD ve İsrail tarafı, takasa tabi olacak miktarın 1200 kilogramdan fazla, iddiaya göre 2700 kg olması gerektiğini iddia etmişlerdir. ABD ve İsrail, İran'ın bu anlaşma ile nükleer reaktörlerini tamamen kapatacağını ve nükleer programını tamamen sona erdireceğini taahhüt etmemiş olması nedeniyle anlaşmanın kabul edilemeyeceğini ileri sürmüşlerdir (Gözen, 2011b: 283-284).

Aynı şekilde Dışışleri Bakanı Hillary Clinton, Obama hükümetinin Ulusal Güvenlik Stratejisi hakkında 27 Mayıs 2010 tarihinde Brooking Enstitüsünde yaptığı konferansta bir soru üzerine, Brezilya'nın, İran üzerinde yürüttüğü diplomatik girişimlerin kendi bakış açılarından çok farklı olduğunu açıklamıştır. Clinton, İran için zaman kazanmanın ve İran'ın nükleer programına ilişkin oluşmakta olan uluslararası mutabakata zarar vermenin dünyayı daha az değil, daha çok tehlikeli bir yer haline getirdiğini Başkan Lula'ya bildirdiğini ifade etmiştir. (U.S.Department of State [web], 2010). Clinton, anlaşmanın İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerinin durdurmadığına dikkat çekmiştir. İran'ı “yeni yaptırımlar uygulanması

konusundaki baskıdan kurtulmaya çalışmakla” suçlayan Clinton, yeni bir yaptırım karar tasarısını BM Güvenlik Konseyi üyelerine sunmuştur. Clinton, İran’ın söz konusu anlaşmayı BM Güvenlik Konseyi toplantısı öncesi imzalamasına dikkat çekmiştir (Sinkaya, 2010a:75). Bu sırada Obama yönetimi, Tahran Bildirisi’nin açıklanmasından bir gün sonra, P-5 üyelerinin İran’a karşı yeni yaptırımlar kararında uzlaştığını açıklamıştır (Ülgen, 2010b: 3).

Rusya Devlet Başkanı Medyedev, bildiriye en başta olumlu yaklaşmış, fakat imzalanan bu anlaşmanın sorunun çözümü için yeterli olmayacağı konusunda Batılı ülkelerdeki genel kanaat sonucunda fikir değiştirmiştir. Medyedev, aynı gün yaptığı diğer bir açıklamada, memnuniyet verici olarak nitelendirdiği söz konusu üçlü anlaşmanın "uluslararası kaygıların tümünü gidermede yetersiz kalabileceğini" şu sözlerle ifade etmiştir (İnat ve Telci, 2011b: 79-80):

“Birinci sorun şu; İran uranyum zenginleştirmeyi sürdürecektir mi? Bu ülkenin yetkililerinin açıklamalarından anladığım kadarıyla bu tür bir çalışmaya devam edecekler. Bu durumda, elbette, uluslararası toplumun daha önce sahip olduğu kaygılar sürebilecek. Bir sorun ortaya çıkıyor; takas operasyonunun seviyesi yeterli olacak mı? Uluslararası toplumun tüm üyeleri tatmin olacak mı? Bunu bilemiyorum. Bu bildirge sonrası ne olacağını izlememiz gerekecek.”

AB üyeleri ve UAEK ise bildiriye ihtiyatla yaklaşmıştır. İran’ın uranyum takası için elindeki az zenginleştirilmiş uranyumu Türkiye’ye göndermeyi kabul etmesi, olumlu bir adım olarak değerlendirilmesine karşın Tahran’da imzalanan bildirinin İran’ın nükleer programından kaynaklanan esas sorunları çözmediği ileri sürülmüş ve söz konusu adımlar bu nedenle yetersiz bulunmuştur. Ayrıca Batılılar İran’ın artık somut adım atmasını istemiştir (Sinkaya, 2010a: 74). Örneğin, Fransız Dışişleri Bildiri’yi “İran’ın nükleer programı konusunda uluslararası camiayı kaygılandıran temel meselelerde hiç bir ilerleme sağlamadığı” için eleştirmiştir. Bakanlık, Viyana Anlaşmasını yeniden diriltten Tahran Bildirisi’nin herhangi bir fonksiyonunun olmayacağını; keza UAEA’nın son raporuna göre İran’ın düşük oranda zenginleştirilmiş uranyum stokunu 2,4 ton seviyesine çıkardığını, böylece 1,2 ton uranyum

İran tarafından teslim edilse bile geri kalan miktarın İran tarafından nükleer silah yapımında kullanılabileceğini ifade etmiştir. (Reuters [web], 2010).

Emekli Tümgeneral Kuloğlu da, Tahran Bildirisi'nin, takas önerisinin sorumluluğunu üstlenen "Viyana Grubu" tarafından reddedilmesinin sebebi olarak 1200 kg'lık uranyum miktarını işaret etmiştir. Zira 15 Nisan 2010'da Nükleer Zirve için ABD'ye giden Türk heyetine, ABD Dışışleri Bakanı tarafından, geline aşamada 1200 kilogram zenginleştirilmiş uranyumun artık yeterli olmayacağı, yeni durumun dikkate alınması gerektiği açıklanmıştır. Bu gelişmeler karşısında ve önceki esaslara göre hazırlanan bildirinin, BM Güvenlik Konseyi tarafından dikkate alınmayacağı anlaşılmasına rağmen, ilgili ülkeler tarafından imzalanması ilginç bir durum olarak değerlendirilmiştir (Kuloğlu, 2010a: 62).

Sonucun bilinmesine rağmen bu bildirinin çıkarılmasında, ilgili ülkelerin değişik hesaplarının olduğu değerlendirilmektedir. İran bu bildiri ile BM Güvenlik Konseyi'ndeki yaptırım kararı sürecine fren yaptırmayı, sürekli olarak uyguladığı zaman kazanmayı, dolayısı ile nükleer çalışmalarında ilerlemeyi amaçlamıştır. Brezilya'nın uluslararası ortamda prestij kazanarak bölgesinde etkin olmayı tercih ettiği düşünülebilir. Türkiye'nin ise uluslararası bir aktör gibi davranma hevesi taşıdığı, İran ile olan ilişkilerinin güçlenmesinde bu bildiriyi kullanmak istediği, durumun ileride bir çatışma ortamına sürüklenmemesi için diplomatik çabayı ön planda tuttuğunu göstermeye çalıştığı değerlendirilmektedir (Kuloğlu, 2010a: 62). Ancak Türkiye'nin İran nükleer krizinin çözümü noktasındaki tüm gayretleri, Batılı ülkelerce eleştirilmiş ve "ABD'nin pişmiş aşına su katmak" şeklinde yorumlanmasına sebep olmuştur (Çandar [web], 2010b).

Öte yandan İran'ın, Tahran Bildirisi ile elde etmek istediği önemli kazanımları şunlardı: İran'ın kazanımlarından birincisi o dönemde BM Güvenlik Konseyi'nin geçici üyesi olan Türkiye ve Brezilya'nın, İran'ın uranyum zenginleştirme programına verdiği sözlü destek Tahran Bildirisi ile kayıt altına alınmış olunacaktı. Böylece İran, nükleer "hakları" üzerinde herhangi bir sınırlama olmaksızın nükleer yakıt ihtiyacını temin edebilecek bir pozisyona gelecekti. İkincisi, İran'a Türkiye'ye gönderdiği uranyumun

saklanma koşullarını gözetlemek üzere gözlemci tayin etme imkânı verilmesi ve anlaşmanın gerekleri yerine getirilmediği takdirde uranyumun koşulsuz olarak İran'a iade edilecek olması nedeniyle Tahran Bildirisi, İran'ın Batı'dan istediği objektif garantiyi sağlayacaktı. Üçüncüsü, Viyana anlaşmasına göre İran'dan elindeki az zenginleştirilmiş uranyum stokunun yüzde 70-75'ini yurtdışına çıkarması istenilirken, geçen süre zarfında uranyum zenginleştirme faaliyetleri devam ettiği için İran, Tahran Bildirisi'ne göre elindeki stokun yüzde 55 kadarını yurtdışına gönderecekti. Son olarak, Eğer Viyana Grubu'nun cevabı olumsuz olursa İran hiçbir şey kaybetmezken Batı müzakere etmekten kaçan taraf olarak suçlanacak ve İran'a karşı uluslararası yaptırım girişimleri meşruiyetini büyük ölçüde yitirecekti. Kısaca İran, elde ettiği bu kazanımlarla, "topu Batılılara atmış olmanın" verdiği rahatlıkla Viyana Grubu'nun cevabını beklemeye başlamıştı (Sinkaya, 2010a: 75-76).

Son olarak bildirinin ilanından kısa bir süre sonra İran'ın yüzde 20 oranında uranyum zenginleştirme faaliyetlerine devam edeceğini ilan etmesi, İran'ın amacının gerçekten bir anlaşmaya varmak değil, uluslararası yaptırımlardan kaçmak olduğu şeklinde değerlendirmelere neden olmuştur (Sinkaya, 2010a:74).

ç. BM Güvenlik Konseyi'nin 1929 Sayılı Yaptırım Kararı

Türkiye ve Brezilya'nın aracılığıyla imzalanan Tahran Bildirisini yeterli bulmayan ve bildiriye BM Güvenlik Konseyi'nden yeni yaptırım kararı çıkması ihtimali karşısında İran'ın diplomatik bir manevrası olarak yorumlayan ABD, İran'ın uranyum zenginleştirme çalışmalarına devam etmesi nedeniyle yeni bir yaptırım uygulanması talebinde bulunmuştur. Türkiye ve Brezilya diplomatik müzakerelere devam edilmesi gerekçesiyle yaptırım kararına "hayır" oyu kullanmalarına ve bu yönde girişimlerde bulunmalarına rağmen BM Güvenlik Konseyi'nde 9 Haziran 2010 tarihinde İran'a karşı 1929 sayılı yeni bir yaptırım kararı alınmıştır (Sandıklı ve Emeklier, 2012a: 12).

Türkiye ve Brezilya'nın "hayır" oyları oylamanın sonucunu değiştirmemesine rağmen; Türkiye'nin tavrı ABD yönetiminin tepkisini çekmiştir. Basına yansıyan haberlere göre, Obama Erdoğan'dan "evet değilse bile en azından çekimser kalmasını" istemişti. Türkiye'nin buna rağmen hayır oyu kullanması, Türkiye'nin İran'ı "koruduğu" veya "nükleer programını korumaya çalıştığı" yönünde eleştirilere yol açmıştır (Gözen, 2011b: 281-282). Aynı şekilde Türkiye'nin 1929 sayılı yaptırım kararı dışında Washington ve Brüksel tarafından yürürlüğe konan ilave yaptırımları uygulamayacağını açıklaması ve sonrasında Başbakan Erdoğan'ın İran'la imzalanacak imtiyazlı ticaret anlaşmaları ile iki ülke arasındaki ticareti beş sene içinde üçe katlamayı planladıklarını açıklaması Türkiye'nin rolüne dair tartışmayı daha da alevlendirmiştir (Ülgen, 2010b: 4).

BM Güvenlik Konseyi'nde alınan yaptırım kararı, İran'ın daha önce alınan yaptırım kararlarına uymadığını ve vakit kaybetmeden İran'dan uranyum zenginleştirme işlemlerini, yakıt geri-dönüşümünü ve ağır-su reaktörü inşasını durdurmasını istemiştir. İran'ı BM Güvenlik Konseyi'nin isteklerini yerine getirmeye zorlamak amacıyla İran'a karşı daha önce alınan yaptırım kararlarının kapsamı genişletilmiştir. Karar, İran'a belirli konvansiyonel silahların satışına da ciddi kısıtlamalar getirmiştir. Ayrıca, İran'a giden her türlü kargonun denetlenmesi, devletlerin İran ile yürüttükleri finansal ilişkilere dikkat etmeleri ve yaptırımların uygulanması konusunda aldıkları tedbirleri Yaptırım Komitesi'ne bildirmeleri kararda belirtilmiştir (IAEA [web], 2010).

3. EKSEN KAYMASI TARTIŞMALARI

Türkiye'nin İran'a yönelik yaptırımlara hayır oyu vermesinin ardından başlatılan "eksen kayması" tartışmaları, Türkiye'nin son dönem politikalarının klasik ittifak ilişkilerinden, Batılı müttefiklerinden uzaklaştığı ve bölgedeki yeni aktivizmi ile Orta Doğu'lulaştığı iddiası etrafında şekillenmiştir⁴⁰ (Duran,

⁴⁰ Duran'a göre Soğuk Savaş'ın bitişi ve 11 Eylül sadece uluslararası sistemin yapısında değil, Orta Doğu da dâhil, bölgesel sistemlerin yapısına da önemli değişiklikler getirmiştir. Bu bir anlamda ülkelerin stratejik konumlarını yeniden yorumlaması ihtiyacını doğurmuştur. Bu dönüşüme paralel olarak Türkiye, Orta Doğu'da tarafsız gözlemci" konumunu terk ederek "proaktif bölgesel oyuncu" konumuna geçmiştir. Bu bağlamda Soğuk Savaş'ın bitimiyle

2011b: 28-30). Bu tartışmalar, ABD’li ve bazı Avrupalı gazeteci, yazar, akademisyen ve entelektüeller tarafından dile getirilmiş; özellikle Wall Street Journal gazetesinde Türkiye aleyhine yazılan köşe yazıları, Türkiye’nin, Batı’dan Doğu’ya doğru eksen kaymasında olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu görüşlere göre, Türkiye’nin İran ve Filistin politikası, İsrail ve Batı’dan uzaklaşıp İran ve onun desteklediği Hamas gibi radikal örgütlere doğru yaklaştığını göstermekteydi. Bu yazıları ve görüşleri dikkatli bir şekilde incelediğimizde⁴¹, asıl sorunun Türkiye’nin özellikle Soğuk Savaş yıllarında olduğu gibi “sadık bir müttefik” rolü oynamamasından, yani ABD ve İsrail gibi stratejik müttefikleriyle eskiden olduğu türde iş birliği yapmamasından kaynaklandığı söylenebilir (Gözen, 2011b: 289).

Esasında, Türkiye’nin İran diplomasisi ve bunun Ankara ile Batılı müttefikleri arasında yarattığı bölünmeyi izole bir olay olarak değerlendirmek yanlıştır. Türkiye’nin son dönemde yürüttüğü “merkezi güç olma” ve “düzen koyucu olma” vizyonu etrafında şekillenen dış politikasının yaşadığı dönüşüm, Orta Doğu’da artan bir şekilde belirleyici bir rol üstlenmeye başlaması ile açıklanabilir. Bu dönüşüm Türkiye ile geleneksel müttefikleri arasında bir dizi konuya dair anlaşmazlıklar meydana getirmiştir. Türkiye’nin İsrail politikası⁴², Hamas’la olan ilişkileri, Suriye’ye yönelik girişimleri ve Irak’taki karmaşık rolünün yanı sıra NATO Genel Sekreteri’nin seçimi, FKP’deki anlaşmazlıklar bunlara örnek gösterilebilir (Ülgen, 2010b: 4-6). Öte yandan Duran; Batı ve Türkiye medyasında gündeme gelen eksen kayması

değişen dünya şartlarında Türk Dış Politikasının da bir dönüşüme girdiği, karşılaştığı fırsat ve tehditler sebebiyle daha aktif ve çok boyutlu bir mahiyet kazandığı ileri sürülebilir (Duran, 2009: 387).

⁴¹ Batı dünyasında Eksen Kayması konusunda yazılan makale ve yazıların başlıkları dikkat çekicidir. Bu başlıklardan bazıları şu şekildedir: “Batı Türkiye’yi nasıl kaybetti?”, “Türkiye Batı’yı terk ederse neler olur?”, “Türkiye artık bir müttefik değil”, “Türklerin Doğu’ya dönüşü”, “Türkiye’nin İran ve İsrail’ kaygı verici yaklaşımı”, “Yeni Türk lügati”, “Türkiye’siz bir NATO”, “Türkiye İran’ın dostu mu?”, “Doğu’ya doğru bir İslami merkez”, “Avrupa’da hayal kırıklığı: Türkiye Doğu’ya bakıyor”, “Türkiye ve Orta Doğu: Doğu’ya ve Güney’e bakmak.” (Çandar, 2010a: 4).

⁴² Türkiye’nin İsrail politikası; 2008 yılının Aralık ayında İsrail tarafından Gazze’de başlatılan Dökme Kurşun Harekâtına gösterdiği tepki ve arkasından 29 Ocak 2009’ta Davos’taki Dünya Ekonomik Forumu’nda Erdoğan’ın İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Perez’i Gazze’de yaşananlardan dolayı ağır bir dille suçlaması ile hızla değişmeye başlamıştır. Bu iki olaydan sonra Türkiye, Anadolu Kartalı Tatbikatı’na İsrail’i davet etmemiş ve birçok askeri ihale iptal edilmiştir (İnat ve Telci, 2011a: 128-134). 2010 yılında ise, Alçak Koltuk Krizi ve Mavi Marmara Krizi iki ülke arasındaki ilişkileri kopma noktasına getirmiştir (İnat ve Telci, 2011b: 106-114).

tartışmasının psikolojik temellerini hem iç hem de uluslararası boyutlarıyla Türk Hükümeti'nin iktidara geldiği döneme kadar geri götürmektedir. 2003 yılında Irak tezkeresinin TBMM'den geçmemesi üzerine ABD'de başlatılan "Türkiye'yi kim kaybetti" tartışması, eksen kayması söylemlerinin ilk versiyonunu oluşturmaktadır (Duran, 2011b: 29).

Eksen kayması tartışmalarında öne çıkan bir diğer argüman olan "Yeni-Osmanlılık" tabiri, kavramın ideolojik yansımaları ile de dikkat çekmektedir, zira Türkiye'nin Osmanlı coğrafyasında fütühatçı veya emperyal politikalar takip ettiği vurgusunu içinde barındırmaktadır. Bu argüman, bazılarınca Türkiye'nin nüfuz alanı yaratmaya çalıştığı bir politika olarak görülürken; diğerleri bu tabiri derinde yatan İslamcı bir gündemin varlığına vurgu yapmak için kullanılmaktadırlar. "Yeni-Osmanlılık" tabiri, özellikle Davutoğlu'nun "düzen kurucu" kavramsallaştırmasıyla, yani Türkiye'nin doğusunda proaktif politikalar izlemesini ve liderlik rolü üstlenmesini gerekli kılan tarihi ve coğrafi zorunluluklara yaptıkları vurguyla zirveye ulaşmıştır. (Kardaş: 2011: 23).

Ülgen'e göre; Türkiye'nin yeni dış politikasının arka planında, Türkiye'nin kimliğinin ve uluslararası rolünün yeniden kavramsallaştırılması, dış ilişkilerinin güvenlik ekseninden çıkması ve dış ticaret ile ekonomik faktörlerin ağırlık kazanması gibi pek çok farklı ama birbiriyle bağlantılı unsur yer almaktadır. Türk dış politikasında Orta Doğu'nun gittikçe ön plana çıkmasında Mayıs 2009'da dışişleri bakanı olmadan önce 2000'li yılların ilk yarısını Başbakan Erdoğan'ın danışmanı olarak geçiren Davutoğlu'nun geliştirdiği "Stratejik Derinlik Doktrini" yatmaktadır. Bu doktrin, Türkiye'nin Osmanlı mirası ve İslam geleneğine dikkat çeken, ülkenin uluslararası siyasetteki pozisyonunun kapsamlı bir tarihi ve kültürel okumasına dayanmaktadır. Davutoğlu'nun yorumunda Türkiye, farklı kimliklerce kutsanmış ve Avrasya'nın kalbinde yer alan bir "merkezi ülke"dir. (Ülgen, 2010b: 5). Davutoğlu, Türkiye'nin bu özelliğiyle, sadece kendisi için değil komşu bölgeler için de güvenlik ve istikrar sağlaması gerektiğine işaret ederek; Türkiye'nin kendi güvenliğini ve istikrarını, çevresinde düzen,

güvenlik ve istikrara yönelik daha etkin ve yapıcı bir rol üstlenmesi ile sağlayabileceğini düşünmektedir (Davutoğlu, 2008: 79).

Ülgen, Türk dış politikasının değişikliğini, ülkenin AB üyeliği hedefinin kaybedilmesine bağlamaktadır. Avrupa'da Türkiye'nin üyeliğe ehil olduğuna dair gittikçe artan şüphe, Türkiye'nin AB üyesi Güney Kıbrıs ile çözümlenemeyen sorunları, üyelik mevzusunun Almanya ve Fransa gibi ülkelerdeki hırçın tartışmalar ışığında siyasallaşması bu gelişmelere örnektir. Ayrıca, Türk siyasi karar alıcılarının Türkiye'yi İslam dünyasının lideri olarak görmesi ve Orta Doğu'daki rolünü de ülkenin açık kaderi olarak değerlendirmeleri aynı amaca hizmet etmektedir. Amerika'nın Irak müdahalesinden doğan iktidar boşluğu ve Orta Doğu'da gittikçe artan Amerikan karşıtlığı Türkiye'nin yaklaşımındaki bu değişikliği daha olanaklı hale getirmiştir. Balkanlar'daki AB mevcudiyeti ve Kafkasya'daki Rus varlığı, bu bölgelerde Türkiye'nin etkisini arttırmasına engel teşkil ederken, Türkiye Orta Doğu'da faaliyetleri için daha verimli bir ortam bulmuştur. Türkiye'nin, Arap dünyasında hızla yükselen popülaritesi bunun işareti olarak görülmektedir (Ülgen, 2010b: 5-6). Bu dönemde, Türkiye'de İslam ve Osmanlı geçmişine saygı ve hayranlık duyan bir sosyal sınıfın ortaya çıkması, bu yön değişiminin özellikle Osmanlı'nın eski toprakları olan Orta Doğu ve Kuzey Afrika doğru yönelmesine yol açmıştır (Noi, 2012: 11). Oğuzlu da Türk dış politikasının Batı ekseninden kopup Orta Doğu'ya kaymasına zemin hazırlayan sebepleri şöyle açıklamıştır (Oğuzlu, 2008: 4):

“İlk olarak, Türk-Amerikan ilişkilerinin özellikle Irak işgalinden sonra hızla kötüleşmesi ve bundan sonra meydana gelen gelişmelerin de gösterdiği gibi ikili ilişkiler Soğuk Savaş dönemi parametreleriyle yürümeyecektir. İkinci olarak da Türkiye'nin AB üyeliği sürecinin önündeki engellerdir. Bu noktalardan hareketle Türk dış politikası da Orta Doğu'ya ağırlık vermiştir.”

Kardaş'a göre de Türkiye'nin dış ilişkilerinin güvenlik ekseninden çıkması Türk dış politikasının dönüşümünü etkilemiştir. Türkiye'nin gittikçe azalan tehdit algıları ve komşuları ile yürütmek istediği “sıfır sorun” politikası, Türkiye'nin kendisini Batı'ya bağımlı hissettiği ve aynı ekseninde düşündüğü savunma önceliklerini arka plana atmıştır (Kardaş, 2010: 118).

Son olarak ülkenin ekonomik dönüşümü ile birlikte dış ticaret ve ekonomik faktörlerin Türk dış politikasında ağırlık kazanması Türk dış politikasında yaşanan dönüşümün sebeplerinden biri olmuştur. Davutoğlu ekonomik anlamdaki karşılıklı bağımlılığın uluslararası ilişkilerde önemine sık sık değinerek, bu yolla uluslararası güvenlik ve barışın daha kolay tesis edileceğini ifade etmektedir. Bu kapsamda Davutoğlu, Orta Doğu’da düzenin “izole edilmiş ekonomilerin olduğu bir atmosferde sağlanamayacağını” belirtmektedir. Davutoğlu, “karşılıklı bağımlılığın” Orta Doğu’da, çatışmaların çözülmesi ve barışın inşa edilmesi için bir araç olarak hizmet etmesinin yanında; Türk ihracatı ve girişimcileri için yeni piyasalar açtığını da söylemektedir (Kirişçi, 2009: 42).

“Eksen kayması” tartışmalarına karşı yöneltilen tepkilere gelince, Başbakan Erdoğan, Türkiye’nin İran’a yönelik yaptırımlara hayır oyu vermesinin ardından başlatılan “eksen kayması” kampanyalarının “İsrail destekli uluslararası medyanın Türkiye aleyhine kara bir propagandası” olarak (Duran, 2011b: 30), Davutoğlu ise “bir psikolojik baskı” unsuru olarak nitelendirmiştir (Davutoğlu [web], 2010). Türk dış politikasına daha şüpheci yaklaşanlar ise, Türkiye’nin yeni dış politikasını sorunlu bulmakta ve bu anlamda bir “eksen kayması”nın meydana geldiğini düşünmüştür. Öymen’e göre, Türkiye küresel bir rol oynayacak durumda değildir ve her şeyden önce içte bir güvenlik zaafı yaşamaktadır. Türkiye’nin son dönemde izlediği dış politika ne güvenlik faktörünü sağlayabilmiş ne de dış sorunlara çözüm getirebilmiştir (Kohen, [web], 2010). 1989-1991 dönemleri arasında ABD’nin Türkiye Büyükelçiliği görevini yürüten Morton Abramowitz ile ABD’li Türkiye uzmanı Prof. Henri Barkey de yazdıkları makalede Türk Hükümeti’nin dış politika vizyonunu “Türkiye, hükümetinin deklare ettiği global oyuncu olmak bir yana, daha bölgesel bir oyuncu bile olamadı.” sözleriyle eleştirmiştir (Abramowitz ve Barkey, 2009: 118).

Bu eleştirilerin yanında, Türk dış politikasına şüpheci yaklaşanlar Orta Doğu’da alınan bazı inisiyatiflerin (İran nükleer krizinde gözlemlendiği gibi), doğrudan ideolojik kökenlere dayandığını ve ancak hükümetin ‘İslamcılığı’ ile açıklanabileceğini ileri sürmektedirler. Bu nedenle, Türkiye’nin dış politikada

geleneksel ekseninden uzaklaştığı ve Orta Doğu'ya doğru hızla kaydığı tezi bu çevrelerce işlenmiştir (Kardaş, 2010: 28).

Sonuç olarak, çalışmamızda “eksen kayması” sorusu üzerinden Türkiye'nin İran nükleer krizindeki arabuluculuk çabalarını değerlendirmek faydalı olacaktır. Daha öncede belirtildiği gibi Türkiye'nin Brezilya ile birlikte gerçekleştirdiği Tahran Bildirisini büyük bir başarı olarak sunmuştur. Fakat ABD'nin öncülüğünde, BM daimi üyelerince ortaya atılan yaptırımlar rejimi, Türkiye'nin gücünün ve diplomasisinin sınırlarını hatırlatması açısından dikkat çekicidir. Türkiye, Tahran Bildirisi'yle İran'ın uluslararası toplumun beklentilerini karşıladığını ve diplomasi kapısının aralandığı bir ortamda yaptırımlar yolunun terk edilmesini savunurken, ABD bu görüşün tersi olarak yaptırımlara devam edilmesi yönünde BM daimi temsilcilerini ikna etmiştir. Bu bağlamda Türkiye'nin, Tahran Bildirisi'ni yeniden yorumlamasının uygun olacağı değerlendirilmelidir.

Kardaş'ın da belirttiği gibi; Türk karar alıcılar, Türkiye'nin uluslararası rolünü global değil, bölgesel ölçekli tanımlamak zorundadırlar. Buradan hareketle, klasik “nüfuz alanı” siyasetinden ziyade “çıkar alanı” kavramı üzerine kurulu olan bir bölgesel politika, Türkiye'nin Orta Doğu'daki girişimlerinin başarısını kolaylaştıracak ve ideolojik öğelerin realpolitik yaklaşımın önüne geçmesini engelleyerek denge unsuru görevi görecektir. Türkiye bölgesel politikasını gerçekçi sınırların ötesine taşır ve bir nüfuz alanı politikası veya ideolojik bir programı hayata geçirmeye çalışması durumunda, bölgesel ve küresel diğer aktörler ile karşı karşıya kalması kaçınılmaz olacaktır. İran nükleer krizi göstermiştir ki, uzun yıllar sürüncemede kalmış ve kısa vadede çözüm imkânı olmayan sorunlara Türkiye'nin aşırı iddialı girişi, gerçekçi olmayan beklentiler yaratması öncelikle kendisine zarar vereceğinden dolayı sabırlı ve dikkatli hareket etmek zorundadır. Türk karar alıcılar iddialı bir dış politika gündemi takip etseler de, ülkenin kaynaklarının bu vizyonu taşıyıp taşıyamayacağı ve Türkiye'nin pek çok kriz bölgesine müdahil olarak yarattığı beklentileri karşılayıp karşılamayacağı konusunda zorlu bir sınavla karşılaşacaklardır (Kardaş, 2010: 33-38).

4. FÜZE KALKANI PROJESİ

19-20 Kasım 2010 tarihleri arasında Lizbon'da gerçekleştirilen NATO Zirvesi öncesinde Türkiye'nin gündemine oturan en önemli konulardan birisi de FKP olmuştur. Lizbon Zirvesi, ABD'nin Soğuk Savaş sonrası dönemde Kuzey Kore ve İran gibi ülkelerin balistik füze kapasitelerinin gelişmesinin yarattığı tehdit karşısında 1990'lı yıllarda hız verdiği "Ulusal Füze Savunma Sistemi" oluşturma projesini 2000'li yıllarda küresel ölçekli olarak daha da geliştirerek NATO müttefikleriyle paylaşma niyetini ortaya koyduğu yer olmuştur (Kibaroğlu, 2012b: 183). Türkiye, tehdit gelmesi beklenen Orta Doğu bölgesinde 1.000 kilometre bandında radarların yerleştirilmesi için en uygun ülke olarak tanımlandığı için bu yönde ABD yönetiminin talepleri ile karşı karşıya kalmıştır. Türkiye'nin radarların yerleştirilmesi ile yaşadığı tereddütler İran ile ilişkilerine bağdaştırılarak "eksen kayması" tartışmaları bir kez daha gündeme gelmiştir. Lizbon'da yapılan zirvede Türkiye'nin "evet" oyu ile NATO'nun füze saldırıları gibi tehditlere karşı savunma yöntemleri geliştirmesi onaylanırken, sistemin üye ülke savunma sistemlerinden de yararlanarak ittifak topraklarının tümünü koruyacak şekilde geliştirilmesi karara bağlanmıştır. (Bölme, 2010: 3). Bu çerçevede, FKP'nin en önemli parçalarından biri olan radar sistemlerinin Türkiye topraklarına yerleştirilmesi kararı, Eylül 2011'de Türk Dışişleri Bakanlığı tarafından resmen açıklanması, Türk-İran ilişkilerinde yeni bir sıkıntı yaratmıştır (Kibaroğlu, 2012a: 70).

a. Füze Kalkanı Projesinin Geçmişi

"Füze Savunma Sistemi"nin özünü teşkil eden balistik füzelerin kullanım aşamasında yok edilmesi fikri, 1980'li yıllardan itibaren ABD'nin güvenlik politikalarının oluşturulmasında öne çıkmaya başlamıştır. Bu anlayışın ilk yansıması Sovyetler Birliği'ne yönelik olarak 23 Mart 1983 tarihinde Ronald Reagan'ın konuşmasıyla kamuoyuna tanıtılan "Stratejik Savunma Girişimi" daha popüler ismi ile "Yıldız Savaşları Projesi"dir. Yaklaşık yirmi beş yılda işlevsel hale gelmesi planlanan projeye göre, düşman füzeleri uzaya yerleştirilen araçlarla imha edilecekti (Başbaşıoğlu, 2011: 75). Bu proje, teknolojik yarış ve buna ayrılan büyük kaynaklardan dolayı 7-8 yıl içinde Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ve Soğuk Savaşın sona

ermesinin sebeplerinden biri olarak ileri sürülmüştür (Kuloğlu, 2010b: 59).

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve tehdit tanımının değişmesiyle beraber rafa kaldırılan proje, 2000 yılında Yeni-Muhafazakârların iktidara gelmesi sonrasında önleyici müdahale anlayışı çerçevesinde tekrar gündeme gelmiştir (Başbaşıoğlu, 2011: 75). ABD Başkanı Bush'un, Kuzey Kore ve İran'dan gelecek uzun menzilli füze tehdidine karşı 2004 sonuna kadar "ulusal füze savunma sistemi"nin kurulmasının kararlaştırılması ile proje ivme kazanmıştır. Bu kapsamda Bush hükümeti, 2002 yılında ABD ve Sovyetler Birliği arasında imzalanan 1972 tarihli Anti Balistik Füzelere Anlaşması'nı tek taraflı olarak feshetmiştir. Çünkü bu anlaşma ile iki ülke anlaşma hükümlerince izin verilenin dışında ülke toprakları üzerinde herhangi bir hava savunma sistemi kurmayacaklarını taahhüt etmişlerdir (Hildreth ve Woolf, 2010: 16). Bush yönetimi daha sonra, Avrupa'daki müttefikleri ve burada bulunan Amerikan üslerini, İran'ın orta ve kısa menzilli füze tehdidine karşı korumak amacıyla projenin Avrupa ayağı için yer aramaya başlamıştır. Bu kapsamda ABD, 2007 senesinde Polonya ve Çek Cumhuriyeti'ni ikna ederek, İran'ın balistik füze tehdidine karşı Polonya'da füze, Çek Cumhuriyeti'nde ise bu füzelere ait radar sistemlerinin yerleştirilmesine karar vermiştir (Bölme, 2010: 6). Böylece Bush Yönetimi, "Ulusal Füze Savunma Sistemini" Polonya'ya ve Çek Cumhuriyeti'ne yerleştirerek bir taşla iki kuş vurmaya planlamıştır. Bu plan Rusya'yı ve İran'ı baskı altına alarak bu iki ülke arasındaki iş birliğini sona erdirmek şeklinde hazırlanmıştır (Gözen, 2011a: 36).

Rusya, ABD'nin "ulusal füze savunma sistemi"ni kurarak topraklarını tam anlamıyla korunaklı hale getirmeyi müteakip gelecekte kendisine karşı olası bir sürpriz saldırı yapması durumunda etkin bir karşılık vermesi olasılığının kalmayacağını iddia ederek füzelerin bu iki ülkeye yerleştirilmesine karşı çıkmıştır⁴³. Bu bağlamda Rus uzmanlar, Soğuk Savaş

⁴³ Soğuk Savaş döneminde, "füze savunma sistemleri" Sovyetler Birliği ve ABD arasındaki nükleer dengenin zayıf noktası (yumuşak karnı) olarak görülmüşlerdir. Bu sistemler ilk saldırıyı yapan tarafın, karşı tarafı tamamen yok edemeyeceğini bildiği ve yok edememekle kalmayıp karşı tarafın kendisine kabul edemeyeceği bir zararı verebilecek güçte olduğunu gördüğü noktada önem kazanmaktaydı. Çünkü bu sisteme sahip olan taraf karşı tarafın nükleer silahla yapacağı saldırıyı etkisizleştirebilirdi (Kay, 2012: 39).

yıllarında ulaşılan “nükleer dehşet dengesi”nin ABD tarafından bozulacağını öne sürmüşlerdir. Bununla beraber, Rusya’nın ABD’ye sert tepkisinin ardında, bu sistemin kurulduğu takdirde bozulacağını iddia ettiği stratejik dengenin yeniden tesis edilebilmesi için onlarca milyar dolara mal olacak bir hava savunma sistemine kaynak ayırmak istememesi gelmektedir (Kıbaroğlu, 2012b: 189). Bu nedenle Rusya, ABD’nin “ulusal füze savunma sistemi”ne yönelik muhalefetine giderek artan bir şekilde devam etmiş; 2007 yılında 43. Münih Güvenlik Konferansı’na katılan Putin, projenin devam etmesi durumunda yeni bir soğuk savaşın başlayacağı tehdidinde bulunmuştur (Gözen, 2011a: 36).

Son olarak Rusya, Polonya ve Çek Cumhuriyeti’nde konuşlandırılan füze ve radar sistemlerinin kendisine karşı casusluk amacı taşıdığı ve bunu ulusal güvenliği açısından tehdit olarak gördüğünü açıklayarak, misilleme olarak Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Anlaşması’ndan (AKKA) 2007 yılında çekilme kararı almıştır (Zaman [web], 2007). Daha sonra Rusya İskender-M füzelerini Polonya sınırındaki Kaliningrad’a yerleştirme kararı almış; ancak 2008 yılında Başkan seçilen Barrack Obama’nın Rusya ile ilişkilerini geliştirme kararı alması üzerine, Rusya 29 Ocak 2009’da İskender füzelerini yerleştirme kararından vazgeçtiğini bildirmiştir (Hacıoğlu [web], 2007). Bu kararlarla birlikte Obama yönetimi, Rusya’nın ve diğer ülkelerin tepkisini azaltmak, hedefi genişletebilmek ve maliyetlere yeni ortaklar katmak için Füze Savunma Sistemi’nin NATO projesi haline getirilmesinin daha doğru olduğuna karar vermiştir. Bu yolla ABD hem müttefiklerini ortak düşman tehdidine karşı NATO şemsiyesi altında tutarak kendi üstünlüğünü perçinlemek hem de silah sanayisi için yeni fırsatlar doğurarak gelecek yıllarda ekonomisine kaynak sağlamayı hedeflemiştir⁴⁴ (Bal [web], 2010; Gözen, 2011a: 39).

⁴⁴ Nitekim ABD Kongresi için yaptırılan bir araştırma, ABD’nin 2011 yılı için gerçekleştirdiği silah satışları bir önceki yıla göre 3 kat artarak tüm zamanların rekorunu kırmıştır. ABD 66 milyar dolarlık silah satış miktarıyla, 2011 yılında dünyadaki silah satışının yüzde 75’ini tek başına gerçekleştirmiştir. 66 milyar dolarlık silah satışında en büyük müşteri ABD’den 33 milyar dolarlık silah satın alan S.Arabistan olmuştur. BAE ve Umman’da, kayda değer oranda silah satın alan ülkeler olmuştur. ABD Başkanı Barack Obama, Körfez bölgesine yönelik silah satışlarının ABD ekonomisine ciddi kaynak sağlayacağını belirterek, sadece S.Arabistan’a silah satışının ABD’de 75 bin kişiye istihdam imkânı vereceğini belirtmiştir

b. Projenin Amacı ve Son Hali

Obama yönetimi, “ulusal füze savunma sistemi”nin mevcut haliyle hayata geçirilmesinin hem Rusya’nın itirazları hem de sistemin test edilmemiş olmasının getirdiği teknik sorunlar, maliyeti ve uzun vadede çözüm getirmeyi hedeflemesi ve güncel tehditlere tam karşılık gelmemesi nedeniyle revize etmek zorunda kalmıştır. 17 Eylül 2009’da ABD Başkanı Obama, devralınan projenin “Avrupa Balistik Füze Savunma Programı” ayağının iptal edildiğini ve onun yerine “Aşamalı Uyarlanabilir Yaklaşım” adı altında yeni bir programın hayata geçirileceğini açıklamıştır. Bugün NATO’ya taşınmış olan ve “Füze Kalkanı” olarak bilinen bu proje ile Obama yönetimi, İran tehdidine karşı Avrupa’yı korumak için uzun menzilli yerine orta ve kısa menzilli füzelerin konuşlandırılmasını planlamaktadır. Obama yönetimi, İran’ın elinde henüz uzun menzilli füzelerin bulunmadığı, tehdidin asıl kaynağının şu anda kısa ve orta menzilli füzeler olduğu gerçeğinden hareketle, mevcut ve denenmiş savunma füzelerine ve radarları ile bu soruna daha düşük maliyetli çözüm getirebilecek bir sistem üzerine odaklanmıştır. Buna göre yeni sistem, Bush yönetimi tarafından önerilen sistemden daha çabuk konuşlandırılabilir ve mevcut tehdidin niteliğine daha uygun olarak görülmüştür (Bölme, 2010: 7-8).

“Aşamalı Uyarlanabilir Yaklaşım”, üç ayaklı bir yapıdan meydana gelmektedir. Bunlardan birincisi ABD’nin “Aegis” adı verilen ulusal füze savunma sistemidir. Bir diğer unsur ise, NATO’ya üye Almanya, Fransa, İngiltere vs. gibi ülkelerin kendi milli füze savunma sistemleridir. Son unsur ise NATO’nun geliştirmekte olduğu “Aktif Katmanlı Saha Balistik Füze Savunma” programıdır. Bu program güncelleştirilerek, testleri yapılacak ve NATO komuta, kontrol sistemleri ve kullanılmakta olan haberleşme ağı ile entegre edilecektir. Bu suretle füze savunma sistemi ile muhtelif NATO ve milli füze savunma sistemleri arasında etkili bir bilgi alışverişine imkân sağlayan bir hale getirilecektir (Erdurmaz [web], 2010c).

(USA Sabah [web], 2012, Zaman [web], 2012). Gözen’e göre de FKP’nin altında silahlanma yarışının önemli bir payı vardır. Gözen, Obama hükümetinin hem dış politikada İran ve diğer ülkeleri baskı altına alacak, hem de ekonomik krizin çözümüne katkı sağlayacak bir çözüm olarak, FKP’yi hayata geçirmeyi planladığını ifade etmektedir. (Gözen, 2011a: 37-38):

“Aşamalı Uyarlanabilir Yaklaşım” ile Başkan Bush zamanındaki sisteme bir elastikiyet getirilerek, füze sistemleri Aegis sınıfı su üstü platformlarına konuşlandırılmakla daha hareketli bir hale getirilecektir. ABD 2015 yılına kadar balistik füze platformu olarak, 38 Aegis gemisine sahip olmayı planlamaktadır. Bunun birinci nedeninin tehdide yakın ülkelere konuşlandırılmak istenilen sistemler konusunda ev sahibi ülkelere rahatsızlığı önlemek, ikinci nedeninin ise, özellikle SM-3 füze sistemlerinin hareketli platformlara konuşlandırılmak suretiyle, gerginliğe göre tehdit bölgesine yakın denizlere kaydırılması marifetiyle caydırıcılık sağlamak olarak değerlendirilebilir (Erdurmaz [web], 2010b).

Ayrıca, 2020’de tamamlanması planlanan bu proje kapsamında şimdiye kadar Romanya’da füze rampalarının konuşlandırılması, Çek Cumhuriyeti’nde uydudan gelen bilgilerin toplanacağı erken uyarı merkezinin kurulması ve Polonya’da 2018’den itibaren mobil savunma füzelerinin yerleştirilmesi de kararlaştırılmıştır (Bölme, 2010: 10).

Neticede 17 Eylül 2009 tarihinde Başkan Obama tarafından onaylanan Avrupa kıtasının füze savunmasına yönelik “Aşamalı Uyarlanabilir Yaklaşım” ile ABD, İran’ın balistik füze tehdidini esas alarak, kendi ana kıtasını uzun menzilli balistik füze tehdidine karşı korurken, yakın zamanda Avrupa’daki müttefiklerine karşı oluşabilecek füze tehdidine karşı da tedbir alabileceğini değerlendirmektedir.

Bu süreçte Obama yönetimi FKP’nin Rusya’ya karşı herhangi bir tehdit değil, bilakis artan İran tehdidine karşı savunma gücünü arttırmak yönünde bir tedbir olduğunu da sürekli dile getirmektedir (The White House [web], 2009).

c . İran’ın Balistik Füze Çalışmaları

İran’ın balistik füze teknolojisi ile tanışması 1980’lerin ortalarında başlamaktadır. İran-Irak savaşı sırasında acil harekât ihtiyacı için Suriye, Kuzey Kore ve Libya’dan Sovyet yapımı 300 km. menzilli sıvı yakıtlı Scud-B ve SCUD-B’nin Kuzey Kore tarafından geliştirilmiş versiyonu 500 km. menzilli

Scud-C füzelerini satın almıştır. Bu füzeler daha sonra modifiye edilerek, Şahap-1 ve Şahap-2 isimlerini almıştır. Ayrıca İran, Kuzey Kore mühendislerin yardımıyla Scud-B füzelerinin kopyalarını yapmayı başarmıştır. 1990'ların ortalarına gelindiğinde İran, Kuzey Kore'den No-Dong isimli orta menzilli balistik füzelerden satın almış ve süratle Şahap-3 denilen milli versiyonunu yapmak için altyapı tesislerini inşa etmiştir (Erdurmaz [web], 2010a).

Hâlihazırda İran'ın kısa menzilli balistik füze gücünün temelini oluşturan Şahap-1 füzelerine nükleer, kimyasal ve tahrip gücü yüksek patlayıcı başlık takılabilmekte, sayısının da 100-400 arasında olduğu tahmin edilmektedir. Nükleer yük taşıma kapasitelerinin yetersiz olduğu ancak K.Kore tarafından kimyasal ve biyolojik başlıklar takılabildiği ileri sürülen Şahap-2 füzelerinin sayısının ise 100-170 arasında olduğu belirtilmektedir (Feickert, 2004: 1-3).

İran, 1998 yılı Temmuz ayından 2003 yılı Temmuz ayına kadar geçen süre zarfında menzilin 1.300 km ve 1000 kg'lık patlayıcı taşıma kapasitesi olduğu tahmin edilen Şahab-3 füzelerini ez az yedi kez test etmiştir. ABD Hava Kuvvetleri'ne bağlı Ulusal Hava ve Uzay İstihbarat Merkezi'nin 2009 yılı tahminlerine göre, İran'ın 100'den fazla Şahab-3 füzesine sahip olduğuna inanılmaktadır (Iranwatch Resmi İnternet Sitesi [web], 2012). Şahab-3'lerin geliştirilmesinde Kuzey Kore, Pakistan, Çin ve Rusya'nın da adı CIA raporlarında teknolojik destek sağlayan ülkeler arasında geçmektedir. Şahab'ların üretimine paralel olarak İran, katı yakıtlı ve çok kademeli füze sistemlerinin de gelişmesi ile birlikte füzelerinin yerdeki dayanıklılığını ve uçuş menzilin sistemli olarak artırmaktadır. Son olarak İran'ın; Balkanlar, Doğu Avrupa, Körfez bölgesi ile İsrail'i vurabilecek 2.000 km menzilli Siccil-1 ve Siccil-2 füzelerini sırasıyla 2008 sonları ile Mayıs 2009'da başarı ile test etmesi, Tahran'ın nükleer çalışmaları ile birleşince, ABD'nin yanı sıra bölge ülkelerinin de İran'a yönelik tehdit algılarını güçlendirmiştir. Ahmedinecad bu füzeleri Şahab-3'ten çok daha üstün ve daha önceki füzelerle kıyaslanamayacak kadar ileri teknoloji ürünü olduğunu söylemiştir (Bölme, 2010: 12-13).

Öte yandan İran'ın 2009 yılı Şubat ayında kendi kabiliyetleri ile ilk yerel uydusu olan Omid'i uzaya yerleştirmesi, hem askerî hem de sivil amaçlı olarak çift kullanımlı teknolojilere yöneldiğinin ipuçlarını vermektedir (Bölme, 2010: 13; Keneş, 2012: 354). Uluslararası toplumda nükleer savaş başlıkları taşıma kapasitesine sahip ICBM geliştirebileceği endişesine yol açan bu durum karşısında Amerikan kaynakları, İran'ın Şahap-5 ve Şahap-6 olarak adlandırılan ICBM geliştirdiğini iddia etmiş, hatta bu tip bir füzeyi 2015 yılında test edebileceği uyarısında bulunmuşlardır. Ancak son dönemlerde, açık kaynaklara sızdırılan yorumlardan İran'ın 2015 yılında ICBM tipi bir füze denemesi yapmasının neredeyse imkânsız olduğu anlaşılmaktadır. Neticede İran son 30 yıl içerisinde gerçekleştirdiği balistik füze araştırma-geliştirme çalışmaları sonucunda bugün caydırıcı kabiliyetlere sahip balistik füze sistemlerini seri olarak üretme kabiliyetlerini kazanmıştır. İran'ın bir sonraki hedefi ise ICBM üretmektir. İran'ın bununla yetinmeyip nükleer silahlar edinme konusunda azimli olduğu da görülmektedir (Çay [web], 2009).

Sonuç olarak ABD, İran'ın 10.000 km'den daha uzun menzile sahip ICBM yeteneği kazanmasının 2015 yılından önce olamayacağından hareketle ilk aşamada İran'ın kısa ve orta menzilli füzelerini, daha sonra ICBM'lere karşı önlem alınması yönünde karar almış ve bunu FKP ile hayata geçirmeye başlamıştır (Fitzpatrick, 2009-2010: 6).

ç . Türkiye'nin NATO Füze Savunma Sistemi'ndeki Rolü

Türkiye'nin, FKP'deki rolünü değerlendirmeden önce projenin işleyişi ve teknik özelliklerine göz atmakta fayda vardır.

Balistik füzelerin düşman ülke tarafından atıldıktan sonra izledikleri güzergâh üzerinde bir noktada dost ve müttefik ülkeler tarafından atılan füzeler ile havada çarpışmalarının sağlanması ya da çok yakınında bir noktada infilak ettirmek suretiyle imha edilmelerini veya hedeflerine varmalarının önlenmesini amaçlayan silah sistemlerine “anti balistik füze savunma sistemi” denilmektedir. Hava savunma sistemleri üç ana birimden oluşur. Bunlar, düşman ülke tarafından atılan balistik füzelerin yörüngelerini tespit edebilecek yetenekte gelişmiş radarlar; balistik füzeleri havada imha

edecek füzeler ve fırlatma rampaları ile tüm operasyonun gerçekleştirilmesini sağlayan komuta-kontrol merkezidir (Kıbaroğlu, 2012b: 4).

Bir balistik füzenin hedefini vurabilmesi için sırasıyla aşağıdaki safhaları teknik bir arıza olmadan başarıyla gerçekleştirmesi gerekmektedir. Bu nedenle bir balistik füzenin vurulmasında bu 3 aşama önemlidir. Sistemin başarılı olması için radarın (sensörlerin) tehdit olarak algılanan ülkeye en yakın yerde, önleyici füzelerin de mümkün olduğu kadar hedef ülke sınırına yakın olması gerekmektedir (Missile Defense Agency [web], 2012).

- Fırlatılma ve yükselme safhası (boost and ascent phase),
- Uzay boşluğunda uçuş safhası (midcourse phase),
- Hedefe yaklaşma safhasını (terminal phase)

Bu bağlamda balistik füzeleri etkisiz hale getirebilmek için alınabilecek önlemleri birkaç aşamada düşünmek gerekir. İlk aşama olan füzelerin fırlatılma safhasında imha edilebilmeleri için, korunaklı sığınaklarından yeryüzüne çıkartılarak fırlatma rampalarına konuşlandırıldıkları ve mobil rampaların yerlerinin uydulardan ya da başka kaynaklardan alınan istihbaratla tespit edilmesi ve havadan karaya füze taşıyan uçakların zamanında erişimine uygun yakınlıkta ve hazırlıkta hava unsurlarına sahip olunması gerekir. Gelişmiş ülkelerin balistik füzeleri, özellikle stratejik menzile sahip olan ve nükleer başlık taşıyabilenlerin bir kısmı yeraltında inşa edilmiş korunaklı fırlatma rampalarında, bir kısmı da okyanuslarda su yüzeyine çıkmadan haftalarca kalabilen nükleer denizaltılarda konuşlandırılmıştır. Bu tipteki balistik füzelerin kullanılmadan önce veya ilk ateşleme aşamasında imha edilmesi oldukça zordur (Erdurmaz [web], 2010b).

Balistik füzenin fırlatılmadan önce imha edilmesi sağlanamadığı takdirde devreye ikinci aşama olan fırlatılma ve yükselme safhası girmektedir. Bu aşamada füze yükselmeye başladıktan sonra, fırlatma bölgesine yakın bir yerde konuşlandırılmış radarlarla uçuş yörüngesi tam olarak tespit edildikten sonra ve uzaya çıkmadan önce “alçak irtifa füzesavar sistemleri” tarafından fırlatılacak füzelerin patlatılmasıyla imha edilebilir.

(Kıbaroğlu, 2012b: 3). Bu bilgiler ışığında Türkiye'ye (Malatya/Kürecik) konuşlandırılan radarlarla İran'dan atılabilecek ABD ve Avrupa kıtasını hedef alan balistik füzeler ateşleme anında tespit edilecek ve Doğu Akdeniz, Karadeniz'de yüzer durumda bulunan gemiler üstündeki SM-3 füzelerinin ateşlenmesi vasıtasıyla füze yükselme safhasında imha edilebilecektir (Erdurmaz [web], 2010b).

Eğer balistik füzelerin fırlatılma ve yükselme safhasında imha edilememesi durumunda, balistik füzeler, uzaya çıktıklarında veya yeryüzüne geri dönme aşamasında bu "sefer yüksek irtifa füzesavar sistemleri" devreye girmektedir (Kıbaroğlu, 2012b: 4). ABD bilim adamlarının yapmış oldukları değerlendirmelere göre atılan bir balistik füzenin imhası için en iyi ortam füze gerekli son hıza ve kararlı yapıya oturduğu uzay boşluğunda uçuş safhasıdır. ABD'ye İran'dan atılan bir ICBM yaklaşık 30 dakikalık bir uçuş süresine sahip olacaktır. Bunun ilk 3-5 dakikası fırlatılma ve yükselme safhasını içerecek ve müteakiben 300 km menzil sonrası uzay boşluğuna çıkarak, 20-25 dakikalık bir uçuş gerçekleştirecek ve son safhada ise yine atmosfere girerek 4-6 dakikada hedefi vurabilecektir. ABD için bu uzay boşluğundaki uçuş safhası yeterli önlemeyi sağlayacak zamanı kazandıracaktır. Bu husus, Çek Cumhuriyeti, Polonya gibi ülkelere uzun mesafeli füzelerin yerleştirilmesi ile sağlanacaktır. Bu ülkelere karşı atılan bir balistik füzeye ise, hedeften daha ileriye konuşlandırılmış deniz platformundaki önleyicilerle veya Romanya, Bulgaristan'daki sistemlerle önlenmeye çalışılacak, bu da başarılamaz ise, hedef ülke topraklarındaki füze savunma sistemleri devreye girebilecektir (Erdurmaz [web], 2010c).

Türkiye'nin İran'dan kaynaklanan balistik füze tehdidine yakınlığı, kendisine FKP'de iki önemli rol yüklemektedir. Birincisi, atılan kıtalararası ve orta menzil balistik füzelerin ilk fırlatılma ve yükselme safhasında imha edilmesin sağlayacak tesislerin kurulması için üs teşkil etmesidir. İkincisi ise, fırlatma ve yükselme safhasında imha edilemeyen hasım füzenin uzay boşluğunda uçuş safhasında takibini sağlamaya yönelik radar zincirinin ilk halkasını teşkil ederek, mümkün olduğu kadar erkenden balistik füze hakkındaki bilgileri alınmasının sağlanması ve füzenin takip ve imhası için

zincirin diğer halkalarına aktarılmasını gerçekleştirmesidir. (Erdurmaz [web], 2010c). Bu kapsamda ABD tarafından NATO balistik füze sistemine tahsis edilen X-band radarının, Doğu Avrupa yerine Türkiye'ye konuşlandırılması, öncelikli balistik füze tehdidi kaynağını belirginleştirirken, reaksiyon süresinde saniyeler mertebesinde avantaj sağlamaktadır. FKP'nin teknik verileri düşünüldüğünde, bu hiç de yabana atılacak bir avantaj değildir (Egeli ve Güvenç, 2012: 26).

d. Füze Kalkanı Projesi'ne Karşı Türkiye'nin Tutumu

Lizbon'da yapılacak NATO Zirvesi öncesi Türkiye'nin NATO üyeliğinin temel tartışma eksenini FKP oluşturmuştur. 60 yıllık bir geçmişi olan Türkiye'nin NATO üyeliğinin geleceğinin bir tek "silah sistemi" boyutuna indirgenmesinin altında Ankara'nın İran'ın nükleer programına ilişkin tutumu yatıyordu. Zira Ankara'nın İran'ın nükleer programına ilişkin tutumu, Batılı müttefiklerinden büyük ölçüde ayrılmıştır. Bu ortamda NATO'nun FKP, Türkiye açısından sadece teknik ya da askerî bir konu olmaktan çıkmış, ülkeyi uzun erimli sonuçlar doğuracak temel bir stratejik tercihin eşiğine getirmiştir. Bu aslında son on yıla damgasını vuran, dış politikada seçenekler yelpazesini ve manevra alanını olabildiğince geniş tutma anlayışının sınırlarına geldiğini göstermiştir (Egeli ve Güvenç: 2012: 25).

İran'ın balistik füzelerine karşı, Türkiye'nin FKP kapsamında kendi topraklarında 1000 kilometre bandındaki radarların yerleştirilmesi için vereceği cevap, eksen kayması tartışmalarının baskısı altında Türkiye'nin NATO'ya bağlılığını bir test alanına dönüştürmüştür. Türkiye'nin cevabı, ABD ile ilişkilerin geleceği açısından da önem arz ediyordu. Ancak asıl olarak sorun, tehdidin İran olarak tanımlanmasından kaynaklanmıştı. 2010 yılında onaylanan yeni Milli Güvenlik Siyaset Belgesi'nde İran'ı öncelikli tehdit yerine, iş birliği ve ortak vizyon oluşturulan yeni müttefiklerden biri olarak tanımlayan Ankara, bir ay geçmeden İran'ı doğrudan tehdit gösteren bir projeye onay vermek istememekteydi (Bölme, 2010: 15). Doğal olarak bu durum Türkiye'nin son yıllarda geliştirmeye çalıştığı dış politika anlayışıyla uyuşmamaktaydı; zira Türkiye'nin "komşularla sıfır problem politikasına", "barış vizyonuna", "yumuşak güç anlayışına", İran dâhil tüm bölgeyle yakın

ilişkiler geliştirilmesi hedefine zarar verecek bir süreci işaret etmekteydi. NATO gibi askerî bir örgütün “sert güç anlayışı” ve “ABD ağırlıklı politikası” Türkiye’nin işini zorlaştırmaktaydı (Gözen, 2011b: 291). Bu konuda ABD Savunma Bakanlığı’nın Avrupa ve NATO’dan sorumlu isimlerinden Jim Townsend, Lizbon’da düzenlenecek NATO Zirvesi’ne ilişkin olarak Türkiye’nin iki husus üzerinde düşünmesi gerektiğine değinerek şöyle demiştir (Özalp [web], 2010):

“Birincisi, NATO’nun, füze savunma sistemini bir ittifak kapasitesi olarak üstlenmesi konusunda verecekleri oy. İkincisi de Türkiye’nin ne tür bir rol oynamak istediği. Şurası açık ki, coğrafi konumundan dolayı Türkiye, sistemin bazı bölümlerine ev sahipliği yapmada iyi bir yer. Türkiye’nin ve tüm müttefiklerin öne çıkarak, füze savunmasının NATO kapasitesi olarak kabul edilmesinde anlaşma içinde olacağından umutluyuz.”

Türkiye bu durumda ya füze savunma sistemine onay verecek ve NATO içerisindeki yeri perçinlenecek; ya da karşı çıkılacak ve Türkiye’nin NATO üyeliği tartışmalı hale gelecekti. İster istemez İran ile NATO arasında bir tercih yapılacaktı algısı oluşmuştu. Üstelik yaklaşık bir yıl önce Türkiye, Rasmussen’in NATO Genel Sekreterliği’ne itirazı nedeniyle ittifak içinde kısa süreli bir yalnızlık yaşamıştı. Bu kez daha uzun süreli ve çok daha ağır sonuçlar doğurabilecek bir yalnızlık ve belki de dışlanma söz konusu olabilecekti. Bu sebeplerden dolayı Türkiye, kısmen NATO ülkelerini uyarmak kısmen de Türk kamuoyunu teskin etmek amacıyla, projenin onay aşamasından önce Lizbon Zirvesi’nde bir takım kaygılarına ve çekincelerine dair güvence almaya çalışmıştır. Bunların en önemlisi, FKP bağlamında hiç bir ülkenin adının tehdit kaynağı olarak zikredilmemesi olmuştur. Ankara’nın İran ve NATO arasında birisi aleyhine bir tercih yaptığı algısını azaltmak amaçlı bir çekince olmasına rağmen -NATO belgelerinde İran’ın adının açıkça zikredilmemesi sağlandıysa da- sistemin öncelikle kime ya da hangi ülkeye karşı geliştirildiği yönünde genel bir kanı oluşmuştu (Egeli ve Güvenç: 2012: 26). Türkiye’nin diğer şartları ise, füzelerin tüm NATO topraklarının savunmasını kapsayacak şekilde konuşlanması, Türkiye’nin tüm topraklarının füze savunma kapsamına girmesi ve füze savunma sisteminin mali yükünün adaletli bir şekilde paylaşılması olmuştur (Gözen, 2011b: 291-292).

Ancak NATO'nun Yeni Stratejisi ve FKP, Türkiye'nin son dönemde izlediği barış ve istikrar merkezli, komşularla sıfır sorun perspektifli ve düzen kurucu misyonlu dış politikasıyla çelişmiştir. Öte yandan, Türkiye'nin uluslararası politikadaki konumunun belirlenmesinde çok kritik bir rol oynayan NATO içinde ABD'nin önerdiği ve yıllardır geliştirmeye çalıştığı bir projeye karşı çıkması ihtimali gerçekçi değildi. Keza Türkiye'nin hem iç ve dış politika bağlamında, hem de güvenlik ve ekonomik istikrarı açısından, NATO ve Batı sistemine ne kadar bağımlı olduğu da açıktı. Türkiye'nin bu projeyi reddetmesi, 2010 yılında meydana gelen krizler nedeniyle Türkiye'nin ABD ve Batı ile ilişkilerini daha da derin bir çıkmaza sokabilir ve “eksen kayması” tartışmalarına yeni bir boyut getirebilirdi. İşte bu nedenle geçmişte birçok kez yaşadığı gibi (örneğin 1 Mart 2003 kararında olduğu gibi), Türkiye bir kez daha Batılı müttefiklerinin talepleri ile Doğu'daki hassas dengeler arasında sıkışmıştır (Gözen, 2011a: 41; Başbaşoğlu, 2011: 78).

Neticede NATO'nun yeni stratejik konsepti ve buna bağlı FKP, Lizbon Zirvesi'nde Türkiye'nin de olumlu oyu ile kabul edildi. Bu karar, sadece NATO için değil, aynı zamanda Türkiye'nin dış politikası ve Türkiye-ABD ilişkileri açısından da oldukça kritik bir tercih oldu. Bu karar ile Türkiye Batı bloğu içinde olmaya devam ettiğini, NATO ve uluslararası sistem içindeki konumunun değişmediğini, bir eksen kaymasının olmadığını ve Türkiye-ABD Model Ortaklığının NATO bağlamında devam ettiğini ortaya koymaya çalışmıştır (Gözen, 2011b: 292). Ancak bu kararın da, Türkiye'nin yeni dış politikasını zora sokacağını göz ardı etmemek gerekir. Bunlardan en önemlisi, Türkiye'nin tekrar NATO'nun Orta Doğu politikasının uygulanmasında “cephe ülke” haline gelmesi olacaktır. Bugünkü anlayışın yerine tamamen NATO endekli bir politikanın oluşması, Türkiye'yi öncelikle komşuları ile karşı karşıya getirebilir. “Sıfır sorun” politikasının çökmesinin ötesinde, Türkiye'nin komşularında ve bölgede tehdit duyulan ülke haline gelmesi muhtemeldir. Bu ise, Orta Doğu'da yeni kutuplaşmaların ve çatışmaların kaynağı olabilir. FKP'ye ait radar veya füzelerinin Türkiye'ye konuşlandırılmasının, güvenlik risklerini de artıracığı göz ardı edilmemelidir (Gözen, 2011a: 42).

e . İran'ın Füze Kalkanı Projesi'ne Göstermiş Olduğu Tepki

İran'ın nükleer programı çevresinde devam eden tartışmalar, 2011 yılında FKP'nin en önemli parçalarından biri olan radar sistemlerinin Malatya-Kürecik'e kurulması ile yeni bir boyut kazanmıştır. Bu gelişme Türkiye'nin son dönemde izlediği "Komşularla Sıfır Anlayışı" politikasına bağlı olarak yakınlaşan Türk-İran ilişkilerinin yüksek seviyede sürdürülebilirliğinin kolay olamayacağını göstermiştir (Keneş, 2012: 14).

Radar sisteminin Malatya-Kürecik'e kurulmasının ardından İran Hava-Uzay Kuvvetleri Komutanı Tuğgeneral Emir Ali Hacizade 2011 Kasım ayı içinde, İran'a karşı olası saldırıda ilk önce Türkiye'deki "NATO Füze Kalkanı Sistemini" hedef alacaklarını, bu sistemin İsrail'i koruma amaçlı olduğunu şu sözlerle dile getirmiştir (Milliyet [web], 2011):

"Türkiye'ye yerleştirilecek füze kalkanı sistemi, NATO'nun değil ABD'nin istemi üzerine İsrail'i koruma amacıyla yapılıyor. Onlar, başta Türk halkı olmak üzere dünya kamuoyunu kandırmak için NATO'nun bu işi yapmak istediğini söylüyorlar. Günümüzde Siyonist rejim (İsrail) işlerini ABD adına, ABD ise işleri NATO örtüsü altında yürütmektedir. Buna rağmen Türk halkı bilinçlidir ve biz inanıyoruz ki bu akıllı millet bu komployu önleyecektir. Müslüman Türk halkı, zamanı geldiğinde bu sistemi paramparça edecek."

2011 Aralık ayında bu sefer İran Meclisi Dış Politika ve Ulusal Güvenlik Komisyonu Başkanvekili Hüseyin İbrahimi, İran ordusunun Türkiye'ye konuşlandırılmasına karar verilen FKP'nin Malatya'ya kurulması planlanan radar kısmını etkisizleştirmek için gerekli hazırlıkları yaptıklarını belirtmiştir. İbrahimi, İran'a yönelik bir saldırının olması halinde Türkiye'deki füze kalkanı sisteminin hedef alınmasının İran'ın doğal hakkı olduğunu ve bunu kesinlikle yapacaklarını öne sürmüştür (Habertürk [web], 2011). Yani İran bu gelişmelere şiddetle tepki göstermiş ve Türkiye İran ilişkilerinin bu ekseninde kolay yürümeyeceğini bu vesile ile ortaya koymuştur.

SONUÇ, TESPİT VE ÖNERİLER

Tahran yönetimi, bütün yaptırımlara ve tehditlere rağmen güvenlik eksenli oluşturduğu klasik dış politikasının önemli bir enstrümanı olarak nükleer çalışmalarına kararlılıkla devam etmektedir⁴⁵. İran'ın nükleer programı yalnızca içtimai bünyedeki mozaik yapıyı bir hedef etrafında birleştirmemekte, bu durum aynı zamanda rejimin sürekliliği konusunda bir meşruiyet kaynağı olarak da görülmektedir.

11 Eylül saldırılarından sonra ABD'nin kendisini Irak ve Kuzey Kore ile birlikte 'şer eksenli' kulübüne dahil etmesi, İran'ın güvenlik, prestij ve ulusal çıkarlarını göz önünde bulundurunca nükleer silahlara sahip olmak için yeterli motivasyona sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca, Irak-İran savaşı sırasında üstün silah teknolojisinin eksikliğini tecrübe etmiş olması, bölge devletlerinden İsrail, Pakistan ve Hindistan'ın nükleer silahlara sahip olması, bölgede lider bir güç olma çabasında olması ve bu durumu iç politika malzemesi olarak kullanması bu konuda İran'ın nükleer silahlara sahip olmak arzusunu artırmaktadır.

İran'ın, KİS'leri olmayan Saddam rejimi ve nükleer programını askıya alarak Batı'yla iyi ilişkiler tesis etmeye çalışan Kaddafi yönetimim başına gelenleri tecrübe ettikten sonra, Batı'nın mevcut baskılarına boyun eğmeyeceği yorumunu yapmak yerinde olacaktır. Bu konu da bir diğer örnek Kuzey Kore'dir. İlk nükleer silah denemesini 2006 yılında yapan Kuzey Kore rejimi tüm baskılara rağmen ayaktadır. Neticede İran'ın nükleer silah kapasitesine sahip olmaması için uygulanan politikalar, istenilen sonucu yaratmamanın yanı sıra İran'ın bu hususta her geçen gün nükleer kapasitesini arzu edilmeyen seviyelere kadar geliştirmesine yol açmaktadır.

⁴⁵ Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'nın 30 Ağustos 2012 tarihli raporuna göre, İran sadece Fordow tesislerindeki nükleer santrifüj sayısını bir yıl içinde 1064'ten 2140'a çıkarmıştır. Yine aynı rapora göre İran 2010 yılında %20 zenginleştirilmiş uranyum üretimini 145 kilogramdan 190 kilograma yükseltmiştir. İran'ın elindeki uranyumu eğer %90 seviyesinde zenginleştirirse en az dört nükleer silah üretmeye yetecek kadar uranyuma sahip olduğu tahmin edilmektedir. Ayrıca İngiliz ve Amerikan istihbarat örgütleri eğer uygun şartlar oluşursa İran nükleer silah üretme karar verirse bu sürecin en fazla birkaç yıl içinde gerçekleşebileceğine de dikkat çekmektedirler (Demiryol, 2012: 48).

İran nükleer krizinin bu noktaya kadar gelmesine özellikle Bush Hükümeti'nden başlayarak bugüne kadar gelen yanlış hesaplamaların ve izlenen yanlış stratejilerin neden olduğu söylenebilir. Şu andan itibaren müzakere masasına yeniden oturulduğunda İran'ın kapasitesinin farkında olarak pazarlık yapılması gerekecektir. Bu noktadan sonra tek yapılması gereken her iki tarafın da iyi niyet çerçevesinde masaya oturması ve krizi çözmek niyetiyle müzakereleri sürdürmesidir. Ama her şeyden önce karşılıklı olarak neredeyse hiç var olmayan güvenin asgari düzeylerde de olsa tesis edilmesi gerekecektir. Bu karşılıklı güven olası bir diplomatik çözüm için olmazsa olmaz bir koşuldur⁴⁶.

İranlı bir uzman olan ve Başkan Obama'nın dış politika danışmanlığını da yürüten Vali Nasr'in de belirttiği üzere "ya baskı uygulayacaksın ya da angaje etme politikası izleyeceksin, her ikisini bir arada uygulayamazsın". Başka bir tabirle bir yandan tahrip edici yaptırımlar uygularken diğer taraftan İran'ın tek önemli pazarlık kartı olan nükleer programı hususunda ödün vermesini beklemek çok da mutedil bir politika gibi görünmemektedir (Ekinci, 2012: 38-39).

Bu bağlamda, İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerini tamamen durdurması koşuluyla müzakere masasına oturmasını beklemek çok iyimser bir yaklaşım olacaktır. İran'a rejim güvenliği konusunda garantilerinin verildiği, mevcut uygulanan yaptırımların kaldırılarak sağlanacak yardımlarla onu dünya ekonomisine entegre edecek bir düzenin getirilmesi İran'ı uranyum zenginleştirme faaliyetlerinden caydırabilir. Neticede İran'ın uluslararası arenadaki temel sorunsalı, nükleer silahlara sahip olup olmamasından

⁴⁶ Bu güvenin tesis edilebilmesi için ABD ve İran'ın, nükleer görüşmelere paralel olarak ikili ilişkilere dair tüm unsurları tartışmaya hazır olduklarını açıkça ifade etmeleri gerekmektedir. Ayrıca tüm tarafların hasmane davranışlara, savaş tehditlerine, tahrik edici söylemlere ve agresif eylemlere (suikast veya saldırı planlaması gibi) son vermesi de önem arz etmektedir. Örneğin; İsfahan'daki uranyum tesisinde çalışan adamı Dr. Ardeşir Hüseyinpur'un Ocak 2007'deki gizemli ölümü, Kuantum mekaniği alanında uzman olan Mesud Ali Muhammedi'nin arabasına iştirilen bir bombayla Ocak 2010'da öldürülmesi, Tahran Araştırma Reaktörü için gereken yakıtın üretiminde uzman olan Mecid Şehriyari'nin 28 Kasım 2010'da benzer bir mekanizmayla öldürülmesi ve aynı gün nükleer lazer uzmanı Feridun Abbasi'nin benzer bir bombayla yaralanması taraflar arasında süre gelen güven bunalımını artırmıştır (International Crisis Group [web], 2012).

ziyade, meşru ve etkin bir oyuncusu olarak uluslararası camiada yer alma isteğidir.

ABD, İran'ı nükleer faaliyetlerinden vazgeçirmeye yönelik tek yol olarak yaptırımlar uygulamaya devam ederse bir anlamda kendini köşeye sıkıştıracaktır. Bu durumda ABD, yaptırımların başarısız olma durumunda tehlikeli bir savaş içine angaje olmaktan veya kabullenmekten başka bir alternatif bulamama riskiyle karşılaşabilir. Sonuçta ABD'nin, İran'ın geleneksel hasımlarının bulunduğu Körfez bölgesine yönelik silah satışlarını her geçen gün artırdığı bir dönemde İran nükleer programından vazgeçmek istemeyecektir.

Bu tespitlerden hareketle nükleer programının barışçıl olduğunu iddia eden İran, uluslararası aktörler tarafından nükleer programına ilişkin karar alma aşamalarında müzakerelerin yeniden başlaması için uygun ortam aramakta ve böylece programda ulaştığı her aşamayı uluslararası kamuoyuna kabullendirmek için fırsat yaratmaktadır. Nitekim İran'ın bu politika ile nükleer silah ve gönderme vasıtası üretebilecek kabiliyete ulaşıncaya kadar zaman kazanmaya çalıştığı öne sürülmektedir (Sandıklı ve Emeklier: 2012b: 31).

Öte yandan ekonomik karşılıklı bağımlılık, yoğun bir diplomasi trafiği ve güvenlik sorunlarının ortaklaşa çözülmesiyle tehditleri fırsatlara çevirmeyi planlayan bir vizyonla hareket eden Türkiye; İran nükleer krizine aktif bir şekilde müdahil olmuş ve ABD öncülüğünde Batılı güçlerce tercih edilen yaptırımlara dayalı yol haritasının tersine, diplomatik araçları öne çıkaran alternatif bir yaklaşımı savunmaya başlamıştır. Ancak Türkiye'nin, İran yönetiminin nükleer politikalarına karşı daha yumuşak bir üslubu benimsemesinin sonucu olarak İran'ı koruyan politikası aynı şekilde İran tarafından karşılık bulmamıştır. İranlı yetkililerin FKP sonrası yaptığı açıklamalar bu gerçeği bir kez daha ortaya çıkarmıştır.

Neticede Türkiye'nin İran nükleer krizine barışçıl çözüm bulma çabaları, Türkiye'nin bölgesel politikalarının önündeki engelleri göstermesi ve

kendi gücünün sınırlarını hatırlatması bakımından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Türkiye'nin İran'a karşı NATO'nun ABD öncülüğünde geliştirdiği FKP, Türkiye'nin güvenlik bağlamında Batı ittifakı ile bağlarını sürdürmeye devam edeceği göstermiştir. Yaşanan bu gelişmeler Türkiye'nin ileride yapılacak müzakerelerde alacağı rol açısından uluslararası aktörleri bölgeden dışlama reflekslerinin kırılmaya başladığını ortaya koymuştur. Türkiye, İran nükleer krizinde yapıcı bir rol oynayabilmek için bundan sonra stratejik müttefiki olan ABD ile sınır komşusu İran arasında tarafsız kalarak, iki tarafla da dengeli ilişkiler sürdürmeye çalışmalıdır. Türk karar vericiler bu noktadan sonra bir kez daha “eksen kayması” tartışmalarına maruz kalmadan, Türk dış politikasının önceliklerini gerçekçi temellere oturtulmalıdırlar. Bu nedenle Türkiye, İran'a nükleer silah üretmek için zaman kazandıracak politikalara zemin hazırladığı izlenimi vermekten kaçınmalıdır. Ayrıca İran nükleer krizindeki arabuluculuk rolünden ders çıkararak ileride rol alacağı kolaylaştırıcı rol/arabulucu girişimlerinde farkında olmadan krizin tarafı olmaktan kaçınmaya özen göstermelidir.

İran nükleer krizi göstermiştir ki, uzun yıllar sürüncemede kalmış ve kısa vadede çözüm imkânı olmayan sorunlara Türkiye'nin aşırı iddialı girişi, gerçekçi olmayan beklentiler yaratması öncelikle kendisine zarar vereceğinden dolayı sabırlı ve dikkatli hareket etmek zorundadır. Türk karar alıcılar iddialı bir dış politika gündemi takip etseler de ülkenin kaynaklarının bu vizyonu taşıyıp taşıyamayacağı ve Türkiye'nin pek çok kriz bölgesine müdahil olarak yarattığı beklentileri karşılayıp karşılamayacağı konusunda zorlu bir sınavla karşılaşacaklardır. Kardaş'ın da belirttiği gibi; Türk karar alıcılar, Türkiye'nin uluslararası rolünü global değil, bölgesel ölçekli tanımlamak zorundadırlar. Buradan hareketle, klasik “nüfuz alanı” siyasetinden ziyade “çıkar alanı” kavramı üzerine kurulu olan bir bölgesel politika, Türkiye'nin Orta Doğu'daki girişimlerinin başarısını kolaylaştıracak ve ideolojik öğelerin realpolitik yaklaşımın önüne geçmesini engelleyerek denge unsuru görevi görecektir. Türkiye bölgesel politikasını gerçekçi sınırların ötesine taşır ve bir nüfuz alanı politikası veya ideolojik bir programı hayata geçirmeye çalışması durumunda, bölgesel ve küresel diğer aktörler ile karşı karıya kalması kaçınılmaz olacaktır (Kardaş, 2010: 33-38).

Sonuç itibarıyla İran ile Türkiye arasında kültürel ve dinsel farklılıklar/çekişmelerden kaynaklanan sürekli rekabet hali bir kez daha Malatya'ya yerleştirilen radar sistemi ile kendini göstermiştir. Bu olay bir kez daha göstermiştir ki, “Uluslararası ilişkilerde ebedi dostluklar yoktur, ebedi menfaatler vardır”. Bu söz temel bir ilke olarak değerlendirilmeli; bu gün dost olan (veya görünen) bir ülkenin, yarın ulusal çıkarları gereği, politika değiştirebileceği ve düşmanca tavır alabileceği hatırdan çıkarılmamalıdır. Böyle bir durumda söz konusu ülkenin kendi iradesini kabul ettirmek için elindeki ileri teknoloji silah gücünü bir koz ve yaptırım aracı olarak kullanabileceği asla göz ardı edilmemelidir. Bunu bilmek ve anlamak için fiilen tecrübe etmek yerine tarihteki örneklere bakmak yeterlidir. Her ülkenin silahlı kuvvetleri orta ve uzun vadeli stratejik tehdit değerlendirmeleri yaparak, buna uygun savunma gücü ve teknolojilerine sahip olmaya çalışır. Bu temel stratejik anlayışın doğal bir gereği olarak, TSK'nin uzun vadeli stratejik silah sistemleri tedarik programı kapsamında, bu tür füze savunma sistemlerine sahip olması büyük bir ihtiyaç ve gereklilik olarak görülmektedir. (SDE, 2011: 20). Bu bağlamda Türkiye'nin kendi “Milli Füze Savunma Sistemini” kurması, yüksek teknolojiyle mütecehhiz, caydırıcı ve dışa bağımlı olmayan bir orduya sahip olması hem kendi ulusal güvenliği hem de bölge barışı için bir zarurettir. Türkiye'nin “Milli Füze Savunma Sistemi”ni kurup bunu NATO bünyesinde geliştirme ve FKP'ye entegre etmesi bu konuda Türkiye'nin dışa bağımlılığını azaltması açısından da önemlidir.

KAYNAKÇA

ABRAMOWITZ, Morton ve Henri J. BARKEY. "Turkey's Transformers: The AKP Sees Big", **Foreign Affairs**, Cilt 88, Sayı 6, 2009, 118-128, <http://www.carnegieendowment.org/files/Turkeys_Transformers1.pdf>, 30.11.2012.

ACHCAR, Gilbert ve Michel WARCHAWSKI. **İsrail'in Hizbullah'a Karşı Savaşı**, (Çev. D. Kellecioğlu, N. Turan, S. Öztürk, B. Özden, M. Kürkçügil), İstanbul, Yazın Yayıncılık, 2007.

ALBAYRAK, Hakan. "Tahran Bildirisi", Yenişafak Gazetesi İnternet Sitesi, 18 Mayıs 2010, <<http://www.yenisafak.com.tr/yazarlar/HakanAlbayrak/tahran-bildirisi/22347>>, 05.11.2012.

ALTIN, Vural. "Nükleer Enerji", **Bilim ve Teknik-Yeni Ufuklara Özel Ek**, Ağustos 2004, 1-23, <<http://www.biltek.tubitak.gov.tr/bdergi/yeniufuk/icerik/nukleer.pdf>>, 26.06.2012.

ALTIN, Vural. "Zenginleştirilmiş Uranyum Gerçeği", Şubat 2010, <<http://ekonomi.haberturk.com/teknoloji/haber/205816-zenginlestirilmis-uranyum-gercegi>>, 18.07.2012.

Americanpresidency Resmi İnternet Sitesi. "Letter to Chairman Khrushchev on Nuclear Testing 20 January 1963", 2012, <<http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=9308.#axzz1y8fmtBYS>>, 18.06.2012.

ARAS, Bülent ve Fatih ÖZBAY. "Dances with Wolves: Russia, Iran and the Nuclear Issue", **Middle East Policy**, Cilt 13, Sayı 4, Kış 2006, 132-147.

ARAS, Bülent. "Türk-İran İlişkileri: Değişim ve Süreklilik", **Avrasya Dosyası**, Cilt 12, Sayı 2, 2006, 61-92.

ARAS, Bülent. "Ahmedinecad Başkanlığında İran'da Siyasal İktidarın Haritasını Çıkarmak", Kenan DAĞCI ve Atilla SANDIKLI (Ed.), **Satranç Tahtasında İran: Nükleer Program**, İstanbul, Tasam Yayınları, 2007, 21-36.

ARI, Tayyar. **Geçmişten Günümüze Orta Doğu: Siyaset, Savaş, Diplomasi**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2004b.

ARI, Tayyar. **Irak, İran ve ABD : Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2004a.

ARI, Tayyar. **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika** (9'uncu Baskı), Bursa, MKM Yayınları, 2011.

ASKARIEH, Mehdi. "Nükleer Enerjinin Sürdürülebilir Gelişimi Örneği ve İran'ın Nükleer Programının Kısa Bir Özeti", Homa KATOUZIAN ve Hüseyin ŞAHİDİ (Ed.), 21. Yüzyılda İran, (Çev.Pınar Güven), Ankara, Sitare Yayınları, 2011, 238-254.

ASMA, Yaşar. "Rusya-Orta Doğu İlişkiler", **Orta Doğu Stratejik Araştırmalar Merkezi (ORSAM)**, 15 Aralık 2009, <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=479>, 07.09.2012.

AYDIN, Dilek ve Arif TEKBIYIK. "İran Nükleer Programının Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri", **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, Yıl: 3, Sayı: 5, Haziran 2007, 105-128.

BAĞCI, Hüseyin ve Bayram SİNKAYA. "Türkiye-İran İlişkileri: Güvenlik Perspektifinden Bir Değerlendirme", Eylül 2005, <http://www.academia.edu/339228/TURKIYEIRAN_ILISKILERI_GUVENLIK_PERSPEKTIFINDEN_BIR_DEGERLENDIRME>, 08.02.2012.

BAL, İdris. "Füze Savunma Sistemi ve Türkiye", **Analitikbakış İnternet Sitesi**, 29 Kasım 2010, <<http://www.analitikbakis.com/NewsDetail.aspx?id=17882>>, 17.12.2012.

BALBAY, Mustafa. **İran Raporu**, İstanbul, Cumhuriyet Kitapları, 2006.

BARZEGAR, Kayhan. "İran, Orta Doğu ve Uluslararası Güvenlik", **Orta Doğu Analiz**, Cilt 2, Sayı 21, Eylül 2010, 83-92.

BAŞBAŞOĞLU, Arif. "Füze Savunma Sistemi ve Türkiye", **Orta Doğu Analiz**, Cilt 3, Sayı 34, Ekim 2011, 73-79.

BAYIR, Emre. "ABD-İran Gerginliğinde AB-İran İlişkilerine Analitik Bir Bakış", **Stratejik Analiz**, Cilt 3, Sayı 28, Ağustos 2002, 53-58.

BBC İnternet Sitesi. "BM İran'a yaptırım kararı aldı", 23 Aralık 2006c, <http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2006/12/061223_iran_un.shtml>, 11.08.2012.

BBC İnternet Sitesi. "BM'den İran'a bir ay süre", 31 Temmuz 2006b, <http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2006/07/060731_iran_un.shtml>, 06.08.2012.

BBC İnternet Sitesi. "Full text: Iran declaration", 21 Ekim 2003, <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/technology/3211036.stm>>, 30.07.2012.

BBC İnternet Sitesi. "Iran declares key nuclear advance", 11 Nisan 2006a, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/4900260.stm>, 04.08.2012.

BEN-MEIR Alon. "11 Eylül: Sonuçları ve Yeni Düzen", Sedat Laçiner ve Arzu Celalifer Ekinci (Ed.), **11 Eylül Sonrası Orta Doğu**, Ankara, Usak Yayınları, 2011, 9-39.

BOESE, Wade. "U.S. Joins Others Seeking Nuclear Export Criteria", **Arms Control Today**, Mayıs 2008, <http://www.armscontrol.org/act/2008_05/NuclearExport>, 19.07.2012.

BOWEN Wyn Q. ve Joanna KIDD "The Iranian Nuclear Challenge", **International Affairs**, Cilt 80, Sayı 2, 2004, 257-276.

BOZKURT, Giray Saynur. "11 Eylül Sonrası Amerikan-İran İlişkileri", Kenan DAĞCI ve Atilla SANDIKLI (Ed.), **Satranç Tahtasında İran: Nükleer Program**, İstanbul, Tasam Yayınları, 2007, 79-98.

BÖLME, Selin M. "NATO Zirvesi Ve Füze Kalkanı Projesi", **Seta Analiz**, Aralık 2010, 1-19, <<http://www.setav.org/ups/dosya/57436.pdf>>, 24.06.2012.

BÜSAM Resmi İnternet Sitesi. "Orta Doğu'da Güncel Güvenlik Sorunları", Ekim 2010, 1-256, <http://busam.bahcesehir.edu.tr/rapordosya/ortadogu_rapor.pdf>, 16.01.2013.

CANKARA, Yavuz. **Yeni Oyun: İran'ın Nükleer Politikası**, İstanbul, IQ Kültür-Sanat Yayıncılık, 2005.

CAŞIN, Mesut Hakkı ve Gonca Oğuz GÖK. "Basra Körfezi'nde Yükselen Nükleer Gerilimde İran-ABD- Türkiye'nin Yeni Diplomatik Yol Haritaları", Kenan DAĞCI ve Atilla SANDIKLI (Ed.), **Satranç Tahtasında İran: Nükleer Program**, İstanbul, Tasam Yayınları, 2007, 37-78.

CAŞIN, Mesut Hakkı. "İran'ın İki Deniz Jeopolitiğine Dayalı Stratejik Değişim Arayışları", **Avrasya Dosyası İran Özel**, Cilt 5, Sayı 3, Sonbahar 1999, 283-324.

CHIPMAN, John. "Nuclear Programmes In The Middle East: In the shadow of Iran", **The International Institute for Strategic Studies (IISS) Press Statement**, 20 Mayıs 2008, <<http://www.iiss.org/publications/strategic-dossiers/nuclear-programmes-in-the-middle-east-in-the-shadow-of-iran/nuclear-programmes-in-the-middle-east-in-the-shadow-of-iran-press-statement/>>, 15.10.2012.

CHOSSUDOVSKY, Miche. **Towards a World War 3 Scenario: The Danger of Nuclear War**, Canada, Global Research Publishers, 2011.

CORDESMAN, Anthony H. "Iran and Nuclear Weapons", **Center for Strategic and International Studies (CSIS)**, Mart 2000, 1-40, <<http://www.bits.de/public/documents/iran/iranbackground032100.pdf>>, 03.07.2012.

ÇAĞIRAN, Mehmet Emin. "Hukuki ve Siyasi Yönleriyle Güvenlik Konseyi'nin İran Ambargosu", **Orta Doğu Stratejik Araştırmalar Merkezi (ORSAM) Rapor No: 25**, Ocak 2011, 1-24, <http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/2011127_orsamreportt_25_tr.pdf>, 28.09.2012.

ÇAKMAK, Cenap. "ABD ve Nükleer İran Krizi: Sorun Ne ve Nereye Gidiyor?", Kenan DAĞCI ve Atilla SANDIKLI (Ed.), **Satranç Tahtasında İran: Nükleer Program**, İstanbul, Tasam Yayınları, 2007a, 99-120.

ÇAKMAK, Cenap. "İran- Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu (UAEK) İlişkileri", Kenan DAĞCI ve Atilla SANDIKLI (Ed.), **Satranç Tahtasında İran: Nükleer Program**, İstanbul, Tasam Yayınları, 2007b, 297-321.

ÇAMAN, Efe. "Avrupa Birliği'nin Güvenlik Algılamaları ve Politikalarında İran'ın Nükleer Programı", Kenan DAĞCI ve Atilla SANDIKLI (Ed.), **Satranç**

Tahtasında İran: Nükleer Program, İstanbul, Tasam Yayınları, 2007, 137-150.

ÇANDAR, Cengiz. "ABD'nin Pişmiş Aşına Su Katmak", *Hürriyet Gazetesi* İnternet Sitesi, 21 Mayıs 2010b, <<http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/14791097.asp>>, 06.02.2013.

ÇANDAR, Cengiz. "Türk Dış Politikasında "Eksen" Tartışmaları: Çok Kutuplu Dünya İçin Yeni Bir Vizyon", **Seta Analiz**, Ocak 2010a, 1-12.

ÇAY, Ömer. "İran'ın Balistik Füze Kabiliyetleri Üzerine Bir Analiz", *Ekopolitik Resmi İnternet Sitesi*, 2009, <<http://www.ekopolitik.org/public/news.aspx?id=4309&>>, 27.12.2012.

DAĞCI, "AB-İran İlişkileri ve Parametreleri", Kenan DAĞCI ve Atilla SANDIKLI (Ed.), **Satranç Tahtasında İran: Nükleer Program**, İstanbul, Tasam Yayınları, 2007, 125-135.

DALAR, Mehmet. "İran'ın Nükleer Programı: Uluslararası Hukuk Bağlamında Bir Analiz", **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 7, Sayı 24, Bahar 2008, 277-303.

DAVUTOĞLU, Ahmet. "Eksen Kayması Diyen 'Siz Karışmayın' Demek İstiyor", 05.08.2010, <<http://t24.com.tr/haber/davutoglu-eksen-kaymasi-diyen-siz-karismayin-demek-istiyor/89729>>, 28.11.2012.

DAVUTOĞLU, Ahmet. "Turkey's Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007", **Insight Turkey**, Cilt 10, Sayı 1, 2008, 77-96.

DAYDAY, Necmi. "UAEA, Nükleer Güvenlik Ve İran'ın Nükleer Programı" Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi (TASAM), Şubat 2012, 1-11, <http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/4599/uaea_nukleer_guvenlik_ve_iranin_nukleer_programi>, 28.06.2012.

DEMİRTAŞ, Serkan. "İran Uranyumuna Türk Formülü", **Hürriyet Gazetesi İnternet Sitesi**, "16 Kasım 2009, <<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/12955193.asp>>, 30.10.2012

DEMİRYOL, Tolga. "Ekonomik Yaptırımlar, Güç Tehdidi ve İç Politika: İran Nükleer Krizi Bağlamında İsrail-ABD İlişkileri", **Orta Doğu Analiz**, Cilt 4, Sayı 47, Kasım 2012, 67-76.

DERELİOĞLU, Beril. "11 Eylül Öncesi ve Sonrasında ABD-İran İlişkileri", Mehmet Tuncel (Ed.), **Hedef Neden İran**, İstanbul, Etkileşim Yayınları, 2008, 13-29.

DOSTER, Barış. "Bir Bölgesel Güç Olarak İran'ın Orta Doğu Politikası", **Orta Doğu Analiz**, Cilt 4, Sayı 44, Ağustos 2012b, 44-51.

DOSTER, Barış. "Türk Dış Politikası ve Bölgesel Güç Olma Çabası", **Orta Doğu Analiz**, Cilt 4, Sayı 42, Haziran 2012a, 19-27.

DURAN, Burhanettin. "Türk Dış Politikası Orta Doğululaşıyor mu?", Burhanettin DURAN, Kemal İNAT, Muhittin Ataman (Ed.), **Orta Doğu Yıllığı 2008**, İstanbul, Küre Yayıncılık, 2009, 385-403.

DURAN, Burhanettin. "Türk Dış Politikasının İç Siyaset Boyutu: 2010 Değerlendirmesi", Burhanettin DURAN, Kemal İNAT, Mesut ÖZCAN (Ed.), **Türk Dış Politikası Yıllığı 2010**, Ankara, Seta Yayınları, 2011b, 15-66.

EGELİ, Sıtkı ve Serhat GÜVENÇ. "NATO'nun Füze Savunma Sistemi ve Türkiye", **Orta Doğu Analiz**, Cilt 4, Sayı 40, Nisan 2012, 19-30.

EKİNCİ, Celalifer. "İran'ın Stratejik Kartı Olarak Hürmüz Boğazı'nın Önemi", **Akademik Orta Doğu**, Cilt 6, Sayı 2, 2012, 21-39.

EKİNCİ, Celalifer. **İran Nükleer Krizi**, Ankara, Usak Yayınları, 2009.

Enotes İnternet Sitesi. "Bushehr Nuclear Power Plant", 2011, <http://www.enotes.com/topic/Bushehr_Nuclear_Power_Plant#September_2011_official_launch>, 22.07.2012.

ERALP, Atila ve Özlem TÜR. "İran'la Devrim Sonrası İlişkiler", Meliha Benli Altunışık (Ed.), **Türkiye ve Orta Doğu: Tarih, Kimlik, Güvenlik**, İstanbul, Boyut Kitapları, 1999, 67-102.

ERDURMAZ, Serdar. "Füze Kalkanı Sistemi ve Türkiye, ABD Tek Başına Gerçekleştiremediği Zorlamayı NATO Kanalıyla mı Kabul Ettirecek?", 13 Ekim 2010b, <<http://www.turksam.org/tr/a2207.html>>, 06.12.2012.

ERDURMAZ, Serdar. "İran'ın Balistik Füze Üretim Kabiliyetleri ve Üretim Yeteneği Hakkında Değerlendirme", 23 Ağustos 2010a, <<http://www.turksam.org/tr/yazdir2163.html>>, 21.12.2012.

ERDURMAZ, Serdar. "NATO Füze Savunma Sistemi Türkiye'nin Gereksinimlerini Karşılamaya Yeterli mi?", 27 Kasım 2010c, <<http://www.turksam.org/tr/yazdir2257.html>>, 06.12.2012.

ERHAN, Çağrı. "Dış Politikanın Yürütülmesinde Askerî Gücün Önemi", 15 Ağustos 2012, <<http://www.usakgundem.com/yazar/2499/dış-politikanın-yürütülmesinde-askerî-gücün-önemi.html>>, 22.08.2012.

ERSUN, Ömer. "Nükleer Program Hayalinden, Atom Bombası Gerçeğine" Stratejik Analiz, Cilt 5, Sayı 57, Ocak 2005, 87 – 95.

FEICKERT, Andrew. "Iran's Ballistic Missile Capabilities", **CRS Report for Congress**, 23 Ağustos 2004, 1-6, <<http://fpc.state.gov/documents/organization/39332.pdf>>, 21.12.2012.

FITZPATRICK, Mark. "A Prudent Decision on Missile Defence", **Survival**, Cilt 51, Sayı 6, Aralık 2009-Ocak 2010, 5-12.

FITZPATRICK, Mark. "Iran: The Fragile Promise of the Fuel-Swap Plan", **Survival**, Cilt 52, Sayı 3, Haziran-Temmuz 2010, 67-94.

FITZPATRICK, Mark. "Understanding the Nuclear Negotiations", Middle East Progress Resmi İnternet Sitesi, 10 Kasım 2009, <<http://middleeastprogress.org/2009/11/understanding-the-nuclear-negotiations/>>, 07.10.2012.

GERGER, Haluk. **Nükleer Tehlike, Nükleer Silahlar ve Nükleer Savaş** (2' inci Baskı), Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 1984.

GILL, Bates. "Chinese Arms Exports to Iran", **Middle East Review of International Affairs**, Cilt 2, Sayı 2, Mayıs 1998, 55-70.

Globalsecurity Resmi İnternet Sitesi. "National Intelligence Estimate: Iran: Nuclear Intentions and Capabilities", Kasım 2007, <http://www.globalsecurity.org/intell/library/reports/2007/nie_iran-nuclear_20071203.htm>, 13.08.2012.

GÖK, Gonca O. "11 Eylül Sonrası Dönemde Türk-Amerikan İlişkileri: İran'ın Nükleer Faaliyetleri Ekseninde Bir Değerlendirme", **Akademik Orta Doğu**, Cilt 2, Sayı 2, 2008, 67-101.

GÖNLÜBOL, Mehmet. Uluslararası Politika (5' inci Baskı), Ankara, Siyasal Kitabevi, 2000.

Gözen, Ramazan. "Türkiye'nin ABD Politikası 2010", Burhanettin DURAN, Kemal İNAT, Mesut Özcan (Ed.), **Türk Dış Politikası Yıllığı 2010**, Ankara, Seta Yayınları, 2011b, 267- 332.

Gözen, Ramazan. "Uluslararası Politika Manivelası Olarak Füze Kalkanı", **Orta Doğu Analiz**, Cilt 3, Sayı 26, Şubat 2011a, 34-42.

Guardian Gazetesi İnternet Sitesi, "Iran Ready to Co-operate on Nuclear Programme says Ahmadinejad", 29 Ekim 2009, <<http://www.guardian.co.uk/world/2009/oct/29/mahmoud-ahmadinejad-iran-nuclear-programme>>, 07.10.2012.

GÜRKAŞ, Berna. "Türkiye-İran İlişkileri", Kenan DAĞCI ve Atilla SANDIKLI (Ed.), **Satranç Tahtasında İran: Nükleer Program**, İstanbul, Tasam Yayınları, 2007, 219-257.

Haber Vitrini İnternet Sitesi. "Kuzey Kore: 'NPT' den Çekilmemiz, ABD'nin Tehditlerinden Kaynaklandı", 11 Ocak 2003, <<http://www.habervitrini.com/haber/kuzey-kore-nptden-cekilmemiz-abdnin-tehditlerinden-kaynaklandi-66980/>>, 20.06.2012.

Habertürk Gazetesi İnternet Sitesi. "İran'dan Tehdit: Malatya'yı Vururuz!", 11 Aralık 2011, <<http://www.haberturk.com/dunya/haber/696140-irandan-tehdit-malatyayi-vururuz>>, 26.12.2012.

Hacettepe Üniversitesi Resmi İnternet Sitesi. "Küresel Isınmanın Sonuçları", 2012, <http://bote.hacettepe.edu.tr/wiki/index.php/K%C3%BCresel_%C4%B1s%C4%B1nman%C4%B1n_sonu%C3%A7lar%C4%B1>, 26.06.2012.

HACIOĞLU, Nerdun. “Rusya, İskender’i Askıya Aldı”, Hürriyet Gazetesi Resmi İnternet Sitesi, 29 Ocak 2009, <<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=10879579>>, 05.12.2012.

HADLEY, Stephen. “Iran Has no Nuclear Weapons Program”, Juancole İnternet Sitesi, Aralık 2007, <<http://www.juancole.com/2007/12/hadley-iran-has-no-nuclear-weapons.html>>, 23.09.2012.

HEINRICH, Mark. “New Nuclear Site Shows Iran İmmune To Threats”, Thestar İnternet Sitesi, 17 Kasım 2009, <http://thestar.com.my/news/story.asp?file=/2009/11/17/worldupdates/2009-11-17T190842Z_01_NOOTR_RTRMDNC_0_-440197-2&sec=Worldupdates>, 30.10.2012.

HILDRETH Steven A. ve Amy WOOLF F. “Ballistic Missile Defense and Offensive Arms Reductions: A Review of the Historical Record: A Review of the Historical Record”, **CRS Report for Congress**, 25 Mayıs 2010, 1-22, <<http://www.fas.org/sgp/crs/nuke/R41251.pdf>>, 05.12.2012.

Hürriyet Gazetesi İnternet Sitesi. “İran Yönetimine Teşekkür Ediyorum”, 18 Mayıs 2010, <<http://www.hurriyet.com.tr/dunya/14766827.asp?gid=373>>, 05.11.2012.

HÜSEYİNOĞLU, Pınar. “İran’ın Nükleer Programı ve Bölge Dengelerine Yansıması”, Kenan DAĞCI ve Atilla SANDIKLI (Ed.), **Satranç Tahtasında İran: Nükleer Program**, İstanbul, Tasam Yayınları, 2007, 361-395.

IAEA Resmi İnternet Sitesi. “Communication dated 26 November 2004 received from the Permanent Representatives of France, Germany, the Islamic Republic of Iran and the United Kingdom concerning the agreement signed in Paris on 15 November 2004”, 26 Kasım 2004, <<http://www.iaea.org/Publications/Documents/Infcircs/2004/infcirc637.pdf>>, 30.07.2012.

IAEA Resmi İnternet Sitesi. “Communication dated 8 August 2005 received from the Resident Representatives of France, Germany and the United Kingdom to the Agency”, 8 Ağustos 2005a, <http://www.armscontrol.org/pdf/20050805_Iran_EU3_Proposal.pdf>, 31.07.2005.

IAEA Resmi İnternet Sitesi. “Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran”, 24 Eylül 2005b, <<http://www.iaea.org/Publications/Documents/Board/2005/gov2005-77.pdf>>, 02.08.2005.

IAEA Resmi İnternet Sitesi. “Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran: Resolution adopted on 4 February 2006”, 24 Şubat 2006a, <<http://www.iaea.org/Publications/Documents/Board/2006/gov2006-14.pdf>>, 04.08.2012.

IAEA Resmi İnternet Sitesi. “Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran”, 31 Ağustos 2006b, <<http://www.iaea.org/Publications/Documents/Board/2006/gov2006-53.pdf>>, 10.08.2012.

IAEA Resmi İnternet Sitesi. "Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran", 10 Kasım 2003, <<http://www.iaea.org/Publications/Documents/Board/2003/gov2003-75.pdf>>, 28.07.2012.

IAEA Resmi İnternet Sitesi. "Implementation of the NPT Safeguards Agreement and Relevant Provisions of Security Council Resolution 1737 (2006) in the Islamic Republic of Iran, 22 Şubat 2007, <<http://www.iaea.org/Publications/Documents/Board/2007/gov2007-08.pdf>>, 11.08.2012.

IAEA Resmi İnternet Sitesi. "Resolution 1929 (2010) Adopted by the Security Council at its 6335th meeting, on 9 June 2010", 9 Haziran 2010, <http://www.iaea.org/newscenter/focus/iaeaairan/unsc_res1929-2010.pdf>, 10.11.2012.

Institute For Science And International Security (ISIS) Resmi İnternet Sitesi. "Islamic Republic of Iran's Response to the Package Presented on June 6, 2006", 6 Haziran 2006, <http://isis-online.org/uploads/isis-reports/documents/responsetext_1.pdf>, 09.08.2012.

International Crisis Group Resmi İnternet Sitesi, "Ağır Sularda: İran'ın Nükleer Programı, Savaş Riski ve Türkiye'den Dersler", Şubat 2012, <<http://www.crisisgroup.org/~media/Files/Middle%20East%20North%20Africa/Iran%20Gulf/Iran/116-in-heavy-waters-irans-nuclear-program-the-risk-of-war-and-lessons-from-turkey-turkish>>, 07.10.2012.

Iranwatch Resmi İnternet Sitesi. "Iran's Ballistic Missile Program", Mayıs 2012, <<http://www.iranwatch.org/wmd/wmd-iranmissileessay.htm>>, 15.03.2013.

Isisnucleariran Resmi İnternet Sitesi. "Implementation of the NPT Safeguards Agreement and Relevant Provisions of Security Council Resolutions in the Islamic Republic of Iran", 23 Mayıs 2007, <http://www.isisnucleariran.org/assets/pdf/iaea-iranreport-052307.pdf>>, 13.08.2012.

İNAT, Kemal ve İsmail Numan Telci. "Türkiye'nin İran, İsrail ve Suriye Politikası 2010", Burhanettin DURAN, Kemal İNAT, Mesut ÖZCAN (Ed.), **Türk Dış Politikası Yıllığı 2010**, Ankara, Seta Yayınları, 2011b, 69-136.

İNAT, Kemal ve İsmail Numan Telci. "Türkiye'nin İran, İsrail/Filistin ve Suriye Politikası 2009", Burhanettin DURAN, Kemal İNAT, Muhittin ATAMAN (Ed.), **Türk Dış Politikası Yıllığı 2009**, Ankara, Seta Yayınları, 2011a, 95-158.

İnat, KEMAL. "Türkiye'nin İran Politikası 2008", Kemal İNAT, Muhittin ATAMAN, Burhanettin DURAN (Ed.), **Orta Doğu Yıllığı 2008**, İstanbul, Küre Yayınları, 2010, 9-47.

İNAT, Kemal. "Türkiye'nin Son Dönem İran Politikası: Barış Ve Kalkınma İçin Karşılıklı Bağlılık", **Orta Doğu Analiz**, Cilt 1, Sayı 10, Ekim 2009, 8-16.

İŞERİ, Emre. “Ya İran Nükleer Programı Enerji İçinse? Türkiye’nin Enerji Güvenliğine Yansımaları”, **Orta Doğu Analiz**, Cilt 4, Sayı 42, Haziran 2012, 55-66.

Jerusalem Gazetesi İnternet Sitesi, “Lieberman: Unknown When Iran Will Have Nukes”, Aralık 2007, <<http://www.jpost.com/IranianThreat/News/Article.aspx?id=84304>>,23.09.2012.

Kalın, İbrahim. “ABD ve İran Büyük Pazarlığa Doğru Mu?”, **Zaman Gazetesi İnternet Sitesi**,13.12.2007, <<http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=624399&title=abd-ve-iran-buyuk-pazarliga-dogru-mu&haberSayfa=1>>, 01.08.2012.

Kamalov, İlyas. “Rusya’nın Orta Doğu Politikası”, **Orta Doğu Stratejik Araştırmalar Merkezi (ORSAM) Rapor No:125**, Temmuz 2012, 1-22, http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/2012714_rapor125.pdf, 05.09.2012.

KARACASULU, Nilüfer. “Türk Dış Politikasında İran”, Osman Bahadır DİNÇER, Habibe ÖZDAL, Hacı NECEFOĞLU (Ed.), **Yeni Dönemde Türk Dış Politikası**, Ankara, Usak Yayınları, 2010, 203-220.

KARDAŞ, Şaban. “Turkey: Redrawing the Middle East Map Or Building Sandcastles?”, **Middle East Policy**, Cilt 17, Sayı 1, Bahar 2010, 115-136.

KARDAŞ, Şaban. “Türk Dış Politikasında Eksen Kayması Mı?”, **Akademik Orta Doğu**, Cilt 5, Sayı 2, 2011, 19-42.

KARŞENAS Mesut ve Hassan HAKİMİAN. “İran’da Petrol Kaynaklarının Yönetimi ve Ekonomik Çeşitlilik”, Homa KATOUZIAN ve Hüseyin ŞAHİDİ (Ed.), **21. Yüzyılda İran**, (Çev.Pınar Güven), Ankara, Sitare Yayınları, 2011, 255-281.

KAY, Sean. “NATO’s Missile Defence- Realigning Collective Defence for the 21. Century”, **Perceptions**, Volume 17, No 1, Spring 2012.

KAYRAK, Sedide. “Rusya Federasyonu’nun Orta Doğu Politikası”, **Bilgesam (Bilge Adamlar Stratejik Araştırma Merkezi) Resmi İnternet Sitesi**, 27 Şubat 2012, <http://www.bilgesam.org.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=2092:rusya-federasyonunun-ortadogu-politikasi&catid=104:analizler-rusya&Itemid=136>, 27.01.2013.

KAZEMİ, Ali-Asghar.” Orta Doğu’da Kitle İmha Silahlarının Yaygınlaşmasının Stratejik Anlamı”, Kenan DAĞCI ve Atilla SANDIKLI (Ed.), **Satranç Tahtasında İran: Nükleer Program**, İstanbul, Tasam Yayınları, 2007, 11-20.

KENEŞ, Bülent. **İran: Tehdit Mi, Fırsat Mı ?**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2012.

KESKİN, Arif. "Irak'ta "ABD-İran Savaşı"," **Stratejik Analiz**, Sayı 82, Şubat 2007a, 43-50, < <http://www.guneyazerbaycankongresi.com/arifkeskin2.pdf>>, 16.01.2013.

KESKİN, Arif. “ABD-İran Gerginliği Çerçevesinde İran’da Etnik Milliyetçilik”, **TURKSAM**, Ağustos 2007c, 1-6, <<http://www.turksam.org/tr/yazdir1320.html>>, 14.09.2012.

KESKİN, Arif. “Devrim İçinde Yeni Bir Devrim Arayışı: Ahmedinejad ve Radikal Muhafazakar Akım”, **TURKSAM**, 11 Haziran 2007b, 1-8, <<http://www.turksam.org/tr/a1304.html>>, 31.07.2012.

KESKİN, Arif. “İran’ın Nükleer Çabaları: Hedefler, Tartışmalar ve Sonuçlar”, **TURKSAM**, Ocak 2005, 1-9, <<http://www.turksam.org/tr/a77.html>>, 06.07.2012.

KESKİN, Arif. “İran’ın Yeni Güvenlik Konsepti ve Değişen Küresel ve Bölgesel Konumu”, Mehmet Tuncel (Ed.), **Hedef Neden İran**, İstanbul, Etkileşim Yayınları, 2008, 13-29.105-127.

KESKİN, Arif. “Tüm Boyutları ile Türkiye-İran İlişkileri”, **Stratejik Analiz**, Sayı 53, Eylül 2004, 22-30.

KINZER, Stephen. **Şah’ın Bütün Adamları: Bir Amerikan Darbesi ve Orta Doğu’da Terörün Kökenleri**, (Çev. Selim Önal), İstanbul, İletişim Yayınları, 2004.

KİBAROĞLU Mustafa ve Barış ÇAĞLAR. “Nuclear Energy Development and Proliferation Concerns in the Middle East”, 2008, <<http://www.mustafakibaroglu.com/sitebuildercontent/sitebuilderfiles/kibaroglu-u-bariscaglar-orient-20march2008.pdf>>, 04.04.2013.

KİBAROĞLU, Mustafa. “11 Eylül Ardından Strateji, Tehdit ve Caydırıcılık”, **Foreign Policy**, Ocak 2002b, 1-11, <<http://www.mustafakibaroglu.com/sitebuildercontent/sitebuilderfiles/Kibaroglu-11EylulArdndanStratejiTehditCaydiricilik-22dec01.pdf>>, 12.09.2012.

KİBAROĞLU, Mustafa. “2012 Baharında Türkiye’nin Orta Doğu’daki. Güvenlik Çevresine Bir Bakış”, **Orta Doğu Analiz**, Cilt 4, Sayı 40, Nisan 2012a, 68-77.

KİBAROĞLU, Mustafa. “Enerji Mi? Silah Mı? Nükleer’in İki Yüzü”, **Avrasya Dosyası Nükleer Özel Sayı**, 2005, 1-12, <<http://www.mustafakibaroglu.com/sitebuildercontent/sitebuilderfiles/Kibaroglu-AvrasyaDosyasi-Nukleer-04Haziran2005.pdf>>, 14.10.2012.

KİBAROĞLU, Mustafa. “İran ile “P5+1” Arasında Bağdat’ta Yapılan Müzakerelerin (Gizli) Gündemi”, Haziran 2012, <<http://www.usakanalist.com/print.php?id=>>, 11.06.2013.

KİBAROĞLU, Mustafa. “İran’daki Gelişmelerin Türkiye’nin Güvenliğine Etkileri Ve Alınabilecek Tedbirler, **Harp Akademileri Komutanlığı Silahlı Kuvvetler Akademisi Sempozyumu**, Mart 2006c, 1-18, <<http://www.mustafakibaroglu.com/sitebuildercontent/sitebuilderfiles/Kibaroglu-u-HarbAkademileri-Sempozyum-Iran-Mart2006.pdf>>, 16.09.2012.

KİBAROĞLU, Mustafa. "İran'ın Nükleer Güç Olma İddiası ve Batı'nın Tutumu: Şah'a Destek, Mollalara Yasak", Türel YILMAZ ve Mehmet ŞAHİN (Ed.), **Orta Doğu Siyasetinde İran**, Ankara, Barış Kitap Basın ve Yayın, 2011, 197-236.

KİBAROĞLU, Mustafa. "İran'ın Nükleer Programı: Aktörler ve Etkileri, Osman Metin ÖZTÜRK ve Yalçın SARIKAYA (Ed.), **Kaosa Doğru İran**, Ankara, Fark Yayınları, 2006b, 71-120.

KİBAROĞLU, Mustafa. "Kitle İmha Silahları ile Terör: Kıyametin Yeni Eşiği mi?", **Avrasya Dosyası**, Cilt 12, Sayı 3, 2006a, 119-136.

KİBAROĞLU, Mustafa. "Kitle İmha Silahlarının Gelişim Süreci, Yayılmasının Önlenmesine İlişkin Yapılan Çalışmalar ve Geleceğin Güvenlik Tehditleri", **2023 Dergisi**, Kasım 2002a, 1-24, <<http://www.mustafakibaroglu.com/sitebuildercontent/sitebuilderfiles/2023DergisiSoylesiMetni.pdf>>, 24.06.2012.

KİBAROĞLU, Mustafa. "Kitle İmha Silahlarının Yayılması Sorunu Ve Türkiye, **Doğu Batı Dergisi**, Ağustos 2003, 1-30, <<http://www.mustafakibaroglu.com/sitebuildercontent/sitebuilderfiles/Kibaroglu-DoguBatiDergisi-01Agustos2003.pdf>>, 27.06.2012.

KİBAROĞLU, Mustafa. "NATO'nun Balistik Füze Savunma Sistemi ve Türkiye", **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Cilt 9, Sayı 34, Yaz 2012b, 183-204.

KİBAROĞLU, Mustafa. "Yeniden Yapılanan Orta Doğu ve Kitle İmha Silahları", **Avrasya Dosyası Orta Doğu Özel Sayısı**, 2003-2004 Kış, 1-18, <<http://www.mustafakibaroglu.com/sitebuildercontent/sitebuilderfiles/ASAM-Ortadoğu-01Mart2004.pdf>>, 23.09.2012.

KİRİŞÇİ, Kemal. "The Transformation of Turkish Foreign Policy: The Rise of The Trading State", **New Perspectives on Turkey**, No 40, 2009, 29-57, <http://www.esiweb.org/pdf/news_id_412_5%20-%20Article%20Kemal%20Kirisci.pdf>, 28.11.2012.

KOHEN, Sami. "Muhalefet dış politikaya nasıl bakıyor?", Milliyet Gazetesi İnternet Sitesi, 09 Ocak 2010, <<http://www.milliyet.com.tr/Yazar.aspx?aType=YazarDetay&ArticleID=1183803&AuthorID=58&b=Muhalefet%20dis%20politikaya%20nasil%20bakiyor&a=Sami%20Kohen&KategoriID=2>> 30.11.2012.

KÖSE, Talha. "İran Nükleer Programı ve Orta Doğu Siyaseti: Güç Dengeleri ve Diplomasinin İmkanları", **Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA)**, Ağustos 2008, 1-104, <<http://www.setav.org/ups/dosya/24693.pdf>>, 28.06.2012.

KULOĞLU, Armağan. "Füze Savunma Sistemi Projesi Ve Türkiye" **Orta Doğu Analiz**, Cilt 2, Sayı 23, Kasım 2010b, 58-64.

KULOĞLU, Armağan. "İran'ın Nükleer Teknoloji Çıkmazı, Gelişmeler Ve Türkiye", **Orta Doğu Analiz**, Cilt 2, Sayı 19-20, Temmuz-Ağustos 2010a, 59-67.

LEVİ, Michael A. "Enabler: The IAEA Must be Careful with Iran", Brookings Resmi İnternet Sitesi, 6 Ekim 2003, <<http://www.brookings.edu/research/articles/2003/10/06nuclearweapons-levi>>, 25.07.2012.

LOTFIAN, Saideh. "Nükleer Politika ve Uluslararası İlişkiler", Homa KATOZIAN ve Hüseyin ŞAHİDİ (Ed.), **21. Yüzyılda İran**, (Çev.Pınar Güven), Ankara, Sitare Yayınları, 2011, 211-238.

MICHAUD, Paul. "Iran Opted For N-Bomb Under Shah: Ex-Official", **DAWN Group of Newspapers**, Eylül 2003 <<http://archives.dawn.com/2003/09/23/int19.htm>>, 03.07.2012.

Milliyet Gazetesi İnternet Sitesi. "İran: Malatya'daki Füze Kalkanı Sistemini Vururuz", 12 Aralık 2011, <<http://gundem.milliyet.com.tr/iran-malatya-daki-fuze-kalkani-sistemini-vururuz/gundem/gundemdetay/12.12.2011/1474245/default.htm>>, 26.12.2012.

Missile Defense Agency Resmi İnternet Sitesi. "A System of Elements", 27 Haziran 2012, <<http://www.mda.mil/system/elements.html>>, 11.12.2012.

MURAN, Aylin ve Ahmet G. ATAY. " Hümeyni ve Ahmedinejad Dönemi İran Dış Politikasının Karşılaştırmalı Analizi", **Beykent Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Cilt 2, Sayı 2, Güz 2009, 155-168.

NOİ, Aylin Ünver. "Arap Baharı ve Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri", **Orta Doğu Analiz**, Cilt 4, Sayı 48, Aralık 2012, 10-18.

NORRIS, Robert ve Hans M. KRISTENSEN. "Global Nuclear Weapons Inventories, 1945–2010", **Bulletin of the Atomic Scientists**, Cilt: 66, Sayı: 77, Nisan 2010, 77–83.

OĞUZLU, Tarkan. "Middle Easternization of Turkey's Foreign Policy: Does Turkey Dissociate from the West?", **Turkish Studies**, Cilt 9, Sayı 1, 2008, 3-20.

OĞUZLU, Tarkan. "Türk Dış Politikasında Eksen Tartışması: Türkiye Avrupalılaşıırken Avrupa'dan Uzaklaşıyor Mu?", **Orta Doğu Analiz**, Cilt 1, Sayı 12, Aralık 2009, 44-55.

ÖZALP, Güven. "ABD'den Türkiye'ye Füze Kalkanı Baskısı", **Milliyet Gazetesi İnternet Sitesi**, 14 Ekim 2010, <<http://www.milliyet.com.tr/abd-den-turkiye-ye-fuze-kalkani-baskisi/dunya/haberdetay/14.10.2010/1301250/default.htm>>, 14.12.2012.

ÖZBAY, Fatih. "Nükleer Program Ekseninde Düünden Bugüne Rusya-İran İlişkileri", Kenan DAĞCI ve Atilla SANDIKLI (Ed.), **Satranç Tahtasında İran: Nükleer Program**, İstanbul, Tasam Yayınları, 2007, 151-218.

ÖZCAN, Ali Nihat ve Emre BAYIR. "Orta Doğu Barış Süreci, Oyuncuları ve İran", **Stratejik Analiz**, Cilt 2, Sayı 22, Şubat 2002, 44-49.

ÖZCAN, Ali Nihat ve Özgür ÖZDAMAR. "Iran's Nuclear Program and The Future of U.S.-Iranian Relations", **Middle East Policy**, Cilt 26, Sayı 1, 2009, 121-133.

ÖZCAN, Nihat A. "İran Sorununun Geleceği: Senaryolar, Bölgesel Etkiler ve Türkiye'ye Öneriler", Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV), Haziran 2006, 1-80, < http://www.tepav.org.tr/upload/files/1269869551r4959.Iran_Sorununun_Gelecegi_Senaryolar__Bölgesel_Etkiler_ve_Turkiye_ye_Oneriler.pdf>, 28.06.2012.

ÖZER, Adem. "Hürmüz Boğazı; İran ve Petrol", **Orta Doğu Stratejik Araştırmalar Merkezi (ORSAM)**, 2011, 1-8, <http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/2011211_the.strait.of.hormuzz.pdf>, 10.09.2012.

ÖZKAN, Güner. "ABD-İran Arasında Nükleer Güç ve Güvenlik Sorunu", **Finans Politik & Ekonomik Yorumlar Dergisi**, Cilt 44, Sayı 509, 2007, 21-34.

ÖZTÜRKLER, Harun. "İran Ekonomisinin Genel Özellikleri", **Orta Doğu Analiz**, Cilt 4, Sayı 40, Nisan 2012, 86-92.

PARSİ, Trita. "İsrail-İran İlişkileri Değerlendirmesi: Güç Döngüsü Perspektifinden Stratejik Rekabet", Homa KATOZIAN ve Hüseyin ŞAHİDİ (Ed.), **21. Yüzyılda İran**, (Çev.Pınar Güven), Ankara, Sitare Yayınları, 2011, 211-238.

PHİLLİPS, James. "The Iran National Intelligence Estimate: A Comprehensive Guide to What Is Wrong with the NIE", **Background**, The Heritage Foundation No:2098, Ocak 2008, <<http://gees.org/documentos/Documen-02765.pdf>>, 15.08.2012.

POYRAZ, Serdar. "Turkish-Iranian Relations: A Wider Perspective", **Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) Policy Brief No 37**, 1-14, <<http://www.setav.org/Ups/dosya/7815.pdf>>, 19.10.2012.

QUİLLLEN, Chris. "Iranian Nuclear Weapons Policy: Past, Present, and Possible Future", **Middle East Review of International Affairs**, Cilt: 6, Sayı: 2, Haziran 2002, 17-24.

Radikal Gazetesi İnternet Sitesi. "İran Meydan Okuyor", 05.08.2005, <<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=160870>>, 31.07.2012.

Radikal Gazetesi İnternet Sitesi. "İran: Uranyum Takası Türkiye'de Yapılacak", 17 Mayıs 2010, < <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3&ArticleID=997227&CategoryID=81>>, 06.01.2013.

REUS-SMITH, Christian. "Realist and Resistance Utopias: Community, Security and Political Action in the New Europe", **Millenium: Journal of International Studies**, Cilt 21, Sayı: 1, 1992, 1-28.

Reuters İnternet Sitesi. "Ahmadinejad Says U.N. Resolution a "Piece of Torn Paper", 24 Aralık 2006, <<http://uk.reuters.com/article/2006/12/24/us-iran-nuclear-ahmadinejad-idUKHAF43083220061224>>,11.08.2012.

Reuters İnternet Sitesi. "France Urges Rapid Adoption of Iran Sanctions", 1 Haziran 2010, <<http://www.reuters.com/article/2010/06/01/us-france-iran-sanctions-idUSTRE6502E620100601>>, 16.11.2012.

RIA Novosti İnternet Sitesi. "Iran Launches Bushehr Nuclear Power Plant", 12.09.2011, <<http://en.rian.ru/world/20110912/166785925.html>>, 22.07.2012.

RIA Novosti İnternet Sitesi. "Turkey suspects nukes on Iranian plane, finds other banned weapons headed to Syria – media", 22.03.2012, <<http://en.rian.ru/world/20110322/163144440.html>>, 19.07.2012.

Sabah Gazetesi İnternet Sitesi. "İran Uçağından 'Bixi' Çıktı", 21.03.2011, <http://www.sabah.com.tr/Gundem/2011/03/21/iran_ucagindan_ikinci_arada_bixi_cikti>,19.07.2012.

SAGAN, Scott ve Kenneth WALTZ. **The Spread of Nuclear Weapons: A Debate Renewed with New Sections on India and Pakistan, Terrorism, and Missile Defense**, New York, W.W. Norton&Company, 2003. <[http://faculty.virginia.edu/nuclear/vault/readings/Sagan%20and%20Waltz%20-%20Spread%20of%20Nuclear%20Weapons%20\(2003\).pdf](http://faculty.virginia.edu/nuclear/vault/readings/Sagan%20and%20Waltz%20-%20Spread%20of%20Nuclear%20Weapons%20(2003).pdf)>,16.01.2003.

Salihi, EMİN. "Orta Doğu'da Oluşan Yeni Dengeler ve "Şii Hilali" Söylemi", **Bilge Strateji**, Cilt 3, Sayı 4, Bahar 2011, 193-210.

SANDER, Oral. **Siyasi Tarih 1918-1994** (12'inci Baskı), Ankara, İmge Yayınevi, 2004.

SANDIKLI Atilla ve Bilgehan EMEKLİER. "İran Nükleer Krizinin Türkiye'ye Olası Etkileri", **Bilgesam**, Bilgesam Yayınları Rapor No: 47, 2012b, 1-44,<<http://www.bilgesam.org/tr/images/stories/rapor/Rapor47.pdf>>, 17.04.2013.

SANDIKLI Atilla ve Bilgehan EMEKLİER. "Kaos Senaryolarının Merkezinde İran", **Bilgesam**, Bilgesam Yayınları Rapor No: 40, 2012a, 1-32, <http://www.bilgesam.org/tr/images/documents/rapor_40_kaos_senaryolarinin_merkezinde_iran.pdf>, 09.08.2012.

SANDIKLI Atilla ve Emin Salihi. "İran, Şii Hilali Ve Arap Baharı", **Bilgesam**, Bilgesam Yayınları Rapor No: 35, Ağustos 2011, 1-16, <<http://www.bilgesam.org/tr/images/stories/rapor/iransiihilali.pdf>>, 10.09.2012.

SARIKAYA, Yalçın. "İran'ın Nükleer Macerası: Büyük Oynamanın Başlangıcı ya da Büyük Darbe Vurmanın Bahanesi", Osman Metin ÖZTÜRK ve Yalçın SARIKAYA (Ed.), **Kaosa Doğru İran**, Ankara, Fark Yayınları, 2006, 121-147.

SCIOLINO, Elaine. "U.N. Agency Says Iran Falls Short on Nuclear Data", **The New York Times İnternet Sitesi**, 29 Nisan 2006, <<http://www.nytimes.com/2006/04/29/world/middleeast/29IRAN.html?hp&ex=>

1146369600&en=65304cf626b89b8d&ei=5094&partner=homepage>, 05.08.2012.

SDE Resmi İnternet Sitesi, “Uluslararası Politikada Nükleer Güç Etkisi ve Güncel Sorunlar”, 27.01.2010, <<http://www.sde.org.tr/tr/haberler/820/uluslararasi-politikada-nukleer-guc-etkisi-ve-guncel-sorunlar.aspx>>, 15.09.2012.

SDE Resmi İnternet Sitesi. “NATO Füze Savunma Sistemi ve Türkiye”, Temmuz 2011, 1-28, <<http://www.sde.org.tr/userfiles/file/Fuze%20Kalkani%20Analiz--son-son.pdf>>, 26.12.2012.

SİNKAYA, Bayram ve Ali Kemal YILDIRIM. “İran Yaptırımlarının Mali Boyutları”, **Orta Doğu Analiz**, Cilt 2, Sayı 13, 2010, 40-47.

SİNKAYA, Bayram. “İran Nükleer Programı Karşısında Türkiye’nin Tutumu ve Uranyum Takası Mutabakatı”, **Orta Doğu Analiz**, Cilt 2, Sayı 18, Haziran 2010a, 66-78.

SİNKAYA, Bayram. “İran’ın Nükleer Programı: Müzakere Sürecinde Umutların Yükselişi ve Düşüşü”, **Orta Doğu Analiz**, Cilt 1, Sayı 12, Aralık 2009, 71-79.

SİNKAYA, Bayram. “İran’ın Nükleer Programına Arap Ülkelerinin Yaklaşımı”, **Orta Doğu Analiz**, Cilt 2, Sayı 15, Mart 2010b, 88-97.

SÖNMEZOĞLU, Faruk. **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü** (4’üncü Baskı), İstanbul, Der Yayınları, 2010.

SÖNMEZOĞLU, Faruk. **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi** (4’üncü Baskı), İstanbul, Filiz Kitapevi, 2005.

Şahin, Mehmet. “Şii Jeopolitiği: İran İçin Fırsatlar Ve Engeller”, **Akademik Orta Doğu**, Cilt 1, Sayı 1, 2006, 39-55.

TACAR, Pulat. **Nükleer Enerji Alanında Milletlerarası Denetim**, Ankara, Kardeş Matbaası, 1969.

TAKEYH, Ray. “Iran's Nuclear Calculations”, **World Policy Journal**, Cilt: 20, Sayı: 2, 2003, 21-28.

TAN, Mahir. “Dünyanın En Stratejik Adası, Abu Musa”, **Avrupa Gazetesi İnternet Sitesi**, 02.05.2012, <http://www.avrupagazete.com/mansetler/4469-dunyanin-en-stratejik-adasi-abu-musa.html>>, 10.09.2012.

TANRISEVER, OKTAY F. “Güvenlik”, Atila ERALP(Ed.), **Devlet ve Ötesi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, 107-123.

TELLAL, Eral. “Zümrüdüanka: Rusya Federasyonu’nun Dış Politikası”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt 65, Sayı 3, 2010, 189-236.

The Institute for National Security Studies (INSS) Resmi İnternet Sitesi. "Iran's Slippery Nuclear Slope", **Tel Aviv Notes No. 117**, Aralık 2004, <<http://www.inss.org.il/publications.php?>>, 30.07.2012.

The White House Resmi İnternet Sitesi. "Fact Sheet on U.S. Missile Defense Policy A "Phased, Adaptive Approach" for Missile Defense in Europe", 17 Eylül 2009, <http://www.whitehouse.gov/the_press_office/FACT-SHEET-US-Missile-Defense-Policy-A-Phased-Adaptive-Approach-for-Missile-Defense-in-Europe/>, 06.12.2012.

Today's Zaman Gazetesi İnternet Sitesi. "IAEA chief: Iran Should Store Enriched Uranium in Turkey", 9 Kasım 2009, <<http://www.todayszaman.com/news-192403-iaea-chief-iran-should-store-enriched-uranium-in-turkey.html>>, 23.10.2012.

TURAN, Davut. "Ahmedinejad ve İran Dış Politikası", Kenan DAĞCI ve Atilla SANDIKLI (Ed.), **Satranç Tahtasında İran: Nükleer Program**, İstanbul, Tasam Yayınları, 2007, 259-272.

TURAN, Kemal. "İran Nükleer Krizinde Bıçak Sırtında Siyaset", **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, Yıl: 4, Sayı: 7, Haziran 2008, 39-53.

TÜR Özlem. "2000'lerde Lübnan Siyaseti: Krizler, Suikastlar ve Savaş Sarmalı", Sedat LAÇİNER ve Arzu Celalifer EKİNCİ (Ed.), **11 Eylül Sonrası Orta Doğu**, Ankara, Usak Yayınları, 2011, 201-227.

Türkiye Atom Enerjisi Kurumu Resmi İnternet Sitesi. "Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesine İlişkin Anlaşma (NPT) 1969", <http://www.taek.gov.tr/attachments/134_npt_tr.pdf>, 19.06.2012.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi. "Joint Declaration of the Ministers of Foreign Affairs of Turkey, Iran and Brazil", 17 Mayıs 2010, http://www.mfa.gov.tr/17_05_2010-joint-declaration-of-the-ministers-of-foreign-affairs-of-turkey_-iran-and-brazil_.en.mfa, 05.11.2012.

TÜRKYILMAZ, Oğuz. "Turkey's Energy Policies: Suggestions for a Change", **Insight Turkey**, Cilt 12, Sayı 3, 2010, 49-54. <http://file.insightturkey.com/Files/Pdf/insight_turkey_vol_12_no_3_2010_oguz.pdf>, 17.10.2012.

U.S.Department Of State Resmi İnternet Sitesi. "Remarks On the Obama Administration's National Security Strategy", 27 Kasım 2010, <<http://www.state.gov/secretary/rm/2010/05/142312.htm>>, 05.11.2012.

UDUM, Şebnem. "Türkiye'nin İran Nükleer Meselesindeki Siyaseti", **Orta Doğu Analiz**, Cilt 4, Sayı 43, Temmuz 2012, 98-107.

UN Resmi İnternet Sitesi. "Resolution 1747 (2007) Adopted by the Security Council at its 5647th meeting on 24 March 2007", 24 Mart 2007, <[>](http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1747(2007)), 11.8.2012.

UN Resmi İnternet Sitesi. "Resolution 1803 (2008) Adopted by the Security Council at its 5848th meeting on 3 March 2008, 3 Mart 2008, <http://www.iaea.org/newscenter/focus/iaeaairan/unsc_res1803-2008.pdf>, 28.09.2012.

UN Resmi İnternet Sitesi. "Security Council Demands Iran Suspend Uranium Enrichment By 31 August, Or Face Possible Economic, Diplomatic Sanctions", 31 Temmuz 2006a, <http://www.un.org/News/Press/docs/2006/sc8792.doc.htm>, 06.08.2012.

UN Resmi İnternet Sitesi. "Security Council Imposes Sanctions on Iran for Failure to Halt Uranium Enrichment, Unanimously Adopting Resolution 1737 (2006)", 23 Aralık 2006b, <<http://www.un.org/News/Press/docs/2006/sc8928.doc.htm>>, 11.8.2012.

United States Government Accountability Office Resmi İnternet Sitesi. "Iran Sanctions: Impact in Furthering U.S. Objectives Is Unclear and Should Be Reviewed", Aralık 2007, <<http://www.gao.gov/assets/280/270548.pdf>>, 01.10.2012.

USA Sabah Gazetesi İnternet Sitesi. "ABD'den Rekor Silah Satışı", 27 Ağustos 2012, <<http://www.usasabah.com/Guncel/2012/8/27/abdden-rekor-tutarda-silah-satisi>>, 24.12.2012.

USAK Resmi İnternet Sitesi, "Bush: İran Hala Tehlikeli", 5 Aralık 2007, <<http://www.usakgundem.com/haber/15928/bush-iran-hala-tehlikeli.html>>, 24.09.2012.

USLU, Nasuh. **Türk Amerikan İlişkileri**, Ankara, 21. Yüzyıl Yayınları, 2000.

Uygur, HAKKI. "Iran's Nuclear Ambitions and Turkey, **Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA)**, Şubat 2008, 1-7, <<http://www.setav.org/public/HaberDetay.aspx?Dil=tr&hid=7242&q=iran-s-nuclear-ambitions-and-turkey>>, 01.07.2012.

ÜLGEN, Sinan. "Güneşte Bir Yer veya Onbeş Dakikalık Şöhret: Türkiye'nin Yeni Dış Politikasını Anlamak", **The Carnegie Papers**, Aralık 2010b, 1-28, <http://carnegieendowment.org/files/turkey_foreign_policy_turkish.pdf>, 10.11.2012.

ÜLGEN, Sinan. "Preventing the Proliferation of Weapons of Mass Destruction: What Role for Turkey?", **Ekonomi ve Dış Politika Araştırma Merkezi (EDAM)**, Discussion Paper Series, Haziran 2010a, 1-19, <<http://www.edam.org.tr/eng/document/gmf-ulgen-final.pdf>>, 19.10.2012.

ÜLGEN, Sinan. "Türkiye'nin Nükleer Programının Güvenlik Boyutu: Nükleer Diplomasi ve Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Politikaları", **Ekonomi ve Dış Politika Araştırma Merkezi (EDAM)**, Discussion Paper Series, 2011, 1-41, <http://www.edam.org.tr/document/Discussion%20Paper_Sinan_Ulgennew.pdf>, 18.06.2012.

WALLERSTEIN, Immanuel. "Non-Proliferation Huzur İçinde Yatsın...", (Çev. Açıya TEMEL), **Binghamton Resmi İnternet Sitesi**, 15 Ağustos 2007, <<http://www2.binghamton.edu/fbc/archive/215-tr.htm>>, 20.06.2012.

WALTZ, Kenneth. "Why Iran Should Get the Bomb: Nuclear Balancing Would Mean Stability", **Douban İnternet Sitesi**, 13.07.2012, <<http://site.douban.com/widget/notes/9401419/note/225220302/>>, 16.01.2013.

WEHLING, Fred. "Russian Nuclear And Missile Exports To Iran", **The Nonproliferation Review**, Kış 1999, 134-143, <<http://cns.miis.edu/npr/pdfs/wehl62.pdf>>, 22.07.2012.

World Nuclear Association Resmi İnternet Sitesi. "Nuclear Power in the World Today", 2012, <<http://www.world-nuclear.org/info/inf01.html>>, 27.06.2012.

WYN Bowen Q. ve Joanna KİDD, "The Iranian Nuclear Challenge", **International Affairs**, Cilt: 80, Sayı: 2, 2004, 257-276.

Yetim, Mustafa ve Rıdvan Kalaycı. "Türkiye İran İlişkileri: "Sıfır Sorun Mu", Nükleer Sorun Mu?", **Akademik Orta Doğu**, Cilt 5, Sayı 2, 2011, 85-108.

Zaman Gazetesi İnternet Sitesi. "Dünyada Silah Satışının Yüzde 78'i ABD'den", 28 Ağustos 2012, <http://www.zaman.com.tr/newsDetail_getNewsById.action?haberno=1338227>, 24.12.2012.

Zaman Gazetesi İnternet Sitesi. "Rusya, 12 Aralık'ta AKKA'dan çekiliyor", 30 Kasım 2007, <http://www.zaman.com.tr/newsDetail_getNewsById.action?haberno=619562>, 05.12.2012.